

Ba 239 507

WEAST
KAROTKAJA HISTORYJA

Б2 239507

WŁAST.

KAROTKAJA HISTORYJA BIEŁARUSI

Z 40 RYSUNKAMI

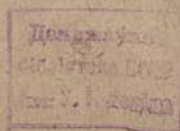

WILNIA.

Drukarnia Marcina Kuchty. Dwarcowaja, d. № 4.

1910.

92

KUWAITIYA HISTORYA

DIKALARI

10.03.2010

PRADMOWA.

Historyja—heta fundament, na katorym budujecha żyćcio narodu. I nam, kab adbudawać swajo żyćcio, treba pačać s fundamentu, kab budynak byŭ mocny. A fundament u nas waźny, historyja naša bahata: „žatwa mnoha, a diełaciel mała“, jak każe światełce pisańnie. Pole pustoje, bo syny bačkouščyny našaj k čužym u najmity pajšli, čužyje humny i zasieki bahaciać!

Bieručysia pisać karotki hety narys historyi našaj, nia mieŭ ja zmohi dać nawučny twor, płod doŭhich nawukowych dośledoŭ,—daŭ toje, na što było majej zmohi: sabraŭ z rasiejских polskich dy ukrajskich historykoŭ toje, što mnie wiadoma było ab historyi našaho kraju i narodu, złażyŭšy ŭ paradak, jaki koźnamu zdareńniu wyznačyło samo żyćcio.

Pracu hetu achwiaruju synom maładoj Bielarusi, kab chacia z hetaj karotkaj i niapoŭnaj pracy mahli paznawać historyju bačkouščyny u swajej rodnaj mowie. Dla wučonych nowaho nima tut ničoha; ŭsio, što skazana tut, znojuć jany paraskidanaje u pracach aŭtoroŭ, spisok katorych padaju niżej. Adno tolki pazwoliŭ ja siabie; niekataryje zdareńnia asudzić pa swojemu z stanowišča karyściej i škod bielaruskaho narodu.

Relihiuju sprawu pryjšłosia zakranuć dzieła taho, što historyja naša XVI i XVII stalećcioŭ, jak i żyćcio narodnaje, wycisnutaje z usiul, zamknułosia ŭ cerkoŭnych bractwach, i bractwy hetyje nasili adcienak jaŭna nacionalny bielaruski: ŭ ich adbywałosia zmahańnie za wieru i naciju. Hetyje stalećcia—heta čas pa-reformackaj reakeii; na ŭsiej Europie wycisnuli jany klejno fanatyzmu, nie abyjšłosia biez jaho i u nas. Woś, kali pryjšłosia mnie zakranuć hetu balačku, to asuždaju ja tut tahdyšnije časy, a nie instytucii i ludziej.

A ŭ t o r.

Materjały da historyi.

Акты Зап. Росіи.

Аркас. Історія України-Русі. С.П.В. 1908 г.

Батюшковъ. Бѣлоруссія и Литва С.П.В. 1890 г.

Грушевскій. Очеркъ исторіи Украинскаго Народа С.П.В. 1904 г.

Gorzyski. Zarzys społecznej historyi państwa Poolskiego. Lwów 1901.

Guerin. Żywot św. Iozefata Kuncewicza. Lwów 1907.

Довнаръ-Запольскій. Очеркъ исторіи Кривичской и Дреговичской земель. Кіевъ 1891.

Живописная Россія. Т. III С.П.В. 1892. (Стадци Кіркара).

Ефименко. Історія Украинскаго Народа. С.П.В. 1906.

Кеяловичъ. Чтеніе по исторіи Западной Россіи С.П.В. 1884.

Карскій. Бѣлоруссы Т. I, Вильна 1904 и Т. II.

Kubala. Szkice Historyczne Т. I i II. Kraków 1896.

Начеркъ Історіи Унії русской церкви зъ Рымомъ. Львовъ 1896

Пынинъ. Історія руской этнографіи. С.П.В. 1892.

Россія. Полное географическое описаніе нашего отечества подъ редакціей Семёнова. Т. IX. С.П.В. 1905.

Szajnoch. Dwa lata naszych dziejów 1646 — 1648.

Турчиновичъ. Обзорніе исторіи Бѣлорусіи. С.П.В. 1857.

Czarkowski. Dzieje w polsce, Litwie i na Rusi. Warszawa 1860.

v

Cašé pieršaja

ad pieršych časou da ucioku Połackich kniazioŭ u Litwu.
(1129 hod).

Ziemi, prylehajučyje da Zachodniaj Dźwiny, Dniepra i Prypaci, byli zasieleny z niapomnych časou. Žyli tut narody sławianskaho plemieni, katoryjej, ak pakazywajuć narodnyje pieśni, zdajecca, pryjšli siudy z nad Dunaju. Samaje wislikaje było plemia Krywičoŭ, katoryje žyli kala Dniepra i Dźwiny; tyje Krywičy, što pasialilisia kala reki Połoty, nazywali siabie Połočanami. Kala reki Sožy (ŭ Mahil. hub.) žyli Radzimičy. Pamiež Zachodniaj Dźwinoj i Prypiaeiu žyli Dreŭlanie, a pamiež Mozyram i Pinskam—Jatwiah. Usie hetyje plemiony mieli adno z adnym šmat čaho supolnaho i ŭ wiery, i ŭ abyčajach, i dzieła hetaho daŭno zllisja u adzin Biełaruski narod.

Plemiony Krywičoŭ i Dzehowičoŭ ŭ niezapamiatnyje pahanskije časy zajmali waŭnaję miejsco ŭ žyćci uschodnich sławianskich narodŭ; jany stanawili waŭnaję hasudarstwienuju i kulturnuju siłu ŭ tyje ŭžo časy, kali jatcmki Rurykowičŭ zasnowywali mocnaje hasudarstwo na ŭschodzie i poŭdni. Ale historyčnyje wiedamaści ab hetych plemionach i ab zjednañni našych plemion ŭ narod biełaruski nie dajšli da nas u našych letapisiach. Dabywajučy s pad pyłu wiekoŭ historyju bačkcŭščyny našaj, my prymušeny, z niechwatu letapisiej, dabywač jaje s tych skupych zwiestak, jakije papali ŭ Kijeŭskije, Noŭhorodzkije i Wałynskije letapisi, a hetyje letapisi uspaminajuć ab nas prypadkam, tolki pry wielmi waŭnych zdareñniach, katoryje i ich tady datykali. Biełaruskije plemiony žyli asobnym swaim žyćciom i redka miešalisia ŭ sprawy ahulna-ruskije, a dzieła taho i wiestki ab ich u ruskich letapiscoŭ redkije i prypadkowyje.

Našy ŭłasnyje letapisi nie zachawalisja, abo ješče nie atkryty dahetul, choć adryŭki hetych letapisiej wyčuŭajuca ŭ bolš poznych Ruskich letapisnych zbornikach.

Na abšary Biełaruskaj ziamli ješče da pryzwañnia kniazioŭ u Noŭhorad pačali składacca swaje kniaźstwy. Samymi wialikimi pa-

mież imi ličylisia kniaźstwy: Smalenskaje i Połackaje,—a ũ X stulećci ũspaminajuca ũžo kniaźstwy: Witebskaje, Minskaje, Turuskaje, Oršanskaje, Dručkaje, Łukomlskaje, Mścisłaŭskaje, Iziasłaŭskaje, Słuckaje, Nawahrudzkaje, Niešwižskaje, Pinskaje, Słomiereckaje, Mazyrszkaje, Kleckaje, Pieresopickaje, Swisłočskaje, Barysoŭskaje i inšyje.

Pa ũs ch hetych kniaźstwach chryścijanskaja wiera ũschodniaj abradu rasšyryłasia ad časoŭ Kijeŭskaho kniazia — Wołodzimira. U tyje-ž časy i niekatoryje Bielaruskije kniaźstwy naležali da Kijewskaha kniaźstwa, i mała pa-mało zaharajecca nieprzyjuzn Polačan da Kijewa. Połackaje kniaźstwo na zach die, tak sama jak Kijeŭskaje na poŭdn pacynaje zlučać drobnyje kniaźstwy ũ adno. Połacki kniaź zajuŭma takoje samaje pałažennie miež drobnych swaich kniazioŭ, jakoje zajuŭmaŭ kniaź Kijeŭski miež paŭdziennie-ruskich udzielnych kniazioŭ.

Tak same, jak u paŭdziennaj Rusi i Litwie, tak i ũ Bielarućci drobnyje kniaźstwy nie byli zlučeny ũ wadno celaje hasudaistwo. U kniazioŭ kroŭ liłasia ũ damowych wojnach, palilisia harady i sioly. Narod trzymaŭsia swajho kniazia datul, pakul bačyŭ u im siłu, a kali toj słabieŭ, narod pierechadziŭ na stranu dužejšaha. Treba wiedać ješče, što na Bielarusi z samych daŭnych časoŭ trzymaŭsia wiečewy parywjak, pry katorym, pauptdzi, kniaźstwam kirawaŭ narod, a nie kniazioŭ. U wialikich haradoch, jak Połack, Minsk, Turoŭ, wieče mieło wialikuju siłu i časta prahaniało niepadabaŭšahosia narodu kniazia i wybirało nowaho. Nia hledziačy na heta, narod krepka lubiŭ rod swaich kniazioŭ; kniaziu druhoha, čužoha rodu, ciažka, dy i nie zusim biegnie pieczna było sadzioca na pasad Połackich kniazioŭ. Heta pry wiazanšč narodu da rodu kniazioŭ swaich dawodzić nam, što kniazia s paŭdn z hanskimi litoŭskimi imionami nie byli čužymi kniaziami, ale naležali da rodu Połackich kniazioŭ; jany kniaźecki pasad nie siłaj sabiraŭ, ale sadzilisia na jaho pa radawomu prawu.

Połack—samaje daŭnaje i silnaje z usich bielaruskich kniaźstw. Kniažyŭ tut z niapomnych časoŭ rod miejscowych kniazioŭ (ab katorym adna skandynauškaja (šwedzkaja) pieśnia ũspaminaje ũžo ũ 6 wjeku pa naradženni Chrysta). Imion tych kniazioŭ historja nam nie pierekazała. Najdaŭnieuŭšy wiadomy kniaź heta—Rohwołod, katory kniažyŭ u X stulećci. Raskazywajuć, što u Rohwołoda była wielmi piekna dačka—Rohnieda. Da Rohniedy swatałosia mnoha roznych kniazioŭ, p

mież inšymi prysłaŭ swaich swatoŭ i Kijeŭski kniaz Wołodzimir, ale Rohnieda nie chaciela iŭci za jaho zamuŭ i atprawila swatoŭ takimi sławami: „skaŭczycie swajmu kniaziu, ŭto nie idu za rabyniŭca“ (Wołodzimirowa matka była niawolnicaj—rabyniaj). Wołodzimir razhuiewaŭsia za heta i napaŭ z silnym wojskam na Połack, uz aŭ jaho, pierebihŭ usiu kniaŭeckuju siamju, a Rohniedu, zawiozŭy ŭ Kijeŭ, prymusiŭ być jamu ŭonkaj. Rohnieda radziła syna Iziasława. Wołodzimir dla Iziasława na s'alicu pabudawaŭ horad Zastaŭ (Minsk. hub.) i ad daŭ jamu dziedziŭnaje połackaje kniaŭstwo.

Połackije kniazi, Iziasławowičy (poboč z Iziasławičami, jak widać, była staraja linija miejscowych kniazioŭ jak kniazi Turoŭskie, Pinskije i Horodzieckije, katoryje nijakaho swajactwa praz Wołodzimira s Kijeŭskimi kniaziami nia mieli), zrazu woraho stanowiacca proti Rurykowičoŭ, katoryje kniaŭyli tady ŭ Kijewi i wiali rod swoj ad Jarosława, dzieła čaho zwalisia Jarosławičami. Jarosławičy ŭsimi siłami nienawidzieli Połackich kniazioŭ Iziasławowičoŭ. Čym tłumačycca heta nienawiść, trudna razhadać. Toje tolki peŭna, ŭto ŭ prypadkach najbolšyeh bied i na paŭsciej čuŭnycoŭ na Paŭdziennuju Ruś, Jarosławičy redka kali pakidali swaje damowyje wojny i swarki, kab ahulnymi siłami baranicca, za toje jany ŭsie jednalisia i stanawilisia ŭčyrymi pamieŭ saboj, kali im prychođiziosia pajsci wajuoj na kniazioŭ Połackaho rodu. Widać, za pahudkaj narodnaj, katoraja papała ŭ letapisi ab ŭmierci Rohwołodawaj, prykrywalisia niejkije spradwiečnyje kryŭdy i rachunki za ich. Jak možna uciamić s pryčyn, katoryje wzywali wojny, Połackije kniazi wykazywali niejkije prawy swaje na Pskoŭskije i Noŭhorodzkije ziemli, ŭ katorych, jak niekatoryje wučonyje kaŭče, żyło tak sama plemia Krywičoŭ. ŭ koŭnym prypadku pryčyny, dzieła katorych „Rohwołožy wnucy wzimajut mieč“, mieli swaje hlybokije pryčyny.

Ad Iziasława pačynajacca rod historyčnych połackich kniazioŭ. U 1003 hadu kniaŭyć u Połacku syn Iziasława — Bračyŭsłaŭ. Ad časoŭ kniazia Bračyŭsława pačynajacca wiadomaje nam z historji zmahaŭnie Połacka s Kijewam. Najbolšy razhar zmahaŭnia prypadaje na čas kniaŭeŭnia syna Bračyŭsławowaho — ŭsiesława, a ŭnuka syna Rohniedy — Iziasława. Pieršy napaŭ na ziemli, naleŭnyje d. Kijewa, ŭsiesłaŭ, — uziaŭšy mnoha njawolnika i bahata ababraŭšy harady, waročaŭsia jon d. Połack. Kijeŭskie kniazi zastupili jamu darohu. Strašnaja bitwa adbyła sia kala reki Niemihi (pad Minskam); Kijeŭskie kniazi ŭziali Minsk, ale

widać, što siły Ūsiesławowy byli niemałyje, kali, nia hledziačy na wyhranuju bitwu, wialiki kniaź Kijeŭski prasiŭ miru i klikaŭ u swoj aboz poľackaho kniazia. Ūsiesłaŭ dawieruŭsia i pryjechaŭ u aboz Kijeŭščan z dwumia swaimi synami. Spatkaŭnie adbyľosia za Dniepram, kała Oršy. Ale Kijeŭskie kniazi schapili ich u niawolu i atprawili u Kijeŭ, hdzie poľackaho kniazia zasadzili ũ „porub“ (ciamnicu) pad kniaźeckimi charomami. Tolki nia doŭha byŭ Poľacki kniaź ũ niawoli. Na druhi hod nie ũdaľasia wajna Kijeŭskamu kniaziu s Piečeniehami, — narod zbuntawaŭsia proti jaho i prasiŭ kniaźyc u Kijewie Ūsiesławu. Ūsiesłaŭ zhodziŭsia i kniaźyŭ u Kijewie kala wašmi miesiacou, a pašla wiarnuŭsia nazad u swoj rodny Poľack.

Usiesłaŭ zajmaje pačesnaje miejsce ũ historyi našaho kraju: jon patrapiaŭ pastawić wysoka swajo kniaźstwo, pryľučyŭšy da Poľackich kniaźstw: Minskaje, Witebskaje, Oršanskaje, Mścislaŭskaje, Łukoml'skaje, Druckaje, Łohojskaje, Stuckaje, Dzisienskaje, a takŭe i čašć Liwonii zaleŭala ad Poľackaho kniaźstwa. Chacia pry Ūsiesławie Poľacki dwa razy pierעהadziŭ u ruki Kijeŭskich kniazioŭ, usioŭ pry im jaho kniaźstwo dajšo najboľšaj swajej siły i sławy. Hdzie nia moh uziać Ūsiesłaŭ siľaj, tam braŭ rozumam i chitrašciu. Wiadomy pamiatnik literatury XII stulećcia „Słowo o polku Ihora“ tak piše ab Poľackim kniaziu: „kniaź Ūsiesłaŭ ludziam sud dawaŭ, kniaziam harady paradkawaŭ, a sam woŭkam biehaŭ ad Kijewa da Tmutorakani, pieresiekaŭ jučy darohu wialikamu Chorsu (soncu). U Poľacku zwoniać zautreniu u šwiatoj Sofii, a jon u Kijewie zwon čuje“... Swaim rozumam, niespaŭkojnym charakteram i sławaj čarodziejja Ūsiesłaŭ nadoŭha astaŭsia ũ pamiaci narodu; ab im chadzili roznyje kazki — lehiendy, jak ab čarodziei, i niekatoryje z ich papali ũ pisanyje pamiatniki. Kniaźyŭ Ūsiesłaŭ 87 hadoŭ, pamior u 1101 hadu.

Pašla śmierci Ūsiesławowaj historyja kniazioŭ Poľackaho domu zaciemniajecca, bo ũ letapisiach haworycca ab ich tolki pryypadkami i nazywajuć ich ahaulnym imieniem „rohwoľožych ũnukoŭ“, abo uspamiŭnajucca adnym tolki imieniem biez otčestwa, a ũ prydatku tady ũsie kniazi Poľackije, abyčajem taho času, nasili pa dwa imiony, s katorych adno było pahanskaje, a druhoje chryścijanskaje, a časam pa try i boľej imion. Heta ũsio ješče boľš zaciemniajecca s taje pryčyny, što Ūsiesłaŭ, umierajučy, padzieliŭ kniaźstwo swaje na udziely i raŭdaŭ ich synom swaim.

Zmahańnie s Kijewam i doŭhije wojny ciahnulisia i pry naslednikach Ūsiesławowych—**Rohwołodzie i Barysie.**

Dobrych kamandzieroŭ wojskam i kniazioŭ chwatało, ale nie było ŭžo taho hramadzkaŭho i wajennaha ducha, jakim sławilisia časy Ūsiesławowy. Napaśe była krepkaja i upornaja, a Bielarusoŭ siły raskidywalisia, pačynalisia swarki, nie było nijakaha posłuchu. Nasledki hetaho byli strašnyje. Uwies kraj dajšoŭ da poŭnaj ruiny. Ziemli, pry-lehajučyje da Dniepra, Prypieci, Dźwiny, Biereziны, — dymilisia pažarami; hareli i puścili harady i sioły; žyciełoŭ, ahrablenych i zranienych, cełymi tysiačami hnali ŭ niawolu i pašla pradawali ŭ dalokuju Aziju. Zawioŭsia abšyrny handel niawolnikami, katory padabaŭsia nia tolki kniazioŭ, ale i bajaram, zrabiušym z hetaho dachodny promysieł. Kijeŭski kniaz Wołodzimir Monomach Oršu, Kopyś, Minsk i Druck zrujnawaŭ da zwańnia. Ū kancy smutny hety abraz zakončyŭsia chaŭrusnym pachodam usich kijeŭskich kniazioŭ na Bielaruskije ziemli. U 1127 hadu, napaŭšy na Bielaruś, zništožyli ahniom i miečom Lo-hojsk, Iziasłaŭ (abo Zasłaŭ) i Połack. U 1129 hadu wialiki kijeŭski kniaz Mściślaŭ zabraŭ Połackaje i Minskaje kniazstwy i syna swajho Swiatopołka pasadziŭ na połackim pasadzie.

Pasadziŭšy syna swajho ŭ Połacku, Kijeŭski kniaz idzie na Litwu. Cym była Litwa ŭ tyje časy, historyja nia wiedaje, dyj pryčyny samoj wajny niewiadamyje. Ale heta apošnije budzie nam jasna s taho, što Połackie kniazi z dawion daŭna mieli roznyje supolnyje sprawy z Litwoj, što inšyje bližejšyje litoŭskije plemiony zaležali ad Połackich kniazioŭ i što ŭ Litoŭskich ziemlach žyli i Bielarusy ŭ pieraniešku z litwinami. Hetaje miešanaje bielarusko-litoŭskoje nasieleńnie, widać, nie chacieło zaležać ad Kijewa, ale žedało addzialicca. Sudy, zdajecca, ŭciekla takže i časć połočan, niezdawolenych nowymi paradkami, — časć ludziej, addanych rodu swaich kniazioŭ, i ludziej, prywiazanych da swobody, a može nawat cełyje družyny s swaimi kniaziami. Tak ci ináčej, ŭ tak zwanaj wyšniaj Litwie (ciapierešniaja Wilenskaja hubernia) ŭ tyje časy żyło nie adno Litoŭskaje plemia, ale ŭ pieramiešku z bielarusami.

Straciŭšy swaju dziedzinu, Połackije kniazi šukali prýtułku ŭ Litwie i Liwonii. Tam, sabraŭšy družyny, prynialisia jany orhanizawać u kniazstwy tamtejšyje narody i, kab lahčej išła rabota, pakazywali siabie za adnowiercoŭ s tamtejšymi žycielami, a kali

była potrzeba, to i pieremieniali swaje imiony. Tak mała-pamału jany kłali asnowy Litoŭskamu kniaźstwu, aź pakul Rynhold, a pašla syn jaho—Mindoŭh nie sabrali silnaho hasudarstwa, złučyŭšy ŭ wadno jak połačkih, tak i litoŭskich kniazioŭ. Stalicaj małodoha litoŭskaho karaleŭstwa staŭsia Nawahrudak (ciapier pawietowy horad Minsk. hub.).

Caśe druhaja

ad pawarotu połačkih kniazioŭ (1132 h.) da śmierci Witoŭta (1340 h.).

Za try hady pašla chaŭrusnaho pahromu kijeŭskimi kniaziami biełaruskich ziarniel narod u 1132 hadu zbuntawaŭsia prociŭ čużyncoŭ i prahnaŭ s Połačka kniazia Światopolka, z rodu kniazioŭ Jarosławičoŭ kijeŭskich. Sabraŭšysia na wieče, narod uradziŭ wiarnuć swaich kniazioŭ prawych dziedzičoŭ połačkaho pasadu. Wybor wieča paŭ na kniazia Wasilka Rohwołodwiča (ŭnuka Ŭsiesława wialikaho). Pry hetym daŭnyje damowyje wojny i swarki zaciachli; drobnyje udzielnyje kniazi ciapier pačali krapčej trymacca adzin druhoha, padtrymywali mież saboj zhadu i ład, a tolki wojnami ŭ čużych ziemiach staralisia rasšyrać swaju ŭłaśe. Tak jany zawaładzieli pry-Dźwioskimi ziemiemi Liwoncoŭ i Ła-tyšoŭ. Ŭłaśe i pawaha narodnaj rady — wieča rasšyralasia. Wybat kniazia na Połački pasad zaležaŭ tolki ad wieča. Jano pa swajej woli pieramieniaje kniazioŭ. Tak u 1151 hadu wieče wysłało połačkaho kniazia Rohwołoda ŭ Minsk, a na Połački pasad pasadziło Rościława; cieras wosiem hadoŭ iznoŭ wiarnuło Rohwołoda, a ŭ 1162 h. iznoŭ skinuło jaho, wybraŭšy kniazim Ŭsiesława Wasilkowiča.

Usiestau Wasilkowicz należyć da ličby słańniejšych Połačkih kniazioŭ. Jon kniaźyŭ s 1160 da 1180 hadu. Narod i udzielnyje kniazi jaho wielmi lubili, wysoka ceniučy jaho razum i sprawiedliwaśe; usie achwotna jaho słuchali i nazywali Wialikim kniazim. Pašla śmierć Ŭsiesława Wasilkowiča wieče nie chacieło wybirać sabie druhoha kniazia, a zawiato respubliku, katoraj kirawało 30 wybarnych starcoŭ, chacia ješče żyli syny i ŭnuki Ŭsiesława Bračyśławowiča. Respublikaj Połačkaje kniaźstwo było 9 hadoŭ: ad 1181 da 1190 hadu. U 1190 hadu

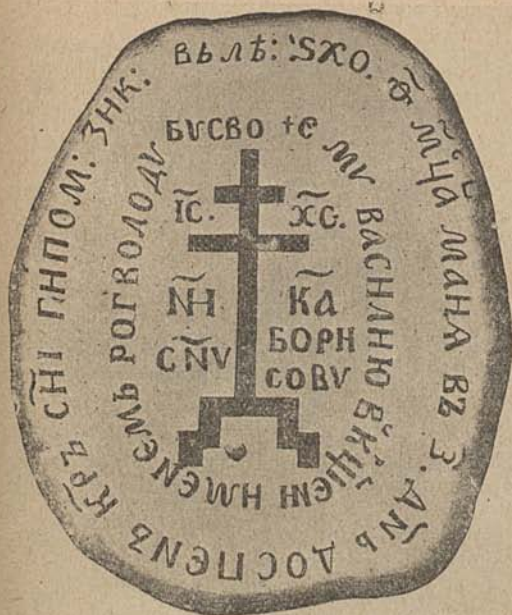

poľočané wybirajúé swaim kniazem niejkaho Minhajtu, abo Mihajtu. Skora jon pieredaje pasad synu swajmu Ginwitlu.

Nowy kniaz poboč pahanslaho—litoŭskaho imieni Ginwitlo nosié i chryščijanskaje imia Juryja; ženat z dačkoj ruskaho kniazia, chryščijankaj ũschodniaho abradu. Ginwitlo pamior ũ 1199 hadu u Oršy.

Čhto byli hetyje Minhajlo i Ginwitlo — trudna razhadač. Abjašnieńnie može byč tolki takoje, što Minhajlo pryna-ležaŭ da tažož ro-du kniazioŭ Poľackich, bo trudna du-mać, kab poľackaje wieče i udzielnnye kniazi dazwolili ču-žomu zachapič poľac-cki pasad.

Pašla Ginwitly kniazem byŭ prosty nāslednik Iziaslawa doma Barys syn Ramana Ŭsieslawowiča, (niekatoryje letapisci nazywa-juč jaho synam Gin-witly), praŭnuke Iziaslawa Wołodzimiro-wiča. Barys wiadomy swajej nabožnaściu. Jon pabudawaŭ kol-

Hraničny kamieŭ kniazstwa Poľackaho.

ki chramoŭ u Poľacku. Druhaja žonka Barysowa byla Swiatochna, dač-ka polskaho kniazia Bolesława (Pamorskaho). Historyja ũspaminaje ab narodnym buncie ũ Poľacku ũ 1217 hadu, ũ časie katoraho Swiatoch-nu zabili. Synom swaim s pieršaje žonki Barys razdaŭ Liwonskije i Łatyšskije ziemi. Adzin z ich, Wasilko, byŭ kniazem Rukiejnoskim.

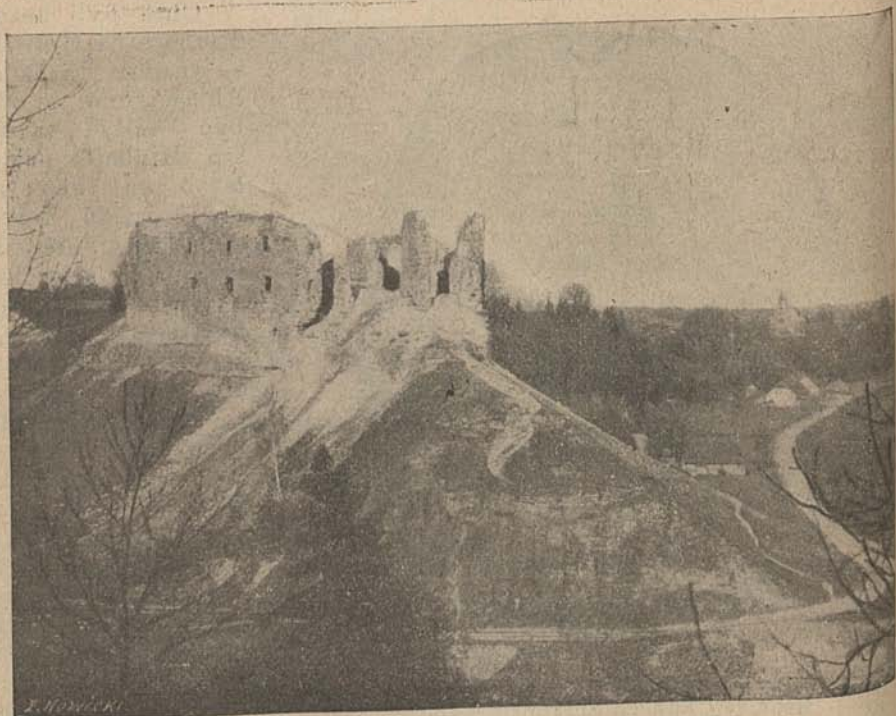

(Kokienhausen), druhí, **Wiačeslaŭ**, kniazem u **Jurjewie** (Dorpatie), hdzie jaho zabili ũ čase wajny s kryžakami ũ 1223 hadu.

Pašla **Barysa** kniažyŭ u **Poľacku** syn jaho, **Wasilko** (Kukiejnoski). U hetym čase žyŭ ješče **Hleb Rohwołodowič**, kniaź **Drucki**

Ruiny zamku ũ Kokienhauzenie.

dačka katoraho **Paraskiewija** (Paraska), pamiersaja ũ 1239 h., zaličena da liku šwiatych.

Apošnim kniazem z domu **Iziasławowičoi** ličac **Bračysława**, katory kniažyŭ nad **Poľackam** i **Witebskam**.

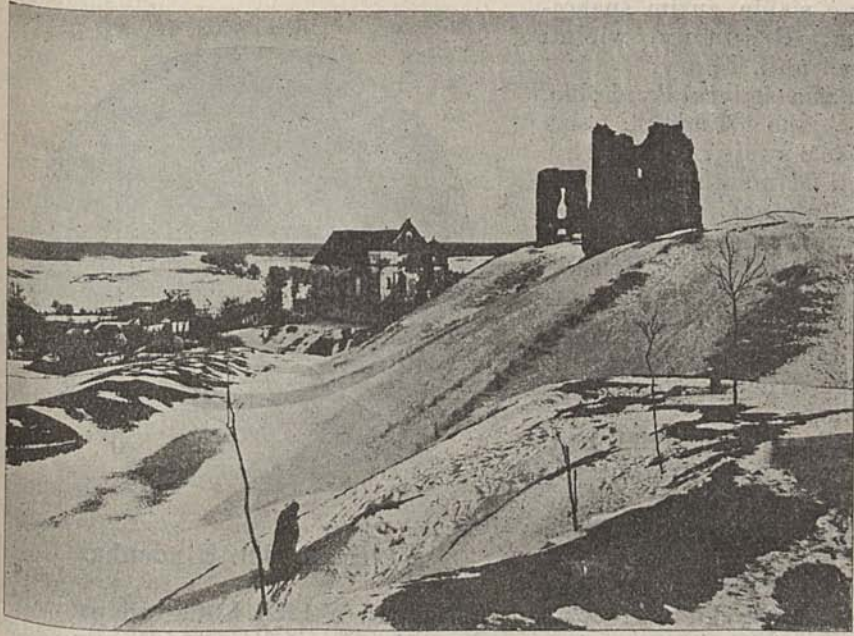

S kancem XII wieku prostaja linija kniazioŭ Połackich Rohwołdowičoŭ pačynaje wymirać. Kraj čekała inšaja dola, pryhataŭlalisia wialikije pierewarcty ŭ ziamli Biełaruskaj.

U tyje časy, kali połackije kniazi tracili čas i siły ŭ damowych wojnach i dzin proci adnaho, susiedniaja staronka—Litwa ŭzmacniałasia i rasła. Užo ŭ XI stalećci ŭ čaści z'amiel z miešanym biełarus-

Ruiny zamčyšča u Nowahrudku.

kim nasieleńniem zasnawałosia Litoŭska-Zawi'ejskaje kniaźstwo, katoraje, pa nacionalnaści swaich žycieloŭ, było Litoŭska-Krywičanskim' abo Litoŭska-Ruskim kniaźstwam z stalicaj u Nowahrudku.

U 1230 h. Litoŭski kniaź Rynhold rapaŭ na Biełaruskije ziemli i rawajewaŭ ich. Heta pierepužało udzielnych biełaruskich kniazioŭ.

Pad kamandaj Dawida, kniazia Łuckaho, wystupili jany zlučenymi siłami proci Litwy. Wojska spatkalisia na prawym bierezi Niomanu, kala wioski Mahilno,—i Rynhold da zwańnia razbiu zlučenaje wojska pry hetym zhinuli slaunaj smierćiu kniaz Dawid Łucki i Dźmitri kniaz Drucki. Adnačasnie zbuntawausia narod u Połacku, i Rynhold pajšoũ tudy z wojskam na usn ireńnie. U 1236 hadu Rynholdu udaošosia razbić wojsła kryżackaje i pašla hetych dwuch pabied moh jon ličyc siabie zusim spakojnym, Ruś tady wielmi prycisnuli Tatary.

Pašla smierci Rynholda, syn jaho Mindoũh uziaũ ũlašć u swaje ruki (1242 h.). Kali Mindoũh sieũ na wialikakniažeckim pasadzie ũ Nowahrudku i umacawausia ũ ziemiach Smalenskaj, Witebskaj, Druckaj, tady i Połackaje kniaźstwo z Witebskim idruhimi udzielami stracili swaju niezaleźnašć.

Mindoũh u 1252 hadu pryniaũ katalictwo i spazwaleńnia Papieža karana wausia na karala Litoũska ho, dumajučy takim sposabam zbawicca ad napašćiej kryżackich. Hetyž same Mindoũh u 1255 h. dastaũ pazwaleńnie ad Papieža karana wać syna swajho Wojšelka abo Wasila (dwuch imion) na Karala Ruskaho, katoraho dumaũ pasadzić u Połacku. Kniazi ciapier užo wybiralisia nie wiečem, ale naznačalisia wialikim kniazem Litoũska-Ruskim. Pieršym takim naznačenym kniazem u Połacku byũ Totwiũ, abo Cimafiej, plamieũnik Mindoũha. Hety Totwiũ padhawaryũ druhich Litoũskich kniazioũ zabić Mindoũha, bo ličyc što jon proci prawa zahornuũ wialikakniažecki pasad: u litwinoũ spacyčna naleźała nie da synoũ, ale da dziadzkoũ — bratoũ ramiorska ho. Zhaworšćyki padkupili Mindoũhowaho słuhu Astapa i 12 wieresnia

Piečatka kn. Mindoũha.

(sienciabra) 1263 hoda napali na spiačaho kniazia i zabili jaho razam z dwumia maľaletnimi synami.

Pašla śmierci Mindoŭha pačalisia swarki i wojny pamiež kniaziami—ŭbićcami. Totwilła zabiŭ Trojnat. U Połack byŭ naznačeny Erden Dawidowič. Letapisi kažuć, što baćka Erdena — Dawid byŭ zrodny (dwajurodny) bratom Mindoŭha. Hety skaz wielmi waży. Kali M-ndoŭh byŭ rodzičem Dawida, dyk jon paležaŭ da rodu kniazioŭ Połackich.

Erden, jak pačazywaje handlowy kontrakt, kotory zrabiu jon z Ryhaj, byŭ bolš za druhich niezaležnym kniazem bo ŭ hetym kontrakcie ab wialikim kniazem nie ŭspaminajecca.

S 1293 da 1341 hodu kniażyŭ u Połacku Witen, a pašla kniażyŭ Andrej Olhierdowič.

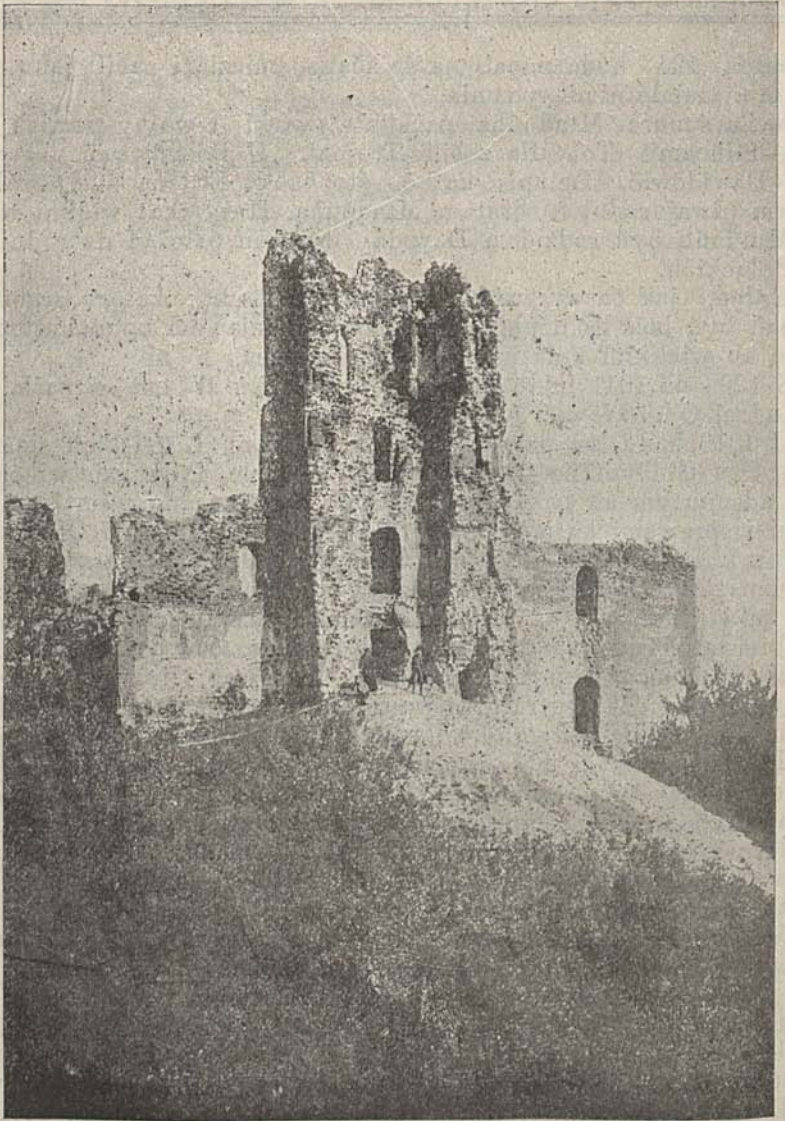
U 1316 hadu na pasad wialikich kniazioŭ Litoŭskich sieŭ Giedymin. Pry Giedyminie i synie jaho, Olhierdzie, Połackaje wieče byŭ zŭsim adsunutym ad hasudarstwienych spraŭ; jano zajmaľosia tolki sudami i sprawami haspadarskaho značeńnia. Giedymin i Olhierd bie-zupynna kirawalisia da adnoŭladztwa. Jany, jak maha, kasawali udzielnych kniazioŭ. Pašla śmierci udzielnaho kniazia udziel pierعهدziŭ nie ŭ ruki synoŭ, ale na wialikaho kniazia. Takim paradkam pieriejšli na Olhierda Witebskaje kniaźstwo (pa žonce, jon byŭ ženaty z Witebskaj kniaźnaj Maryjej), Turoŭskaje, Minskaje i inšyje. Nowahrudak byŭ uwieś čas centralnym punktam upraŭleńnia abšyrnym Litoŭska-Ruskim hasudarstwam. I tolki Giedymin pierenios stalicu ŭ Wilniu.

Takim paradkam maľa-pamaľu z Bielaruskich ziamiel zlażyľosia nowaje hasudarstwo—kniaźstwo Litoŭska-Ruskaje. Litoŭskije kniazi, umacawaŭšysia pierš u Połacku, prynimali chryścijanstwo i radnilisia z Bielaruskimi i Poľudzionna-Ruskimi kniaziami. Giedyminu nia trudna byŭ pry tahdyšnich warunkach zasnawać siľaj i palitykaj mocnaje hasudarstwo. Usia Poľudzionnaja i Uščodniaja Ruś hibnuła pad Tatarami. Ruskije kniazi achwotna išli pad apieku Giedymina, asabliwa Kijeŭskije, Černihoŭskije i Waľynskije, bo widzieli ŭ im zbawiciela ad ciazkaj tatarskaj niawoli. Giedymin byŭ mudrym čela-wiekam, jon rozumieŭ, što dabrom dy ľaskaj možna bolš zrabieć, čym siľaj, i dziela hetaho u pryľučenych ziemiach nie čepaŭ jon wiery i swobody tamtejšych žycieloŭ, ale ŭsie paradki astaŭlaŭ tak, jak jany byli.

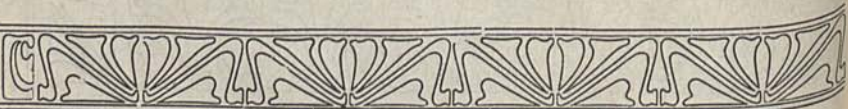
U časy kniaźeńnia Witena, Giedymina i Olhierda kraj ażyŭ, ad-dychnuŭ pašla doŭhich damowych wojen, hrabieźstw i nieparadkoŭ,

Ruiny Trockaho zamčyšča.

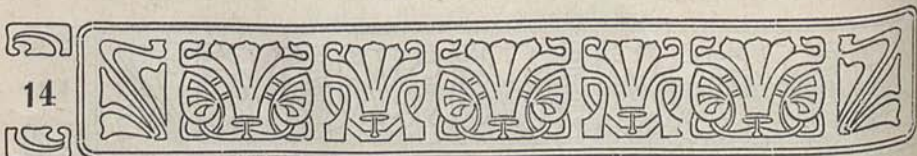

Kryżaki achwotna zhodzilisia pamahać jamu, bo wiedali, što pryhetych damowych swarkach aslablajuć swajho nieprzyjaciela. Rycary pryjšli s silnym wojskam. Jahajła zlučyŭsja z imi i napaŭ nieŭspadzieŭki na Kiejstuta, ale Kiejstut byŭ razumnym i śmiełym čelawiekom, dyk i wajna z im była nialohkaja, i karyść niewiadomaja. Dziela hetaho Jahajła puściŭsja na chitraść: jon prasiŭ dziadźku s synam u swoj aboz bytcam dla taho, kab pamirycca. Dawierčywy Kiejstut prystaŭ na heta, ale jak tolki jon pryjechaŭ tudy, jaho schapili razam s synam Witoŭtam, zawieźli ŭ Krewo (ciapier miastečko u Ośmiansk. paw. Wil. h.), začynili jaho ŭ zamčyśće, hdzie na piaty dzień padaslanyje praz Jahajłu ubiocy zaduśyli Kiejstuta razam sa sluhoj jaho Hryhoram Amuličem. Witoŭta čekała hetkaja-ž samaja śmierć: ale, žonka jaho, Anna, zdaleka wyratawać, piereadzieŭšy ŭ žanockuju apratku. Jahajło sieŭ iznoŭ na Wilenskim Wialikakniažeckim pasardzie. Kab saznać kiejstutowaho syna Andreja, Harbataho, s połačkaho pasadu, Jahajło pasłaŭ na Połacki pasad brata swajho, Skirhajłtu; ale Połačanie, ulubiŭšy swajho kniazia, zastupilisia za jaho i nie puścili ŭ Połačk Skirhajłtu. Tady Skirhajła przywaŭ kryżakoŭ i napaŭ na Połačk. Ale kniaź Andrej Harbaty abaraniŭ swaju stalicu. Tymčasam Andrej Olhierdowič zlučyŭsja s kryżakami i kniazem smalenskim i tak sama pajšoŭ na Połačkije ziemi. Narod razam z Andrejem Harbatym nie dapuścili ich da Połačka. Tady kryżaki, spaliŭšy wakolicy Łukomla, Dryssy i śmat jakich wiosak, nabraŭšy kolki tysjać narodu ŭ niawolu, pawiernuli nazad. U hetym samym časie Światosłaŭ Smalenski napaŭ na Witebsk i Oršu. (Hety čelawiek praslawiŭsja swaim žwierstwam. Letapisi razskazywajuć ab im strašennyje rečy. Jon paliŭ celyje sotni żywych ludziej, zapioršy u dreŭlanych budynkach, — duśyŭ, sadziŭ na koł žanok i małych dzieciej). Pašla pajšoŭ jon na Mścisłaŭ. Dziesiać dzion stajało jaho wojska kala horadu. Žycieli nie paddawalisia. Na adzinadcaty dzień pryjšła horadu padmohawyslanaja Witoŭtam. Skora pryjechaŭ i sam Witoŭt. Adbyłasia krywawaja, strašnaja bitwa. Światosława i jaho plamiennika — Juryja zabili a synoŭ jaho ŭziali ŭ niawolu. S pad Mścisłaŭa Litoŭskaje wojska pajšlo da Smalenska; pasadziŭšy tam swajho kniazia, paspiešo jano dalej k Połačku, katory usio jeśće nie paddawaŭsia Andreju Olhierdowiču. Tady Andrej Olhierdowič, da katoraho ŭžo dajšli wieści ab doli Światosława, adstupiŭsja ad Połačka i zamknuŭsja ŭ Łukomli. Ale tut

(Pieredruk zabaronieny).

Władystaū Jakōū Jahajto.

jon nia wytrymaŭ naporu nieprzyjacielskaho wojska i paddaŭsia. Zakaŭaŭszy ũ lancuhi, jaho adaskli ũ Wilniu. Tak skončyliŭsia wojny 1386 hoda. Połack paŭla hetaho atrymaŭ silnaje wojska na prypadaku napasći kryŭŭakou; inšyje harady—Witebsk, Oŭša, Łukoml, Mścisłaŭl, Minsk—byli umacawany nanowa wałami i zamkami.

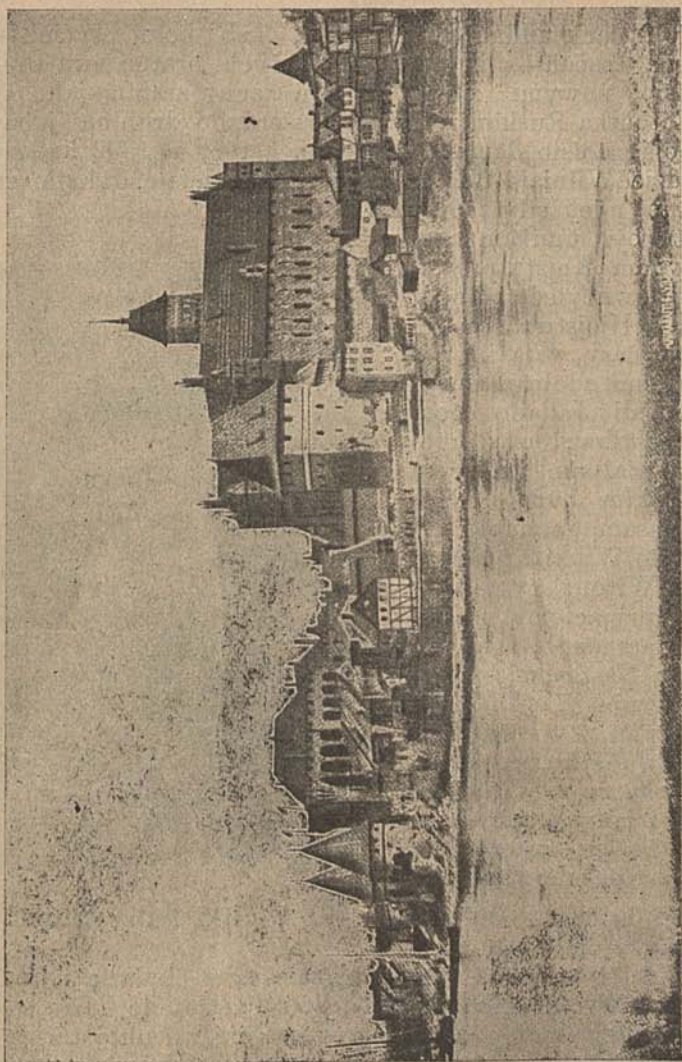
U hetym časie palaki pryčisnutyje kryŭŭakami, ŭkali siabarstwo ũ Litoŭska-Ruskim hasudarstwie. Na polskim—krakoŭskim pasadzie była Jadwiha, druhaja dačna karala Wenhierskaho Ludwika. Choć užo jana była zaswatana za Wilhelma Aŭstryjackaho, ale palaki pastanawili sarwać zaručyny i wydać jaje zamuŭ za Jahajło addaŭszy jaju u polskij pasad. Rady ab hetym pačalisia pierš u Krewie pośle u Wołkawysku. Z hetych rad wyjšło toje, što Litoŭskaje hasudarstwo zlučylosia s polščaj; karol u zlučenym hasudarstwie adzin—Jahajło; ũ utrenniaje upraŭleńnie i hrošewaja (finansowaja) haspadarka zusim asobnyje ũ koŭnym hasudarstwie. Zahraničnyje sprawy i abarona ad nieprzyjacielou wiaduca supolna. Jahajło pawinien byŭ pryňać katalictwo i šyryć jaho pamieŭ swaich paddanych. Kali warunki hetyje byli padpisany, Jahajło u 1386 h. atrawiŭsia u Krakou z mnohimi kniaziami i bojarami. Inšyje bojary i kniazi z swity Jahajły pryniali razam z Jahajłam katalictwo. Jahajło, katory z małku byŭ chreščony pawedłuh u chodniahu abradu imieniem Jakoŭ, pry pierechodzie na katalictwo atrymaŭ jon imia Władysława. A tady adbyłosia wienčańnie i koronacija.

Kali užo skončyliŭsia wiasielnyje bankiety ũ Krakowie, Jahajło razam z Jadwihaj pajechaŭ u swajo hasudarstwo. U Lidzie ũ 1387 h. jon wydaŭ dekret ab skasawańni pahanskaj wiery ũ Litwie, a u Wilni hetaho hodu wydaŭ drugi dekret, u katorym, pamieŭ inšym, pisałosia što Jahajło prysiahnuŭ usich Litwincou, jak mužčyn, tak i ŭŭanok, usiakaho stanu, rodu i čynu, katoryje ŭywuć u hranicach Litoŭska-Ruskaho hasudarstwa, da jakoj by jany nie naleŭali wiery, uprasieć, uhawaryć, przywrać, a nawat prymusić przymać katalickuju wiewu i t. d.

Hetak rasparadziŭšysia, karol pajechaŭ u Bielaruskije ziemli pabywaŭ u Witebsku, Połacku, ũ hetym apošnim pry im byŭ narodny bunt. Rasprawiŭšysia s buntoŭščykami, Jahajło pajechaŭ u Mahileŭskuju huberniu, hdzie ũ ciapierešnim miastečku — Obolcach Kopyšskaho pawietu, zasnawaŭ pieršy katalicki kaścioł u hetym kraju.

Malborg, (hlavnaja krepašć kryžakou.)

Jahajto Połack addaŭ Skirhajle i, kab bolejš pryciahnuć Skirhajlu k sabie, pačaŭ—s kryŭdaj dla inšych bratoŭ swaich—nadzielać jaho ũsio nowymi ziemiemi i ũ kancy zrabieŭ jaho Wialikim kniazem Litoŭska-Ruskim. Heta razsierdziło druhich jahajlowych bratoŭ, a bolš za ũsio daniało Witoŭta, katory u 1392 hadu patrapieŭ siłaj zawaładzieć Wilniaj i Wialikakniažeckim pasadam. Jahajto zmahacca z im tady nia mieŭ siły i prystaŭ na zhadu.

Witoŭt byŭ ũnukam Giedymina, a synam Kejstuta. Wajennaj štuki wučyŭsia jon u swajho bački Kiejstuta, najlepšaho ũ tyje časy wajaki. Witoŭt byŭ wielmi zdolny i śmieły palityk. Kali Jahajto wienčaŭsia z Jadwihaj, usio było za tym, što wialikim kniazem Litoŭska-Ruskim budzie Witoŭt. Tym časam rachunki abmylili. Jahajto Witoŭta pakinuŭ u staranie. Witoŭt tymčasam rabiŭ sabie pryjacieloŭ u druhich hasudarstwach, wydaŭ dačku swaju Nastasiu za Maskoŭskaho kniazia Wasila Dźmitrowiča; zazwaŭ u pomać kryžakoŭ. Kali Jahajto prakanaušsia, što zmahacca z Witoŭtam nie zdaleje i jany pamirylisia, to Witoŭt žedaŭ karanawacca na Litoŭska-Ruskaho kniazia.

Wialiki kniaz Witoŭt.

U 1392 hadu, ũ Wilni u katedralnym kaściele jon karanawacca. Witoŭt atrymaŭ prawy niezaležnaho kniazia i ličyŭsia pad apiekaj karala. Witoŭt mieŭ tady 48 hadoŭ. Pałažeńnie kraju było niezwidnajne: z adnej starany cisnuli kraj kryžaki, z druhoj tatarj, a ũ sarmym kraju išli wiečnyje swarki i zwadki udzielnych kniazioŭ. Witoŭtu treba było supakoieć kryžakoŭ i tataroŭ, zništožyć udzielnych

kniaziou i zawiastici roznyje palepšennia (reformy) ũ hasudarstwie. Ale u jaho byli ješće i inšyje mety: jon chacieŭ zasnować mocnaje hasudarstwo, katoraje było by zusim niezaleźnaje ad Polščy, i samomu karanawacca na Litoŭska-Ruskaho *karala*. Hetaj metaj i kirawaŭsia Witoŭt praz usio swajo žyćcio.

Pierš napierš wialikomu kniaziu treba było pryčisýe udzielnych kniaziou, a hetych kniaziou było mnoha, i kožny z ich nie chacieŭ mieć nad saboj nijakaj ũlaści, nikoha nie chacieŭ słuhać, a pry najmiensaj swarcy zazywaŭ tatar, abo kryžakoŭ na pomać; z hetaj pryčyny ciahnulisia biezkaniečnyje damowyje wojny. Witoŭt na ũsiech ich patrapiaŭ nałažyć swaju ruku i pryčisýe. Inšyje udzieloŭ pryłučyŭ da hasudarstwa. Kirawanyje žaleznaj rukoj Witoŭta, udzielnyje kniazi pryčichli. U 1396 hadu Witoŭt, źjechaŭsia z ziaciem swaim, kniazem Maskoŭskim, u Smalenska, hdzie jany ustanawili hranicy Litoŭska-Ruskaho i Maskoŭskaho kniaźstw. Ciapierašnje huberni: Wilenskaja, Kowienskaja, Hrodzienskaja, Suwalskaja, Podolskaja, Wałyńskaja, Smalenskaja, Minskaja, Mahiloŭskaja, Witebskaja, Kijeŭskaja, Černihouškaja, Kacierynosłaŭskaja, Chiersonskaja i Orloŭskaja, a tak sama čaści Kałuźskaj i Tulskej prynaležali da Witoŭta. Hasudarstwo jaho ciahnuŭsia ad hranic Pskoŭskich i wioski Možajska (107 wiorst ad Maskwy) da Haličyny i Mołdawii z adnej starany, a z druhoj da bierehoŭ rek Oki i Dniepra.

Ciažej za ũsio Witoŭtu było paladzić s Polščaj: usio, što jon rabiŭ dobraho dla swajho kraju, išło jak raz suproć žedańnia palakoŭ. U Polščy pad tyje časy byli ludzi razumnyje, chitryje i dobreje polityki. Choć sam Jahajło byŭ čelawiek słaby, hruby, nedalnozorki, ale im kirawaŭ wielmi razumny polityk Zbigniew Oleśnicki. Z im i prychodziŭsia Witoŭtu hłaŭnym čynam zmahacca.

Na źjezdach Wilenskim 1401 h. i Horodelskim 1413 h. Litoŭska-Ruskije bajary atrymali polskije šlachockije herby. Panom padabalisia zjezdy i herby, a bols za ũsio padabalisia im prywilei (prawy nadanyje) nad stanam sielanskim. Witoŭt praz palye hladzieŭ na zjezdy, herby i prywilei, katoryje šlachta sama sabie ustanawiaŭ. Abježdžajučy šyrokaje swoje hasudarstwo, Witoŭt sam uhledaŭsia ũ žyćcio i patreby narodu. Bačučy ciažkaje palažeńnie „ziemian haspaderskich“ (dasłoŭno: ziemleroboŭ carskich — drobnych haspadaroŭ, chutaran), Witoŭt dawaŭ im roznyje prawy palahčeńnia ad pawin-

naściej, nałożonych roznymi „dzierżawcami“ — kniaziami i bajarami Hordy i niedastupny s kniaziami i bajarami, srohi dla wajennych cy-
noŭ i načalnikoŭ, ćwiordy i nieŭmalimy ũ sprawach sudowych, Witoŭt byŭ zaŭsiahdy dastupny dla niŭszych: koŭny sielanin moh dastu-
picca da jaho i wyłaŭŭyć swaje kryŭdy, ci patreby. Witoŭt naleŭaŭ
da liku tych, ŭto patrapiać ludziej koŭnaj nacji, koŭnaj wiery lićyć
roŭnymi sabie, kali jany tolki byli dobrymi hramadzianami. Jon da-
waŭ prawy ŭŭdom i tatarom, katoryje sialilisia u jaho hasudarstwie.
U tyje ćasy, kali wa ŭsiej Europie hłumilisia nad ŭydami, Witoŭt
pisaŭ u swaich zakonach: „jestli by ŭyda zabito, a cierz swiedoctwo
nie moh by dowieści swaim pryjacielem, katoryj by jaho zabił; jestli
by koho w pytaŭniu niekatoraho padozrennaho mieli, my ŭydam na
protiŭku padozrennaho choćem oboroncem byci“.

Majućy piered waćyma hłaŭnuju swaju metu: zasnawać niezaleŭ-
naje zusim hasudarstwo, Witoŭt chacieŭ ustanawić asobnaho mitro-
polita dla Bielarusi, zasnawać nacionalnuju cerkwu, niezaleŭnuju ad
maskoŭskaj mitropolii. Dziela hetaho ũ 1415 hadu zjechałosia biel-
ruskaje duchawienstwo na sabor u Nawahrudak, i tut Witoŭt wydaŭ
akruŭnuju hramatu, ũ katoraj tak pisałosia: „my, chociaćy, ŭtoby wa-
ŭa wiera nie mienŭyla, ni uhibała, i cerkwam waŭsym by strojenie by-
ło, ućynili jeŭmo tak mitropolita, zborom, na kijeŭskuju mitropoliju,
ŭtoby ruskaja ćeŭŭ usia stajała na ruskaj ziemi“.

Pierŭsym bielarskim mitropolitom byŭ Hryhor Cymwłak. Mi-
tropolity bołŭ za ŭsio ŭyli ũ Wilni.

U haradoch Witoŭt sadziŭ remiesnikoŭ i handlaroŭ, dajućy im
roznyje „prywilei“, kab razwić u kraju usielaki promysiel i handel.
Koŭny mir s susiednimi hasudarstwami Witoŭt wykarystywaŭ na pa-
ŭyreŭnie krajowaho handlu. Kab ablehćyć i rasŭryć handel, Witoŭt
budawaŭ nowyje darohi i masty na rekach, prasiekaŭ biezkanieć-
nyje lesy.

Pad kaniec swajho ŭyćcia Witoŭt wypoŭniŭ usie swaje ŭedaŭnia.
Siłu kryŭczakuju ũ bitwie pad Hrunwaldam Witoŭtu udałosia zusim
złamać; s tataroŭ patrapiaŭ zrabieć spakojnych susiedzioŭ; samawolstwa
kniazioŭ udzielnich i bajar supakoŭ. Ustanawiŭŭy sprawiedliwyje
sudy, srohije wajennyje paradki; razŭryŭŭy handel; padniaŭŭy chle-
barobstwo, ustanawiŭŭy ŭyrokuj swabodu wiery, — Witoŭt moh će-
kać nahrady za swaje trudy.

Zahraničnyje znosiny Witoŭta byli samyje najlepšyje. Maskoŭski kniaź Wasil prychodziŭsia Witoŭtu ŭnukam; kniazi Razanski, Twierski i dr. nazywajuć jaho panam i haspadarom swaim. Čechija choće addać jamu swaju karonu. Papiež naznačaje jaho apiekunom Ryžskaho archiepiskopstwa. Impieratar Zyhmunt u listach swaich radzić Witoŭtu karanawacca na Litoŭska-Ruskaho karala. Witoŭt hetaho i dabiwaŭsia. Na wodochryšće 1429 h. naprasiŭ jon k sabie ŭ Łuck haściej z usiej Eŭropy. Zjechalisia: Jahajło, karol polski z dwaranami; Wasil, kniaź maskoŭski; wialiki magistr kryžacki; pasły ad impieratara hreckaho; pasoľ ad Papieža; mitropolit maskoŭski Fotij; Impieratar Rymski z bahataj świtaj. Pišuć letapisy, što kožny dzień wychodziło na pačastunki hościam 700 boček wina, miodu, piwa; 700 bykoŭ i karoŭ; 1400 baranoŭ; 100 zubroŭ; 100 kabanou; 100 łosioŭ. Hości bankietawali ŭ Łucku 7 tydnoŭ.

Na karanaciju Witoŭta hłaŭnyje asoby, ad katorych heta zaležało,—Papiež i Rymski impieratar—zhadžalisia, a'e praciŭny hetamu byli palaki. Uspamianutyj wyżej Zbigniew Oleśnicki, biskup krakoŭski, usimi siłami staraŭsia hetamu piereskodzić. Jon pryčyniŭsia da toho, što karanaciju adłažyli na paźniej, i hości razjechalisia, umowiŭšysia zjehacca iznoŭ u 1430 hadu. Krakoŭski biskup, bajučysia, što pierelamać Witoŭta nie ŭdascca jamu, uhawaryŭ Jahajło adstupić Witoŭtu polskuju karonu. Ale Witoŭt nie pahaliŭsia na polskuju karonu. Jon žedaŭ bačyć Litoŭska-Ruskaje hasndarstwo zusim niezaležnym i tolki hetaj karony chacieŭ.

Na druhi hod zjezd iznoŭ sabraŭsia ŭ Trokach. Usie hości sabralisia, aprača Impieratora Rymskaho Zyhmunta, katory pasłaŭ karonu Witoŭtu z nuročnymi pasłami. Ale Zbigniew Oleśnicki, padpilnawaŭšy pasłoŭ, adabraŭ u ich karonu. Letapiš kaže: I „lachowie, nie żyčyŭšy korony Litwie, koronu ot nich (pasłoŭ) tuju adabraŭšy i razsiekšy jejo na poły, pryložyli ko korunie biskupa Łrahowskaho, katoraja i ciapier pry zamku i kościele św. Stanisława jość“.

Witoŭt byŭ chwory. Hetaj nowaj nieŭdačy jon nie pieranioš i 27 listopada 1430 hodu pamior.

Na zjezdach karanacyjnych Witoŭta, aprača karancii jaho, razbirałosia także pytańnie ab tym, jak pahadzić cerkwy Uschodniuju Prawosłaŭnuju z Zachodniaj-Katalickaj. Impierator Zyhmunt raiŭ zrabić cerkoŭnuju uniju (złučyć cerkwy ŭ adno). Hetaje-ž samaje py-

tańnie raźbiralosia i raniej ješče na zjezdach Biełaruskaho duchawie
stwa ũ Nowahrudku i Minsku.

Pry Witoŭcie Biełaruś ad-
dychnuła lahčej. Drenna
było pry im kniaziom i baja-
ram, ale narodu lepiej ży-
łosia.

Tolki ũspieŭ pamierci Wi-
toŭt, jak iznoŭ pačalisia sa-
mawolnyje wajny, pierš miež
Skirhajłam i Šwidryhajłam,
a pašla miež Šwidryhajłam
i Zyhmuntam.

Kali byŭ wybranna Wia-
ilka - kniažecki pasad Litwy
i Rusi Kazimir Jahajłowić,
kraj iznoŭ pačaŭ prychodzić
u paradak. Kazimir zawioŭ
roznyje nowyje zakony, ka-
toryje zmianili zusim haspa-
darku kraju. Ale z hetaho
času asobnaja historyja Bie-
łarusi kančajeca: hetastaron-
ka pačynaje żyć ahulnym
žyciom pierš Litwy i Rusi,
a s 1569 hodu i Polščy. Pa-
čynajecca čas štučnaho zbli-
žeńnia, falšywjaj družby ra-
zam z swarkami, niedarazu-
mieńniami i abapolnaj niawie-
raj. Zmahannie za niezalež-
našć ciahniecca ješče 139 ha-
doŭ. U 1569 h. Litoŭska-Ru-
skaje hasudarstwo palityčna
pamiraje.

Witaliki kn. Witoŭt.

(sŭpatretu katedry Wilenskaj).

Časé treciaja

ad śmierci Witouta (1430 h.) da Lublinskaj Unii (1569 h.).

Ješče pry žyćci Witoŭta ũ 1413 hadu byŭ u Horodli (Lublinskaj huberni) sejm, hdzie polska-litoŭskaja ťlachta padpisała warunki, na katorych Litwa i Ruś zlučajucca s Polščaj na wiečnyje časy ũ adno hasudarstwo. Litoŭska-Biełaruskije bajary atrymali na hetym sejmie prawa prypisywacca da rodowych polskich ťlachockich herboŭ, ale tolki tyje z bajar, katoryje pieremieniać swaju wieru uschodniaho abrađu na katalictwo. My ũžo wiedajem pohlad Witoŭta na sprawy religij, što jon za wieru nikoha nie pryciskaŭ, ani ťdziekawaŭsia i ludziam adnej wiery nie dawaŭ bolšych prawoŭ proti ludziej druhoj wiery. Chacia ũsie hetyje ťlachockije ťjezdy, herby i prywilei za žyćcia Witoŭta byli tolki pustoj zabaŭkaj, ale ũsio-tki Horodelski akt pasiejaŭ damowuju swarku ũ Litoŭska-Ruskim hasudarstwie. Bajary Litoŭskije i Źmudzkije, pryniaŭšyje katalickuju wieru, pastaŭleny byli Horodelskaj uniej u lepšyje warunki—jak by panaŭ nad biełaruskimi bajarami, katoryje ũ tyje časy krepka ješče trymalisia swajej bačkoŭskaj wiery. Z hetaj pryčyny ũ Litoŭska-Ruskim hasudarstwie złažylisia dźwie niepryjaźnienje sabie partii—katalickaja i prawosłaŭnaja. Niepryjaźń heta była hłuchoj, tajonaj, ale żyła poŭnym žyćciom u dušach jak katalikoŭ, tak i prawosłaŭnych. Horodelskaju Uniju i warunki jaje wielmi padtrymywali palaki. Adzin z hetych warunkoŭ kaže: „Syzmatyki i druhije niawiernyje (niekataliki) nia mohuć zajmać nijakich wyšejšych stanowišč u Litoŭskim hasudarstwie“. Unija zrabiła razdwajennie i ũ biełaruskim bajarstwie. Ludzi pustyje, katorym tumanili mozhi „tytuły“ i herby, pierechodzili na staranu palakoŭ časta tolki dziela pychi, a byli i takije, katoryje pierechodzili dziela karyšci, jakuju katalikom dawała Horodelskaja Unija. Narod woś, tady i pačaŭ dzialicca na katalikoŭ i prawosłaŭnych. Pieršyje byli staronniki Polščy i ũsiaho, što polskaje; druhije stajali na stanowiščy nacionalnym. A poboč pačali razharacca nieznanyje dahetul u Biełarusi swarki religijnyje.

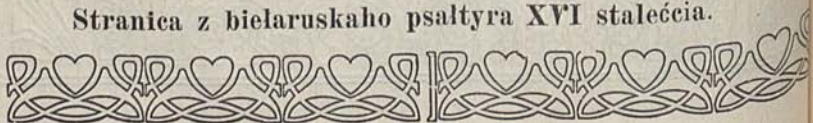

рѣкопорождаѣ прркъ пришествиѣ хвѣна свѣ
иавы іоказі обліе свое, поведатѣ мѣтѣ
розножи виницы хрѣтіано и іа и погани
по поѣ и просилвы бѣ тогѣ виницы бороні
анаволи проси авы в жо насвѣ пришо и в казі
обліе свое: . . . ѡд.

Упорый пасе и іа дпило, и вѣдѣ яко
ѡта іосифа, которы и сѣд на хрѣдѣ
и ме іокажи перѣ сѣдремо и вниа мни
и манасіе, повзвигни слоуп твою
приди сптинѣ, бѣ навѣниа и іо сн
обліе твоѣ не ханбѣдѣ збавени, гѣ бѣ сѣ
до когнѣ вѣши на мѣтвѣ дра твои, коми
на хлебо слезны, и пойши на слѣ в мѣрѣ,
а положѣ сѣна на погово сѣдоши,
непріятелиши дра на іа, гѣ бѣ сѣ на вѣ
ниа іокажи лице твоѣ а тѣ збавени
бѣдѣ, виногра узѣ гѣпта пернѣ авы
гнѣ сѣ тѣ хыкы и на сѣдѣ сѣ и, доро
гоу сѣ правова сѣ пернѣ, и посѣдѣ сѣ
корѣ сѣ, на пони землю а покрѣла горы

Stranica z bielaruskaho psaltyra XVI stalecicia.

Dziela hetaho, paša Witoŭtawaj śmierci, prawosłaŭnaja partija, ŭ katoraj ličylišia tady kniazi: Olelkowičy, (Słuckije i Kapylskie), Sanguški, Sapiehi, Wiśniewieckije, Zbaražskie, Poryckije, Woroniec-kije, Druckije—Sokolinskie, Horskije, Lubeckije, Ozierskije, Padbie-rezskije, Ostrožskie i mnoha inšych,—bajučysia pierewali nad saboj palakoŭ i polskaj partii, wysunuli na kandydata ŭ Wialikije Kniazi Swidryhajłu, swajho staronnika. Partija była silnaja i Swidryhajło staŭ Wialikim Kniazem Litoŭska-Ruskim. Swidryhajło chacieŭ, pa-dobna Witoŭtu, kirawać hasudarstwam niezaležna, ale na heta ŭ jaho niechapiło ni rozumu, ni śmiełaści. Majučy charakter žorski i haračy, jon skora adnadiž ŭ ad siabie nawat swaich staronnikoŭ. Trymajučy tolki adnu staranu—prawosłaŭnych, jon dakinuŭ droŭ u tlešyje ješče iskry swarak religijnych, robiачy ahrańičeńnia katalikom. Dziela he-taho katalickaja partija žedała mieć na Wialika-kniažeckim pasadzie swajho staronnika, Żygimonta Kiejstutowiča. Kab dajści swajej mety, jany zrabili zhawor, kab zabić Swidryhajłu. U 1432 hadu Żygimont z zhaworščykami u noč uwajšoŭ u Ošmiany i napaŭ na zamčyšče, s kato-rah o čuć zdaleŭ uciačy Swidryhajło, pakinuŭšy tam žonku i bahactwy.

Swidryhajło uciok u Połack i zaraz že zwiarnuŭsia ab pomačy da kryžakoŭ, katoryje jamu ŭ skoraści i prysłali padmohu. Tymčasam biełaruskije ziemli nie chacieli prysiahać Żygimontu. Swidryhajło s kryžackim wojskam pajšoŭ na Ošmiany, ale byŭ razbity i čuć rata-waŭsia sam, pierš u Połack, a paša u Pskoŭ. Żygimont, budučy Wia-likim kniazem, pieremieniaje palityku: jon pryčesniaje biełarusoŭ prawosłaŭnych, i dziela hetaho staronniki prawosłaŭnaj partii—kniazi Iwan Čartoryžski razam z wojewodami Douhirdam i Lelusam ubiwa-juć Żygimonta ŭ 1440 hadu.

Tady prawosłaŭnaja biełaruskaja partija wybiraŭe na Wialika-kniažecki pasad Kazimira, syna Jahajły (1441), a praz 7 hadoŭ pa-laki wybirajuć jaho swaim karalom. Z hetaho času pieršy ješče raz wołodaje Połščaj i Litwoj z Bielarusiej adzin karol.

Pry Kazimiry na sejmach u Lublinie (1447 h.), u Parčewie (1451 h.) i ŭ Pietrokowie (1453 h.) padnimajuca pytańnia ab nie-razdzielnym zlučeńni dwuch hasudarstw, ale Litwa i Bielaruś zma-hajuca ješče za swaju niezaležnaść i atkidajuć jednaść s Połščaj, katoraja hraziła zništažeńniem nacionalnaj świedomaści u biełarusoŭ dziela taho, što ślachta achwoča była pryjmać tolki pawierchny „losk“ polskaj kultury i polskije zwyčaj.

U 1439 hadu adbyłasia Florence kaja Unija Cerkwiej prawosławnej s katalickaj. Kazimir zraŭnawaŭ prawy prawasławnych s katalikami, apirajučysia na tym, što Uŭschodniaja cerkwa zlučyłasia z Zachodniaj. Ale, pa praŭdzi, poŭnaho zlučeńnia cerkwiej paŭla Florenceckaj Unii nie było.

Kazimir Jahajłowič, jak maha, ŭsciarohsia wajny, zatoje ŭsmatracawaŭ dla ŭzmacieńnia prawa ŭ unutrenym žyćci kraju. Jon wydaŭ nowyje zakony („Ziemskiye prywilei Kazimira“ 1457 h.) dla ŭsich ziarniel Litoŭska-Ruska ho hasudarstwa. Paweđuh hetaj prywilei nihto s kniazioŭ, bajaran i miaščan nie karajecca pa čymu niebudź danosie, jaŭnym ci tajnym, i nie pazywajecca pa padażreńniu pierš, čym budzie abwinawačen na jaŭnym sudzie. Za čuży prastupak nihto druhi aprača winawataho nie karajecca: ni žonka za prastupki muža, ni bačka za prastupki syna. Cikawa XV staccia prywilei, u katoraj zabaraniajecca ludziam čużych narodnaściej zajmać uradowyje słuźby i kuplać ziarnu ŭ Litoŭska-Ruskim hasudarstwie: „...w tych ziarniach naszych, taho wielikaho kniazstwa ziarniel, horodow, miest, a s katorych kolwiek wradow i dziedziectw wdierzańnia, abo dostojnościej, niemajesi dawaci žadnomu čużeziemcu, ale tolki tubylcom tych ziarniel, majem dawati my i potomki našyje“.

Kn. Kazimir Jahajłowič.

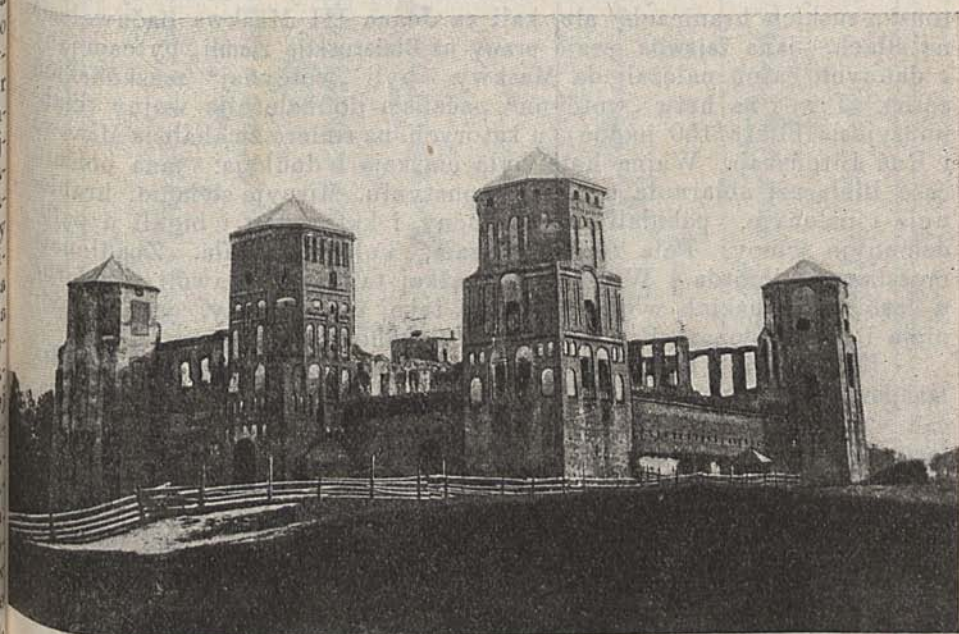
Sudziebnik, abo Statut Kazimira Jahajłowiča, wydany ŭ 1492 h. ŭ mowie bielaruskaj, apirajecca ŭsiudy na ustanowy Witoŭta. Hetaj sudziebnik raźbiraje akuratna ŭsie zakony: ab kopnych (mieżowych) sudach, ab gwałtach, parubkach, ab źjezdnych sudach, ab darohach, mastach i dr.

Pa haradoch Kazimir zawodziu Majdeborskaje prawo, pa katorym harady mieli swaje sudy, swajo upraüenne i zusim niezaležna kira-wali saboj praz swaich wybarnych. Majdeborskaje prawa Kazimir zawioü u Połacku, Witebsku, Minsku i mnohich druhich haradoch. Dziela hetaho tyje harady pačali chutka bahacieć, handel u ich pa-čai šybka razwiwacca.

Ruiny zamčyšča ũ Miry.

Pašla šmierci Kazimira (u Hrodnie 1492 h.) iznoü na niejki čas Polska-Litoüskaje hasudarstwo razdzielišosia. Palaki vybrali za karala Jana Olbrachta, a litwiny i bielarusy — Aleksandra (abodwa syny Kazimira). Kali-ž u 1501 h. pamior Jan Olbracht, palaki Wia-ikaho Kniazia Aleksandra vybrali i swaim karalom.

U tym čase, kali Litoŭska-Ruskaje hasudarstwo zmaħaloŭsia za swaju niezaleźnaŭsć, na ŭschodzie rasło i ŭzmacniałoŭsia Maskoŭskaje kniaźstwo. U carstwowańnie Joana III jano stanowicca ŭžo silnym hasudarstwam, na katoraje wolej-niawolej pawinny byli ahledacca sumieźnyje narody. Daŭniej, kali Maskoŭskaje kniaźstwo było słabym, na jaho mała ahledalisia Litoŭska-Ruskije kniazi; ciapier že jano było silnym i chacieło pakazać swaju siħu. Zdaŭna išli spory z Maskwoj ab litoŭska-ruskich hranicach, ale, kali za Joana III Maskwa pačuwałaŭsia na siħach,—jana zajawiła swaje prawy na Bielaruskije ziemli, byteam jany z daŭnych časoŭ naleźali da Maskwy, byli „wotčynaj“ maskoŭskich caroŭ. I woŭ za hetu „wotčynu“ pačalisia doŭhaletnije wojny (ciaħnuŭšyjesia blizka 150 hadoŭ), u katorych na ŭmierć zmaħalisia Maskwa i Ruŭ Litoŭskaja. Wajna heta była ciazkaja i doŭhaja: jana bolšuju časć Bielarusi abiarnuła u ščyruju pustyniu. Mirnyje sielanie, hrablenyje i palenyje, pakidali swaje zahony i kut rodny i bieħli ŭ paŭdziennyje ściepy. Pala zarastali lesam, kultura padała. Zbaŭlenajaj mužstwam Olhierda i Witoŭta ad ciazkaj tatarskaj niawoli, Bielarus u čase maskoŭskich wojen dajšła da takoj samaj ruiny, jak uschodniaja i paŭdziennaja Ruŭ u čase tatarskaho panawańnia.

Kali Litwa i Bielarus wybrali sabie asobnaħo kniazia Aleksandra Jahajłowiča,—Joan, karystajučy z razħadu pamiź Litwoj i Polščaj, pačaŭ wajnu. Adzin z addziełoŭ Maskoŭskaho wojska, uwajšoŭšy ŭ Bielaruskije ziemli, ŭziaŭ Robačoŭ; horad razħrabili i spalili, a žycieloŭ ŭziali ŭ niawolu i adasłali ŭ Maskwu. Aleksandr pašpiešyŭ pasłać pasłoŭ k maskoŭskamu kniaziu, kab dapytacca pryčyn wajny i zrabić mir. Mir ŭładzili, adstupiŭšy Maskwie horad Mścisłaŭ. Kab utrymać zhodu z Maskoŭskim kniaźstwam, Aleksandr hetahož hodu pasłaŭ swatoŭ swaich da dački Joanowaj, Aleny, s katoraj i abwienčaŭsia. Ale heta nie ŭzmocniło miru.

U 1500 hadu pačalaŭsia ŭžo zapraŭdnaja wajna z abodwych staron; heta była pieršaja wajna Litoŭska-Ruskaho hasudarstwa z Maskoŭskim Carstwam. Aleksandr wystupiŭ proci swajho cieścica, addaŭšy kamandu nad wojskam kniaziu Konstantinu Ostrožskamu. 14 čerwienia 1500 hodu była bitwa, samaja nieščaŭliwaja dla bielaruska-litoŭskich wojsk, kala horaħu Dorohobuža. Blizka woŭsiem tysiać narodu zħinuło ad ran i patapiłoŭsia ŭ rece Wierdošy. Wojewoda Konstantin Ostrožski i mnoħa druħich kniazioŭ papali ŭ niawolu.

Резе стѣдъ роздѣавъ лѣтнхъ съфѣваннѣдъ, ꙗко
ио иоторыи иокѣ иио ио иотодорши ѡзидъ :
ѿроидъ во фѣио каро фѣи писавѣа па сѣтѣ шѣи сѣа
ѡторого ѿ ипотнхъ сѣва. ꙗко вѣтъ пѣи хъ иио
ѿако

ѿрѣдъ стѣпакѣиоидъ брѣиоидъ ѡнѣиоидъ ꙗко
ѡнѣиоидъ. ꙗко иотодорши ѡнѣиоидъ
ѿидъ иотодъ ꙗко иио иио иотодъ стѣпакѣиоидъ

Proba białoruskaho piśma z 1562 hodu.

Ū pačatku 1501 hadu maskoŭskaje wojska padstupiło pad horad Smalensk. Smalensk abaraniusia, ale žycieli jaho nie mahli praškodzić spustašač, palič hrabič, bahatyje i mnohaludnyje wakolicy Smalenska. Pačynali pierehawory ab miry, ale nie dajšli ladu. Joan drugi raz u hetym hadu pasłaŭ swaje wojska dabywač Smalenska. Horad iznoŭ zdaleŭ abaranicca, čaściu mužstwam žycieloŭ, čaściu chitraściu: biezprestannymi napaściami (šturmami) maskoŭskaho wojska ścieny horadu byli ūžo šmat hdzie prabity. Tady smalenski wojewoda Hlebowič pačaŭ pierehawory z maskalami, bytcam chočučy im paddacca, na što prasiŭ adpačynku na adnu noč. Maskoŭskije wojewody prystali na jaho prošbu s tym, kab praz usiu noč nie čutno było ū horadzie stuku tapara. Smalency datrymali słowa, ale i biez tapara—adnymi piłami—paprawali za noč ścieny. Tady maskoŭskije wojewody, ściamiuŝy, što nie zdalejuč pieremahčy horada, adstupilisia ad Smalenska i pajšli na Mścisłaŭ, ale tam ich adbiŭ kniaź Iwan Sołomierecki.

Druhaja časć maskoŭskaho wojska pajšla k Zachodnaj Dźwinie; jano razbiło i ūziało ū niawolu kala 7 tysiač čelawiek Litoŭska-Biełaruskaho wojska. U 1502 hadu Joan iznoŭ pasyłaŭ ahramadnyje siły dabywač Smalenska. Časć hetaho wojska, napaŭŝy na horad Oršu, ūziała jaho, spaliła i razhrabiła i dalej pasuwałaŝia čornaj chmaraj na Mścisłaŭ, pakidajučy za saboj ščyroju pustyniu, na katoraj tolki dymilisia pažaryščy dy niebo ū dzień černieło ad dymoŭ, a ū nočy pałanieło čyrwonymi zorywami pažaroŭ. Ale hetaje ahramadnaje maskoŭskaje wojska skora pačało haładač u kraju, katory samo spustaŝyło, i pawinno było z hetaj pryčyny paspiešna wiertacca nazad.

Nakaniec 25 marca 1503 h. зроблено было časowaje zamireńnie Za Maskwoj astaŭsia horad Homiel i kolki miest u ciapierešnim Ročačŭskim pawiećie.

Zamireńnie ješče nia skončyłoŝia, kali abodwy wajujučyje — ziač i ciešć—pamierli (ŭ 1506 hadu).

Pry Aleksandry biełaruskaja partija mieła pierewahu nad litoŭskaj; partija heta padtrymywała na wysokim hasudarstwiennem stanowiščy kniazia Hlinskaho, katory tak sama mieŭ pašanu i u Aleksandra. Kali Aleksandra vybrali na polskaho karala, jamu treba było hadzić interesy Ljtwy z interesami Polščy, katoryje zusim razychodzillisia. Kab lahčej było jamu sprawicca z hetym, Aleksandr, ūstupiŭŝy

na polski pasad, padniau pytaunie ab poũnym zlučeuini Litwy s Polščaj. Bielaruska-Litoũskije kniazi i bajary zrazu tak sama, ničoha proci hetaho nia mieli s pryčyny wojen z Maskwoj, bo dač atpor Maskwie adno Litoũska-Ruskaje hasudarstwo nie mahło.

U 1501 hadu ũ Polšču byli pasłany ad Litwy i Bielarusi deputaty, kab zrabieć hasudarstwienuju uniju s polščaj, ale biez unižeũnia pry hetym Litoũskaho hasudarstwa. Palaki napisali umowu hetaj unii (zlučeuinia), pa katoraj Litwa i Rus mielisia być zaleznyimi ad Polščy. Litoũska-Bielaruskije deputaty admowilisia padpisać takuju Uniju. Ale Alikssandr prymusiũ ich padpisać. Pieršy padpisaũsia Hlinski. Kab nie wajna z Maskwoj, hety Alikssandroũ prymus peũnie dawioũ by da poũnaho razjednaũnia s Polščaj: Joan III bytcam zabaniaũ Litwu i Bielarusũ u ruki palakoũ.

Pa šmierci Alikssandra litoũskaja partija, bojučysia, kab bielarusy nia wybrali u Wialikije kniazi Hlinskaho, pašpiešyľasia wybrać Alikssandrowaho brata Źygimonta (zwanaho ũ Litwie druhim) nie radziučysia pry hetym s palakami, katoryje byli prymušeny wybrać jaho i na polskaho karala, bo inačej Litoũska-Ruskaje hasudarstwo atpało-by ad Polščy.

U 1508 hadu, kali kniaz Hlinski, zradziũšy Źygimonta, pieredaũsia na staranu Maskwy, za jaho namowaj wojski Joanawaho naslednika, Wasila, zaniało bolšuju časć Bielarusi. Hlinski sam wioũ Maskoũskaje wojska. Źygimont z mocnym wojskam wystupiũ proci jaho. Tady Wialiki kniaz Maskoũski zhodziũsia miryceca wiečnym miram. Pawedľuh umoũ hetaho miru Maskoũski kniaz pawinien byũ wyzwolić z niawoli kniazia Konstantina Ostrožskaho i druhich wajnych niawolnikoũ.

Wiečny mir trywaũ usiaho tolki piać hadoũ: u 1513 hadu iznoũ pačalaũsja wajna. Wasil uziaũ Smalensk. Pašla wojska spatkalisia na bierohoch rek Dniepra i Krapiuũny, niedaloka ad Oršy. Wialiki Hetman kniaz Konstantin Ostrožski wyjhraũ dzwie bitwy. Ostrožski kamandawaũ usiaho tolki 35 tysiačami čelawiek, a maskoũskaho wojska bylo 80 tysiač, i nia hledziačy na heta jon pieremoh. 30 tysiač trupoũ zaskaũi usio pole pamiž Oršaj i Dorohobužem. Wialiki Hetman Konstatin Ostrožski, ščyry staronnik prawosławija, na pamiać wyhraj pabudawaũ cerkwu ũ Wilni.

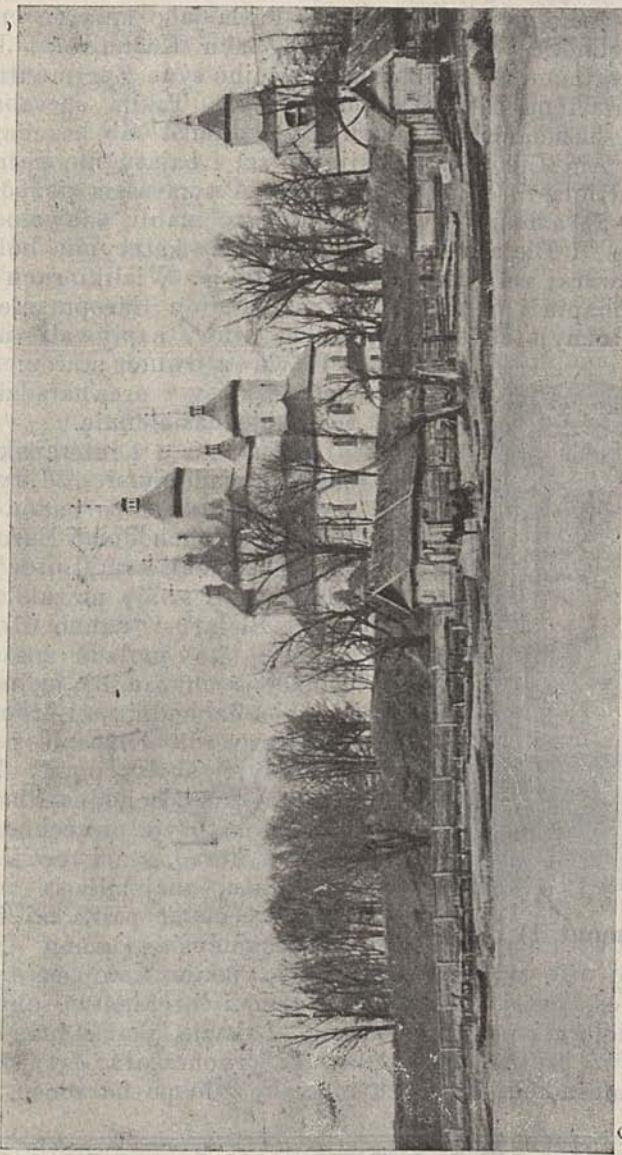
Z hetaho času zmaňannje za Bielarus' wiadziecca biezupynno. My nia možem u karotkim prahladzie historyi bačkouščyny našaj razbirać usie wojny; skažem tolki, što Połack, Mścisłaŭ, Orša, Rohačou, Homiel, Witebsk najboľš ciarpieli ad betaj doŭhaj i ciažkaj wajny. Dymilisia harady, miastečki i sioly; ziemia ležała adłoham i parastała lesam; žycieli chawalisia pa lesoch, abo uciekali na daloknju Ukrainu. Možna śmieła skazać, što ũ wakolicach hetych haradou niema piadzi ziamli, nie ablitaj krywoj. Tysiačy mahiľ, raskidanych pa kraju, i dahetul prypaminajuć nam cižkuju ruinu, da jakoj dawiali kraj hetyje wojny.

Wojny adnaŭlalisia ũ 1516, 1518, 1519, 1534, 1535, 1536 hadach. U 1537 hadu зробleno było zamireńnie na 5 hadou; adnawili jaho ũ 1542 hadu na 7 hod i ješće raz adnawili ũ 1549 h. Kali skončylosia zamireńnie, tady pačalasia wajna za Liwoniju.

Liwonskaja wajna pačalasia ũ 1561 hadu. Maskwa i Poľšča sporyli za prawy na Liwoniju, ale Liwonija swajej achwotaj pierochardziła da Litwy i prasiła ũ jaje zastupnictwa. Wojny za Liwoniju adbywalisia iznou na Bielaruskich ziemlach. U 1562 hadu Maskošski Car Joan IV Hrozny z armijej u 280 tysiač čelawiek pajšoŭ na Bielarus' asadziŭ Połack i 15 lutaho 1563 hodu ũziaŭ jaho. Połack u tyje časy byŭ bahatym horadam. Usio zołato, sierebro i darahije rečy u bahaciejšych bajar, kupcoŭ i mieščan byli zabrany razam z hasudarstwienyň skarbam. Władyka Połacki, Wojewody i usie znatniejšyje ludzi byli ũziaty ũ niawolu i atpraŭleny u Maskwu. Car Joan prykazawa chryścić usieh żydoŭ, a tych, katoryje spraciwiacca, tapić u Dźwinie. U 1564 hadu Wojewoda trocki kniaź Mikalaj Radziwiłł raźbiŭ maskošskaje wojska pad Čašnikami, pašla aswabadziŭ Oršu ad maskošskaho wojewody kniazia Sierebranaho i jaho wojska, katoraje, uciekajučy, spustošyło ahniom i miečom uwieš kraj ad Dubroŭny do Kryčewa.

U 1568 hadu kniaź Sanguško pad tymiž Čašnikami i kala Uly raźbiŭ iznou maskošskaje wojska, a Wojewoda Pac—pad Witebskam. Pabiedy Sanguški, Paca i Radziwiłła prymusili Joana prystać na mir, katory i byŭ padpisany a 1569 hadu. Žygimont byŭ apošnim kniazem z Jahajłowaho rodu, i Joan ciešyŭ siabie dumkami ab tym, što jaho wybiaruć na Polska-Litoŭski pasad.

D A W I D H A R A D O K .

Aliksandr pamior ũ 1505 hadu. Pašla jaho kniažyŭ na Litwie i Bielarusi Žygimont, brat Aliksandra, syn Kazimiroŭ. Ješče pry žyćci swaim Žygimont Stary naznačyŭ swajho syna Žygimonta-Auhusta ũ Wialikije kniazi na Litoŭska-Ruski pasad. Takim sposabam ũ Litoŭska-Ruskim hasudarstwie iznoŭ ažyła dumka ab hasudarstwienuj niezaležnaści. Ale Litoŭska-Ruskije kniazi i bajary nie patrapili wykarystać jaje dziela razładu pamiž saboj. A tymčasam u žyćci hetaho kraju rabilisia ahramadnyje pieremieny, što mahli, zdawałosia, pami-ryć Litoŭskuju i Bielaruskuju partiju, miž katorymi bolš za ũsie padyjmalisia swarki religijnyje i nacionalnyje. Wialiki ruch reformacii, katory zachapiŭ i padniaŭ usiu zachodniuju Eŭropu, nie abminuŭ i Bielarusi. Roznyje sekty reformackaj wiery naplywali ũ Bielarusi

i Litwu z dwuch staron: praz wyšejšyje klasy i praz haradzkoje, miešćanskaje nasieleńnie.

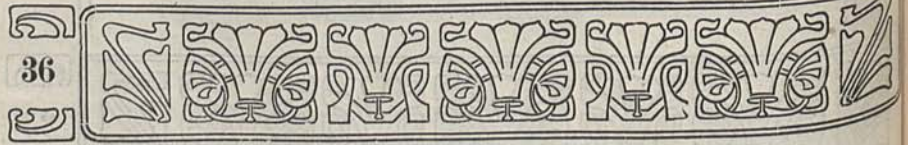
Kalwinskaja i luteranskaja wierastalisia wiadomymi ũ Litwie i Bielarusi s pieršych-že hadoŭ pajaŭleńnia ich ũ Zachodniaj Eŭropie, ũ toj samy čas, kali tam Luter i Kalwin sami šyryli swaje nawuki.

U Bielarusi daŭno ũžo byŭ tak abyčaj, što moładž znatniejšych bahaciejšych familij jechała za nawukaju Zachodniuju Eŭropu. Ad Nie mieččyny da Hišpanii i Italii ũsie wyšejšyje škoły poŭny byli hetawučašcejšia Zachodna-Ruskaj maldziežy, katoryja, pierechodziačy z horadu ũ horad, z uniwersitetu da uniwersitetu, znajomiłasia z zahranicnym žyćciom, palitykaj i nawukaj. Waročajučysia damoŭ jana pry-

Ku. Žygimont II (Stary).

wozila s saboj usie tyje nowyje dumki, jakije ũ toj čas šyrylisia za hranicaj. Woš, hetaj darohaj kalwinizm i luteranstwo chutka pačali šyrycca ũ Bielarusi pamiž wyšejšymi, bahaciejšymi stanami. Iznoŭ-že da miešćanstwa protestanckaj nawuka prychođiła praz niemieckich kupcoŭ i remiešnikoŭ, katorych niemało żyło pa haradoch.

Protestanctwo rasło i šyryłosia ũ Litwie i Bielarusi nadta šybka: za jakich-niebudź dwaccać hadoŭ protestanctwo razyjšłosia ũžo tak šyroka, što ũ senacie zasiedało ũsiaho tolki dwoje katalikoŭ: biskup wilenski, dy Źmudzki; a ũ nowahrudzkim wojewodztwie z 600 z liškam prawasłaŭnych bajarskich familij astałosia ũ staroj wiery ũsiaho tolki šesnaccać. Bielaruś u časie reformackaho ruchu była wielmi padatnaj hlebaŭ dla nowaj nawuki. I heta woś čamu:

Katalictwo na Bielarusi i ũ Litwie było ad časoŭ Jahajły wieraj hasudarstwienaj; ad hetaho pajšli roznyje prywilei dla katalikoŭ, a pryčisnieńnia i nawat zdziek dla niekatalikoŭ, prawasłaŭnych. Pytańnie ab sprawiedliwaści toj, abo druhoj wiery samo saboj nawiazywatłosia koźnamu dumajučamu čelawieku. ũ dadatku, wiera hasudarstwienaja i panujučaja, padobna koźnaj panujučaj wiery, ũ sprawach pašyreńnia swajho nie zaŭsiahdy kirawałasia zapowiedziami Chrystowymi, miłaściu bliźniaho. Katalictwo było wieraj hasudarstwienaj, pobać s katalictwam była inšaja staraja wiera, asilenaja nowaj, ale nie prymiryŭšajasia s swaim pałažeńniem. Kipieło ješče zmahańnie za koźnuju kryšynu ũlaści i pilna razdźmuchiwalašiasia abustaronaja nienawiść. Pamieź abodwymi staronami krajnziej byli nieprymiryymymi, ale ũ srednich radoch i šwiatlejšych ludziej mała-pamału wyrablałasia ũwiedomasć potreby šyrokaj swabody religijnaj i nacionalnaj. Reformacija prychedziła u toj čas, kali ludzi šcyra zajmalisia pytańniem, katoraja wiera joć wieraj praŭdziwaj. I ruch byŭ taki mocny i tak hłyboka parušyŭ usio hramadzianstwo, što, možna skazać, zrabieŭ poŭny pierewarot u dumkach i pohladach.

Uwieś protestancki ruch, a asabliwa kalwinizm, znajšoŭ mocnych i zamožnych apiekunoŭ u kniaziach Radziwiłlach. Kniaź Mikałaj Radziwiłł (Čoroy) praz karotki čas zasnawaŭ u Litwie i Bielarusi 163 kalwinskije zbory: ũ Wilni, Breście, Hołšanach, Ošmianach, Smarhoniach, Niešwiży, Oršy, Minsku, Nowahrudku, Witebsku, Škłowie, Połacku i pa inšych haradoch. Bołš wiadomyje z bielaruskaj znaci: Kiški, Hlebowičy, Wołowičy, Słuški, Zienowičy, i dr. byli kalwinistami. Za ich prykładam išła drobnaja šlachta i bajary,

U hetym samym časie Mozyrski ziemski sudździa Šciepań Ławan šyryŭ razam z Budnym i Matawiłaj socinjanizm i arjanizm (nawuka arjanoŭ nie przyznawała Chrysta za syna Božaho, ale tolki za čelawieka). Koźnaja z hetych nowych religijnych sekt,— a ich było kolki dziesiątkoŭ,—mieła swaich šcyrych abaroncoŭ i wierujučych.

U čase reformacii ũsie nowyje kirunki myšli prymusili ludziej lepiej uhledacca ũ žyćcio, bracca da nawuki i ũyreńnia aũwiety, a po-
boć budzili nacionalnyje dumki. Jak u Polũũy wiadomy myũliciel
Modžejeũski padyjmaũ pytańnie ab ustrojũtwie nacionalnaj katalickaj
cerkwy z bohosłużebstwam u polskaj mowie, tak u nas haraćym słowam
budziũ nacionalnuju dumku Symon Budny i Wasil Tiapinski. Tia-
pinski u pradmowie da swajho Ewanhiella, pisanaho pa biełarusku, tak
biaduje nad taħdyũnim słabym samopaćućciem nacionalnym biełaru-
soũ: „...duchoũnyje ućycieli piũma ruskaho nie znajuć, nie rozumie-
juć i nie baćać“... nima i ũkoł biełaruskich „...zaćym u polskije (ũko-
ły), abo ũ inũyje... ..siebie i dzieci swoje biez wũtydu zaprawujuć
(addajuć wućyć)“. Kinutaja nacionalnaja dumka razwiwałasia. Druhi
niewiadomy piũmiennik z prawosłaũnaho abozu ũ krycbu paźniejũyje
ũžo časy pryćymaj nacionalnahũ upadku Biełaruskaho narodu lićyć
niedachwat nacionalnaj aũwiety, kažućy hetymi sławami: „iż Ruũ-
spospolitowaũũsya z imi (palakami), paźawidzieli ich obyćajem, ich
mowie i naukam i, nie majućy swaich nauk, u nauki Rymũskije swoje
dzieci dawaci paćali: katoryje z naukami k wiery ich nawykli i tak
po mału-mału naukami swojemi usie panũstwo Ruskoje do wiery Rym-
skaj prywieli, iź potomkowie kniaźat Ruskich z wiery prawosłaũnoj
na Rymũskuju wykreũcilisia i nazwiski i imiony sabie pootmieniali,
jakoby nikoli nie znalisia byci potomkami blaħoćeũciwych prarodzi-
cielej swoich... Bo koliby byli nauku mieli, toħdy-by za niewiedomoũ-
ũciu swojeju nie pryũli do takoje pohibieli“.

Reformacki ruch na Biełarusi mieũ wialikaje praũwietnaje zna-
ćeńnie, ale razam s tym prynios i ũmat ũkody.

Religijny ruch ustanawiũ zħodu pamiź Litwinami i Biełarusami.
I adny, i druhije mahli pracawać razam u kulturnym ruchu i razam
u sprawach nacionalnaj niezaleźnaũci ad Polũũy. Zdawałasia, ũto nie
było lepũsaho na heta momentu. Tym ćasam wyjũũo inaćej: Litwa
i Biełarus, zamiesta dajũci niezaleźnaũci ad Polũũy, saũsim zlućylisia
z joju.

U 1548 ĩadu pamior ũygimont (Stary). Litoũska-Ruski kniaź
ũygimont-Aũgust zaniaũ polski pasad. ũygimontu-Aũħustu pryũũosia
kuaźyć u ćasie samaho razħaru reformacko-religijnych sporũ.
Tymćasam Maskoũskije wojny hrazili poũnym upadkam ĩasudarũstwa.
Pierebieźyki z Maskoũskaho kniaźũstwa—jak kniaź Kurbski i inũyje

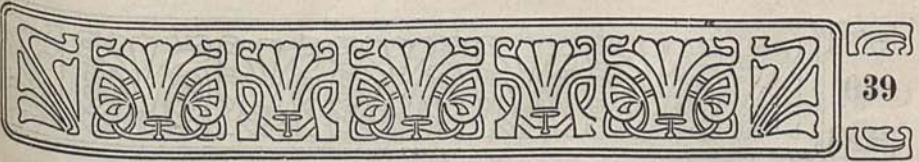

— raskazywali strašennyje rečy ab Joanie Hroznym, dyk usie bajalisia maskučskaho kniazia i staralisia, jak maha, baranicca. Ale niechwatało sił, i woś, chacia i nieachwotnie, treba było zwiarnucca da Polšcy, zblizicca da jaje, dać bolsuju siłu palakam u kraju na rachunek swajej niezaležnaści.

Ab zblizeñni Litwy i Polšcy pačau staracca i Žygimont-Aühust. Pastanoüleno było zjehacca dziela hetaho na ahulny sejm i uraić razam pytañnie ab hasudarstwienaj Unii. Zjehalisia ũ 1569 hadu u Lublinie.

U pieršyje-ž dni sejma atkryłosia, što polskije i biełaruska-litoŭskije deputaty saüsim inačej hladziac na sprawu unii (zlučėñnia). Litoŭska-biełaruskaje kniazstwo chacieło zrabieć chaürus, nie kasujučy samabytnaści swajho hasudarstwa. Palaki na heta kazali, što taki chaürus jany mohuė zrabieć nia tolki z samym dalokim narodam, ale i z samym dzikim, i žedali poñnaho skasawañnia samabytnaści Litoŭska Ruskaho hasudarstwa i zamieny jaho ũ polskuju prawinciju. Niw dnaja starana nie chacieła ustapić, i tak, nie dajšoŭsy ľadu, Litoŭska Ruskije deputaty razjehalisia damoŭ. Palaki, bačučy, što niedaduć rady Ruska Litoŭskim ziemlam, pakal jany try majucca razam, pastanawili razlučyć ich. I woś, apirajučysia na tym, što Paľudzienna-Ruskije ziemli: Padlaśsie, Waľyñ i Kijeŭ—byli zawajewany praz prodkoŭ domu Jahajłowaho, karol ad siabie darawaŭ hetyje ziemli Polšcy i patrebowaŭ, kab deputatami na sejm pryjehali ad hetych ziamiel nie wybranyje narodam ľudzi, ale naznačenyje karalom hasudarstwienyje čynoŭniki. Kali dawiedalisia ab hetym u Litwie i Biełarusi, narod ahornuŭ strach piered ješće adnej damowaj wajnoj s Polščaj. I woś praŭdziwyje wybornyje narodnyje deputaty chutka sabralisia na radu ũ swaim kraju i pastanawili paslać ad siabie pasłoŭ na sejm. Pasły, pryjehaŭsy u Lublin, wykazali zadziuleñnie swajo palakam, haworačy, što tyje biez Litoŭska-Ruskich deputatoŭ nia majuć prawa pryľučać da Polščy ad wiekoŭ naležaŭsyje da Litwy ziemli, što palaki abrezajuć krylla u Litoŭskaho kniazstwa, dy što lepiej užo zlučyć s Polščaj usio Litoŭskaje kniazstwo. Pasły trebowali skasawać ukazy ab pryľučėñni Paľudzienna-Ruskich ziamiel i adłažyć sejm, kab, razjehaŭšysia, lepiej abdumać plan unii i na nowym sejmie zakončyć sprawu. Hetym Litoŭska-Biełaruskije pasły chacieli wyjhrać na časie i, piereciahnušy na swaju staranu paľudniowa-ruskich ľudziej,

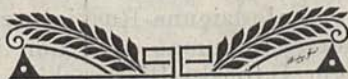

zusim atkinuē sprawu unii na nowym sejmie. Palaki pierš chacieli
 Źžo prystaē na heta, ale pašla, ŹciamiuŹy Ź čym sprawa, Źzialisia
 Źwiorda za LitoŹska-Biełaruskich pa-
 słoŹ, kab prysiahali na zluēēnie
 swajej ziamli s PolŹcāj. Tymčasam
 Pałudniowaj-Rusi patrebna była po-
 maē palakoŹ proci Krymskich Tata-
 roŹ, a Litwie i Biełarusi — proci
 Maskwy. RazryŹ-Źe s PolŹcāj wioŹ
 da nieminuļaj wajny jeŹē s palaka-
 mi. Nie bylo rady, treba bylo zdac-
 ca. LitoŹska-Biełaruskije pasły pasta-
 nawili chāpicca apoŹniaho sposabu
 ratunku: ni Ź čym nie ustupajuēy
 Palakam, jany zĹalisia na sud apo-
 Źniaho swajho kniazia z rodu Jahaj-
 lowaho. Źmudzki starasta Juryj Chot-
 kiewiē wykazaŹ usiu kryŹdu, jakaja
 rabiłasia Litwie s pryēny utraty
 niezaleŹnaŹci, pryēym LitoŹska-Bie-
 łaruskije pasły kinuļisia na kaleni
 i s ptaēem malili Źygimonta nie
 hubiē hetaho hasudarŹtwa, addaju-
 ēy Ź niawolu PolŹŹy. Źygimont nie
 pasłuchaŹ ich hoļasu: jon przykazaŹ
 pryniaē im Uniju i prysiahnuē Pol-
 ŹŹy. Prysiaha na uniju s PolŹcāj adbyłasia 1 Lipnia 1569 hoda. Dzie-
 s razoŹ paēynalisia pierehawory ab hasudarŹtwienaj Unii Litwy
 s PolŹcāj: u 1401, 1413, 1438, 1451, 1499, 1501, 1563, 1564, 1566, 1567,
 ale LitoŹska-Biełaruskaje hasudarŹtwa baraniļo swajej niezaleŹnaŹci
 i tolki za adzinadcatym razam—u 1569 hadu — hasudarŹtwa straciļo
 moŹnaŹē zmahacca dalej i bylo prymuŹeno zdacca.

Kn. Źygimont Auħust III.

Časé čaéwiortaja

ad Lublinskaj Unii (1569 h.) da rozdziélu Polščy.

Zlučeńnie Litoŭska-Ruskaho hasudarstwa s Polščaj pry Jahajle było nadta niamocnym. Bielaruś bliska 200 hadoŭ baraniła swajej asobnaści, ale heta asobnaść, pry supolnym żyćci bajarstwa bielaruśkaho s palakami, zacirałaśia krok za krokam, i pad kaniec XVI stulećcia bielaruski ślachocki stan ūsio bolš i bolš apalačywajecca. Z heta-ho času pačynajecca apalačywańni i čaści siaredniaho stanu. Ludzi wyšejšych stanou, pryjmajučy polskuju kulturu, znsim adrywalisia ad swajho narodu; narod hety stanawiŭsia dla ich čužym z usimi swaimi biedami i niadolami. U druhim—trejcem pakaleńni apalačenyje kniazi i bajary bielaruskije zabywalisia znsim ab swaim bielaruskim narodzie i pawieličywali siłu i značeńnie palakoŭ. U swaim kraju šyryli sami polskaść. Prosty narod, jak u tyje časy zwalijaho „pospolity“, byŭ pakinuty sam sabie, i hety narod patrapiuŭ zbierehčy staruju swaju mowu, zwyčaj, ale nia mieŭ siły zachawać, baranić i šyryć swaju staruju kulturu.

U toj čas hramatnaść šyryłaśia tolki ū wyšejšym i siarednim stanie. Škoły byli zawiedzieny adno pry manastyrach, i narodu ciažka było znajści da ich dostup. Bahaciejšaja moładź, jak my užo wiedajem, za wyšejšaj nawukaj jezdziła za hranicu, a dla bajar i ślachty siaredniaj zamožnaści hłaŭnaj szkołaj byli dwary Bielaruskich kniazioŭ. Heta byli školy hramadzkaho żyćcia, ale jany akazalisia škodnymi dla bielaruskaj nacionalnaj sprawy, bo pa dwaroch kniazioŭ renehatou polščyna wyciskała ūsio bielaruskaje i ūzhadowywała hramadzian renehatou. Kab lepiej zrozumieć nam, čym byli hetyje školy-dwary bielaruskich kniazioŭ i wielmož, treba prypomnić, što kožny kniaz, kožny wielmoža ū tyje časy mieli swaje wojska, murawanye krepasći—zamki, dy pry ich nialičenym bahactwie ūsie drobnyje bajary i ślachta byli ad ich zaležny. Być pry dware kniazia Słuckaho, Chodkiewiča, Radziwiłła, Sapiehi i im padobnych ličylosia nia tolki wialikaj česćci, ale i zabiespiečywało budučynu, bo mnohije abo astawalisia urad-

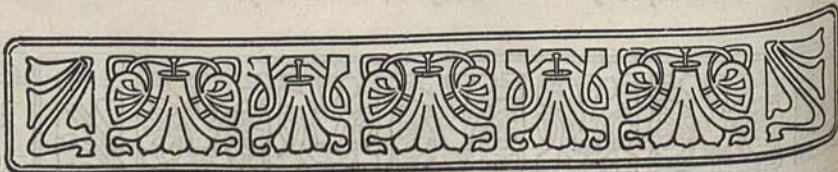
nikami (čynoŭnikami) pry hetych dwaroch, abo atrymywali karysnyje arendy. U XVI stалеcci Radziwiłły z adnej tolki linii kniazia Mi-kałaja Čornaho wołodzieli 61 horadam, 6 zamkami i 1321 wioskaj. Kniazi Ostrožskije Źžo ũ XIV i XV stалеcciach słyli swaim bahactwam. Pašla hetyje bahactwy stalisia prosta nialičenyimi praz žaničyby. Dosi skazaci, što wialiki hetman, kniaz Konstantin Konstantinowič Ostrožski, mieŭ hadawoha dachodu z swaich majontkoŭ adzinaccać miljonoŭ załatych, a dwor jaho składaŭsia z dwuch tysiać čelawiek šlachockaj moładzi. Čačwiortaja tolki častka majontkoŭ kniazia K. Ostrožskaho, pierješoušaja da kniazia Januša, kaštelana krakoŭskaho, składałasia z 72 haradoŭ i miasteček, 2,452 wiosak i množstwa zasčienkoŭ i chutaroŭ.

Nie adny Radziwiłły i Ostrožskije sławilisia bahactwam. Chacia i nie ũ takoj miery, a ũsiož słyli bahaćciem i značenniem kniazia Olekowičy Sluckije, kn. Četwiertynskije, kn. Oginskije, kn. Puzyny, kn. Giedrojci, kn. Sapiehi, kn. Sanguški, kn. Sołomiereckije, kn. Połubinskije, kn. Druckije-Lubeckije, Sokolinskije, Horskije, Padbierezkije, a takže Chodkiewičy, Wojny, Słuški Kiški, Tyškiewičy i inšyje.

Biełaruskije kniazi žyli najbolej pry wialikakniažeckim dware u Wilni, a tak sama i u Krakowie, kali Wialiki kniaz byŭ u swajej polskaj karaleŭskaj stalicy. Jakoje wialikaje značennie hetyje biełaruskije kniazi i mahnaty mieli u Krakowie, widać užo z taho, što ũ Krakowie raniej była atkryta biełaruskaja drukarnia, čym polskaja. Wia-
doma, što pieršaja drukawanaja kniha (Biblija Gutenberga) wydana ũ 1455 hadu ũ Niurenberzie, a na 28 hadu pašla pieršaj drukawanaj knihi pačali wychodzić užo i biełaruskije knihi. U 1483 hadu nadrukowana u Krakowie pieršaja biełaruskaja kniha „Triod Cwietnaja“ a ũ 1491 tak sama u Krakowie Fiol, rodam z Niemieččyny, drukawaŭ ũžo druhuju knihu „Oktoich“.

Polskaja drukarnia u Krakowie była atkryta ũ 1505 hadu, značyć, na 22 hady paźniej biełaruskaj. My nia chočem kazać, što palazywaje na wysokuju kulturu i biełaruskaho narodu, katoramu patrebny byli drukawanaje knihi užo ũ tyje časy, kali pa ũsiej Zachodniaj Eii-ropie leđwie tolki pačynało razchadzicca drukawanaje slowo.

S sławianskich narodoŭ pieršyje drukawali Bibliju čechi ũ 1488 h. druhaja z čerady biełaruskaja, drukawanaja ũ 1517 hodu ũ Praziei

А ле самого Бога иго свѣдѣю справе ривость и право попом
тое и рменье свое перѣдъ мнѣ маю и гдѣ рюсовъ кнѣзи
не мѣшкѣваю и ро ве кнѣго и правдою злофное хоробы а мѣд
напом и справе ливе пристаю и стави бофе помофи? А естли бы
не справе риве бофе ма бы. А писаръ зѣмлен масть горбѣд
лигерами и словы рѣшени ви листы выписы и по звы писати
амѣщени и звыслом и ловы и прикнѣмти масть на вращѣ сво

Adrywak Litōuskaĥo statutu u 1588 h.

Ale samoho Boha i jeho swietuju sprawiedliwość i prawo pospolitoje i sumieinie swoje piered očyma majučy, tež rokow nikoli nie omie-
skiwajučy krom wielikoje prawdiwoje złożnoje choroby a jak na tom
sprawiedliwie prisieĥaju, tak mi Boże pomoży. A jestliby nie spra-
wiedliwie Boże mia ubij. A pisar ziemskij majet po rusku
(pa biefarusku)

literami i słowy ruskimi wsi listy wypisy i pozwy pisati a nie inšym
jezykom i słowy, a prysiahnuti majet na wrad swoj.

trećiaja Krainskaja ũ 1555 hadu; a ćaćwiortaja polskaja drukawałasia ũ 1561 hadu ũ Krakowie; litoŭskaja biblija drukawałasia ũ 1590 hadu ũ horadzi Kenigsbergu, Łatyŭŭskaja ũ 1587 hadu ũ Ryzie.

Pieršaja bielaruskaja Biblija pieretłumaćena była z łacinskaj mo- wy na bielaruskuju Franciškam Skarynaj s Połacka. Widać tahoćas- naja krakoŭskaja bielaruskaja drukarnia była za mała dla drukawańnia Biblii, dzieła taho Skaryna paječaŭ drukawać jaje ažno ũ Ćeŭskuju Prah, hdzie paćaŭ druk ũ 1517 hadu, a pracawaŭ tam da 1520 ho- da. Tym ćasam u Wilni staranńiem Babića, burmistra hor. Wilni, zało- ŭena była wialikaja drukarnia. Tady Skaryna wiarnuŭsia ũ Wilniu i tut ũžo dakonćyŭ druk biblii u 1525 hadu.

Apraća Biblii Skaryna wydaŭ jeŭŭe kolki druhich kniŭek: „Kano- nik“, „Psaltir“ i inŭ.

Babić pieredaŭ swaju drukarniu kala 1575 hodu braćciam Ma- monićam, rodam z Mahilewa. Wiadomy dwa braty Mamonićy: Kuŭ- ma, wilenski burmistr, i Łukaŭŭ, skarbny (kaznaćej). Wial. Kn. Litoŭ- skaho, a tak sama syn Kuŭmy, Lawon, nazywaŭŭy siabie karaleŭskim drukarom. U hetaj drukarni bez piererywu drukawałasia bielaruskije kniŭki aŭ da XVII stalećcia. U joj nadrukawany byŭ i „Statut Litoŭ- ski“ pa bielarusku pad redakcijojej znamienitaho kanclera Wialikaho kn. Litoŭskaho Lwa Sapiehi, i mnoha rozných inŭŭch knih. Polskaja drukarnia ũ Wilni załoŭena była ũ 1576 hadu—paŭniej za bielarusku- ju na 51 hod.

U XVI stalećci bielaruskije drukarni znachodziłisia ũžo ŭmat pa- jakich haradoch. Tak, kniaŭ Mikalaŭ Radziwiłł Ćorny załoŭyŭ u 1562 hadu bielaruskuju drukarniu ũ Nieŭŭieŭy. Da stareŭŭŭch bielaruskich drukareŭ adnosiacca drukarni ũ Lubćy i Słucku, paŭla iduć drukarni ũ Zasaŭli, Mohilewi, Połacku, Minsku, Pinsku, Zabłudowie, Supraŭli, Jeŭji.

Ŗto datyće ŭkoł pry manastyrach, to inŭyje z ich siehajuć wiel- mi daŭnych ćasoŭ, jak naprykłap Turoŭskaja ŭkoła, kotoraja adnosiacca da samaho paćatku Turoŭskaj eparchii (IX stalećcia). Paŭla Smalen- skije ŭkoły byli ŭyroka wiadomy ũ XI stalećci, a pobać hetých at- krywalisia z daŭnych ćasoŭ ŭkoły ũ Połacku—zasnawanaja ŭw. Para- skiewaj (Paraskaj), Pinsku, Mozyry, Słucku i Minsku. Z słaŭnych lu- dziej, wyŭsoŭŭŭŭch z hetých ŭkoł, wiadomy: z Turoŭskaj—ŭw. Kyril; s Pinskaj—Mitrofan letapisiec; Słuckaj—Jerej Jeŭgijenij; a z Min- skaj ŭkoły wywodziać pieŭca ab Pałku Ihora.

Piśmienstwo ũ bielaruskaj mowie bolš za ũsio razwiłosia z dru-
 hoj paławiny XV stalecicia. Wyšejsyje stany pačali ũžo wučycca pol-
 skaj i łacinskaj mowy, ale siarednije stany haradzki i šlachocki pisa-
 sali, čytali i hawaryli ũ rodnaj swajej bielaruskaj mowie. Što aświeta
 była pastaŭlena šyroka, hetaho dawodziać nam drukarni, katorych
 husta było pa ũsich kulkach Bielarusi. U časie reformackaho
 ruchu kniaź Mikałaj Radziwiłł Čorny załażyŭ kalwinskiju gim-
 naziju u Słucku: aprača taho atkrylisia kalwinskije škoły ũ
 Nowabrudku, Niešwiży, Zasłaŭli Oršy, Minsku, Swisłočy, Škło-
 wie i Witebsku. Adnačasnie z he-
 tym dla bielarusow załožený byli
 bractwami wučylišcy ũ Wilni,
 Połacku, Pinsku, Oršy i Minsku.

Tak stajali sprawy praświety,
 kali ũ 1569 hadu prybyli ũ Wil-
 niu Jezuity i załażyli swoj kol-
 legium.

Reformacki ruch šmat šyrej zachapiŭ usiu Zachodniuju Eŭ-
 ropu, čym Bielarus; kab zma-
 hacca z reformacijej, adzin hiš-
 paniec Ihnat Łojola zarhaniza-
 waŭ manachow pad nazowaj
 „Societatis Jesu“ abo Jezuitow.
 Praz karotki čas jezuity patra-
 pili dastać ad Papieža roznyje
 prywilei i sabrać ahramadnyje hrošy na swaju rabotu, a hłaŭnaja
 reč — dabrać u swaje rady ludziej zdolnych i wučonych, katoryje,
 budučy prydwornymi duchoŭnikami pry kniažeckich, karaleŭskich
 i wialika-panskich dwaroch, kirawali sumieŭniem ich, i ludziej, što
 blizka stajali da ũradu. A razam z sumieŭniem kirawali i sprawami ha-
 sudarstwienymi. Samuju bolšuju uwahu jezuity žwiertali na maładziež,
 katoruju staralisia wučyc u swaich škołach; hetak jany wychowywali
 sabie staronnikow ũ nowych pakaleŭniach. ũ škoły swaje jezuity

Mitropolit Josif Soltan.

bolš za ũsio prynadžywalu synoŭ ludziej bahatych i z značeńniem u ba sudarstwie, kab pašla mieć jak najsilniejszych staronnikoŭ.

U hod Lublinskaj Unii było wysłano 5 čelawiek jezuitoŭ i Wilniu. Pryjechaŭšy ũ Wilniu, jezuity pierš napierš pastaralisia zlažyć „kollegium“—školu dla maładzieży. Ale kalwinisty i luteranisty mocna trymali ũ swaich rukach tačočasnuju ašwietu, dyk spierša jezuićkije školy nichto nie chacieŭ iŭci; ale paźniej, kali udałosia swabrac pieršych 15 wučenikoŭ, sława jezuićkaj školy pačala chutka raŭsci. Samymi silnymi praciŭnikami jezuitoŭ byli kalwinisty, bo heta byli ũsio ludzi wielmi wučonyje. Kab ašmiejać Kalwinistoŭ, jezuity pačali rabić publićnyje predstaŭleńnia, časam nawat na rynekach, hetych predstaŭleńniach wywadzili na scenu luteranoŭ i kalwinistoŭ u samych śmiešnych obrazoch. Predstaŭleńnia mieli ahramadnaje značeńnie dla narodu. Na trećci hod pašla pryjezdu swajho ũ Wilniu jezuity dastali ũžo kaścioł św. Jana. Na aŭbudawańnie hetaho kaścioła jany pałažyli šmat hrošej; zawiali pieknuju muzyku i dobry chor, dzieła hetaho narod usio bolšymi i bolšymi hramadami pačau chadzić do jezuićkaho kaścioła i słuhać ichnijej kazańnia. Takim sposabam jezuity pamalu rasšyrali swaje ũpływy na narod; čyŭsto reformatoŭ hod ad hodu pamienšalosia. Nie prajšło paci hod ad pryjezdu jezuitoŭ do Wilniu, a jany patrapili ũžo nawiarnuć na katalictwo kala 6 tysiać čelawiek i pamiž imi kolki znatnych biełaruskich rodŭ: Chodkiewičoŭ, Radziwiłłoŭ, Sapiehoŭ i druhich.

Wychodzić, što rasšyreńnie katalictwa ũ Bielarusi pamimo wolšmat pamoh reformacki ruch. Bielaruskije kniazi i bajary z daŭnych časoŭ naležali da prawasłaŭnaj wiery, na huncie hetaj wiery pradoŭhije staleccia zlažylisia ũžo abyčaj i zwyčaj, zlažylasia uschodnie-hreckaja tradycija, bo z Hrecii ũ Ruś išła prawasłaŭnaja wiera. Ruch reformacki — heta była rewolucija ũ žyćci Bielarusi; jony zrušyŭ z miejsca ũsie dumki, ũsie zwyčaj i tradycii naroda, ale byli lišnie suchi i, možna skazać, lišnie apiraŭsia na adnym tolki rozumie ludzkim, kab moh zdawolić ludziej sławianskaho plemieni, katoryje majućy bujnuju fantaziju, žadajuć i ad wiery tajemstwa i blesku. Zrušenyje z adwiečnych swaich tradycij, biełaruskije bajary šukali nowaj apory. Pamiež roznymi wierami išo zmahańnia na žyćcio i na śmierć—pabieda naležala da silniejšaho. Jezuity akazalisia silniejšastaranoj, i jany pieremahli inšych.

Praz try hady pašla zlučennia Litoŭska-Ruskaho hasudarstwa s Polščaj Žygimont-Aŭhust pamlor. Pašla śmierci Žygimonta Aŭhusta nie astałosia zusim patomstwa. Dziela hetaho šlachta pastanawiła wybrać sabie karala i pry hetym razdzieliłasia na kolki partij. Adna z litoŭska-ruskich partij chacieła wybrać na pasad Fiodara, syna maskoŭskaho cara Iwana Hroznaho.

Hłaŭnym staronnikom Fiodara Iwanowiča byŭ Hlebowič, Kaštelan Minski; hłaŭnym praciŭnikom byŭ Jan Chodkiewič, katory mieŭ ahramadnaje značennie ŭ hasudarstwie. A ješče bolšymi praciŭnikami byli tyje z bajar, katoryje uciakli z Maskoŭskaho kniaźstwa dziela roznych źwierstw Joana: kniaź Kurbski, Tietiern, Saryhozin i dr. Jany šyryli drennyje wiestki ab Joanie i nawodzili strach na űsich raskazywajučy roznyje tyranstwa Joana Hroznaho. Fiodar byŭ wiadomy swaim słabym charakteram. Ale Joan nie zhadžaŭsia pušćić jaho ű Polšču, bo chacieŭ sam być wybranym na polskaho karala. Tady šlachta na sejmie wybrała Stefana Batoraha (1576 h.). Wiadomaja reč, što pamieź Joanam i Batorym pry takich warunkach zhody być nie mahło; abiedzwie starany pryhataŭlalisia da wajny. Joan

budawaŭ krepasći: pry woziery Ŭšwiatach u tym miejsy, hdzie reka Ŭła űliwajecca ű Dźwinu, a tak sama ű Pałackim i Lepelskim pawietach pabudawaŭ krepasći Kapiiec i Sokol. U toj samy čas Batory pytaŭsia šlachty na Waršaŭskim sejmie ab wajnie z Maskwoj. Sejm pastanawiŭ wajnu. Batory listam pawiedamiŭ Joana ab wajnie i adnačasnie pryказаŭ wajskaŭ swaim źbiracca ű Šwir, kudy i sam pryjechaŭ u pačatku 1579 hodu. Tut jon doŭha nadumywaŭsia, kudy pajsci: na Pskoŭ, ci na Połack? Połack byŭ dobra umacawany, i jaho byŭ

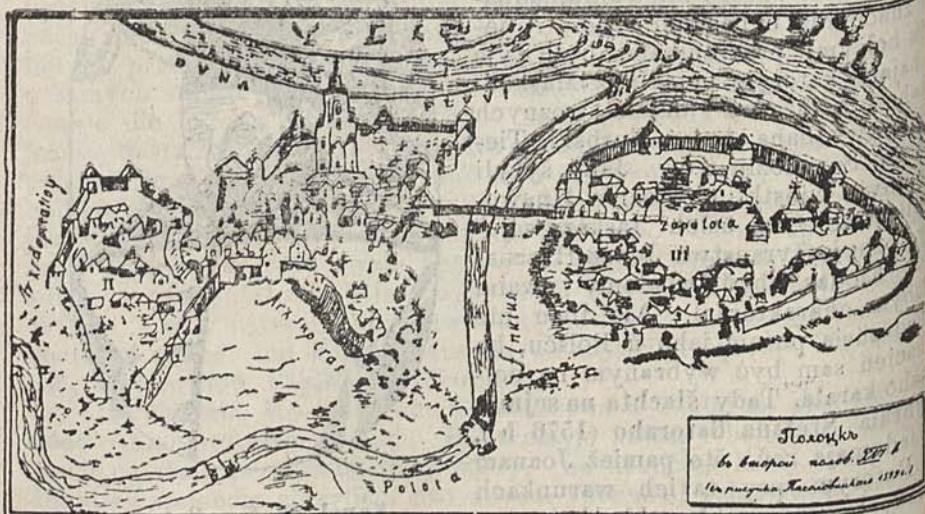

Karol Stefan Batory.

trudniej dabyć, ale Batory pakirawaŭ wojska na Połack pad kaman-
daj Mikałaja Radziwiłła i inšych wojewod. Sam Batory z druhoj čaści
wojska pajechaŭ na Dzisnu.

Połack z daŭnych časou sławiŭsia swaimi mocnymi zamkami,
a było ich tady ŭ Połacku dwa: wierchni—astroh i niźni—strelcoŭski
zamak. Takim sposobam Połack składaŭsia s troch čaściej: wierchnia-
ho i niźniaho zamka i samoha horadu, zwanaho Zapołocciem. Asada
pačalasia ŭ pačatkach sierpienia z starany Zapołocčia. Maskoŭskaje

I Bopru zauch II Klavin zauch III Zapanosob

Plan hor, Połocka z XIV stалеčia.

wojska, nia majučy nadziei utrymacca ŭ hetaj čaści horada, spalilo
jaho i samo začyniłosia ŭ wierchnim zamku. Tymčasam Batory rabit
padkopy, katoryje dawioŭ da samaj Połoty, nie pierestajučy strelać
z harmat. Asada była nadta trudnaja. S pryčyny mokraj wosieni nie
było nihdzie suchoha miejsca, nawat u karaleŭskaj pałatcy; reki,
wielmi šyroka razliŭšysia, zalivali padkopy. Abozy s charčami tanuli
u hrazi, koni zdychali ad zmohi i hoładu, a i wojsku Batoraho časta

prychodzilosia haľadać. Maskoŭskaje wojska śmieľa baraniľosia, i nie było nadziei skora dabyć horad. Batory wyzwaŭ tady achwotnikoŭ, katoryje by zhodzilisia űzleźci na prytkuju haru i padpalić ścieny krepasći, abiecujucy im za heta bahatyje nahrady. Doŭha mučylisia achwotniki, ale ű kancy im pašancawało: nastupiła pieknaja suchaja pahoda. Z pyľajućymi smalakami kinulisia jany da ścien krepasći; mnoha ich było pabito, ale inšyje dajšli, i skora zapaliľasia ćastka ścieny, katoraja hareľa űsiu noć i dzień, nia hledziacy na toje, űto z siaredziny ad paźaru baranilisia, jak maha. U ścienie zrabilišia prachod.

Z daŭnych ćasoŭ stary Poľack űyroka sľawiušia swaim bahactwam, ta hoľaj i nialićenymi skarbami swaich cerkwiej. Wiedało ab hetym i wenhierskaje wojska, katoraje pamahało Batoramu. Woš wenhry, biaz wiedama karala, pastanawili űwarwacca ű Poľack noćcu, kab nahrabić sabie roznaho bahactwa. Jak uraili, tak i zrabili: a paŭnoćy padnialisia, padkralisia i kinulisia praz pyľajućuju ścienu ű zamok i spatkalisia z wystrelami űsich harmat razam. Maskoŭskaje wojska ćekało napaści z hetaho praľomu i pryhatawało tut űmat harmat.

Zrabilišia ahulnaja trywoha ű noćy. Zasypanyje ahniom i kulami wenhry űsioź-taki ľamalisia i űľamalisia u krepasć. Sam karol byŭ pry hetaj bitwie, starajućysia zawiasći choć jaki niebudź paradak. Maskoŭcy adbili napaść, zhasili paźar u krepasći, ale niepryjaciel zrabili nowyje akopy, uźo űmat bliźej da ścien i adhetul iznoŭ paliŭ ścieny. Ješće kolki dzion baranilisia Maskoŭcy, dušacysia ad dymu i źaru, ale, zmućenyje ű kaniec, zdalisia. Karol abiecaŭ tym, katoryje zachoću wiarnucca ű Maskoŭšćynu, wolny prajezd, a chto zachoće astacca—wolni je žyćcio na miejscy. Pry wychodzie Maskoŭskich wojsk s Poľacka sam karol dahleđaŭ za tym, kab nie staľosia jakoj kryŭdy maskoŭskamu wojsku.

Nia lohka pryjšľosia Batoramu zawajewać Poľack. Chrabra baraniľosia maskoŭskaje wojska ű krepasći, wykazywajucy nie maľa adwahi. A bolš za űsio zatrudniaŭ wajnu niedachwat charćoŭ dla wojska. Charćy moźna było dostać tolki Dźwinoj sa starany Dzisny, bo űwies kraj bolš ćym na 50 wiorst kruhom Poľacka wyhleđaŭ na lesnaju pustyniu. Za 17 hadoŭ kniaźeńnia Joanowaho ű Poľackaj ziamli na tych miejscach, hdzie kališ byli niwy, wyros les. Tak sama sa starany Pskowa i Łuk bolš ćym na 25 mil była lesnaja pustynia,

z ruinami wiosak i popieliščami miasteček. Da hetaho nie mała praškadžali wasiennyje rastopy.

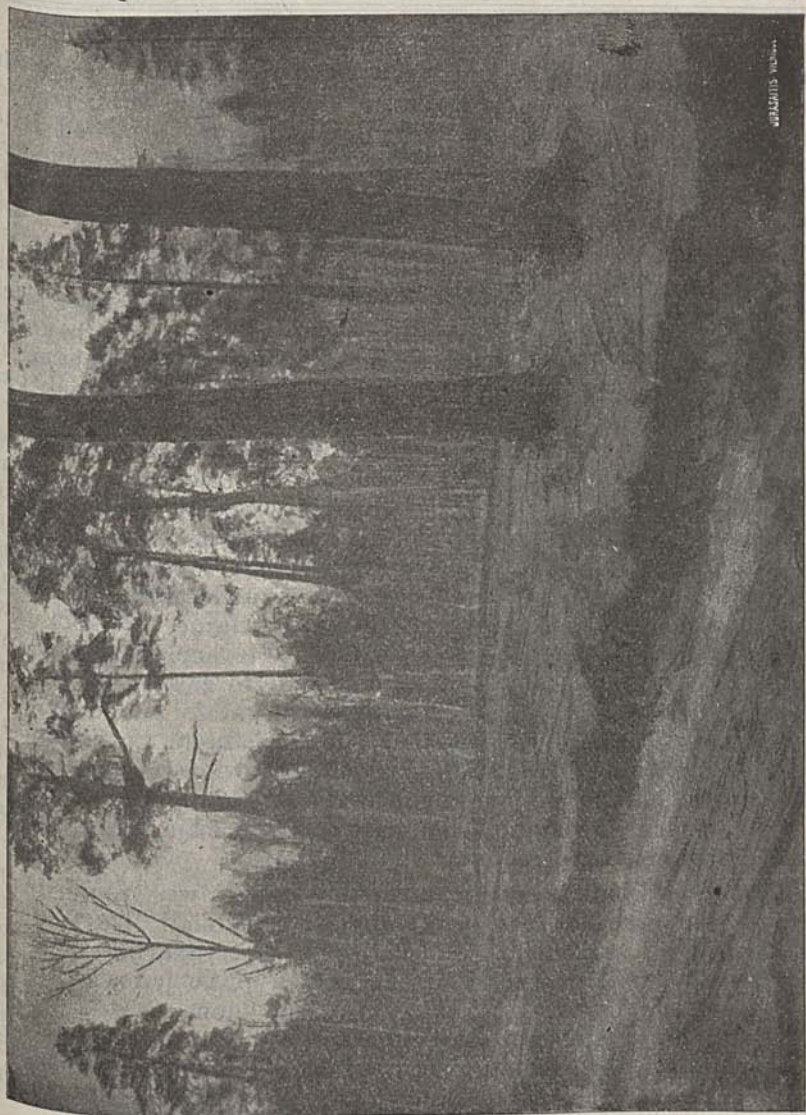
Jak tolki wystupiło Maskoŭskaje wojska z horadu, pačaŭsia hrabiež. Asabliwa łasymi byli na Połackije bahactwy Wenhry, katoryje čuli ab załatych ryzach, zasiejanych darahimi kamienniami. Usie na ikonach u Połackich cerkwach. Tym časam jany ašukalisia. Usie połackije bahactwy daŭno ŭžo Joan wywiesz u Maskwu. Dziela hetaho sałdaty staralisia sa złości zništožyc usio, čaho nia možna było ŭziać s saboj. U časie hetaho hrabieža prapała ahramadnaja knižnica (biblioteka), ŭ katoraj znachodziłosia wielmi mnoha redkich letapisiej i rukopisoi cennych, nawat pierekłady św. pisahnia, pisanyje rukoj bratoŭ Kiryła i Miefodija, apostołoi sławianskich. Inšyje každušto tam zahinuła ŭ toj čas i letapiš Krywičansko-Połackaj ziamli.

Batory daŭ šmat roznych prywilejoŭ zrujnowanamu Połacku, ŭ tym liku i prawasłaŭnym žycielom Połacka. Pašla ŭziaty byli krepasći Maskoŭskaho kniazia Sokoł i Suša. Joan, ubačyŭszy, što niedasłady z Batorym, u 1582 hadu zhodziŭsia na zamireńnie na 10 hadŭ. Ŭsia Liwonija, Połack i Wieliž astalisia za Batorym.

Ŭ 1498 hadu ŭ Połacku byŭ pabudawan manastyr dla bernardynoŭ. Kali Ioan dabyŭ Połacka, jon zrujnowaŭ hety manastyr. Batory, pry katorym u časie wajny było ŭ abozie kolki čelawiek jezuitoŭ, za ich pomač ranienyum załażyŭ dla ich kaścioł, kolegium i manastyr u Połacku. A kab zabiespiečyc im i budučynu, Batory addaŭ jezuitam kala 400 roznych sialib, katoryje naležali daŭniej da prawasłaŭnych manastyroŭ. Takim paradkam budučna jezuičakho kolegiuma i manastyra była saŭsim zabiespiečena. Pieršym rektorom u Połackim jezuičkim kolegium byŭ wiadomy pramoŭca i patriot polski, Piotr Skarha.

Umacawaŭšysia ŭ Połacku, sercy Biełarusi, jezuity borzda pačali šyryć katalictwa ŭ hetym kraju. Rabota była wielmi ciažkaja. Špiersa jezuity na koźnym kroku spatykali praškody ŭ swajej rabocie. Ŭ samym Połacku jezuity spatkalisia z mocnym atporam jak sa starany prawasłaŭnych, tak i sa starany kalwinistoŭ. Wojewoda Połacki Dorohostajski, šcyry kalwinist, jak maha praškadžaŭ jezuitam. Batory paturaŭ im, ale ŭ toj-že samyj čas pilnawaŭsia sprawiedliwašću u sprawach wiery i, pryznajučy šyrokiju swabodu sumiennia, ni

APARITIS MUSEI

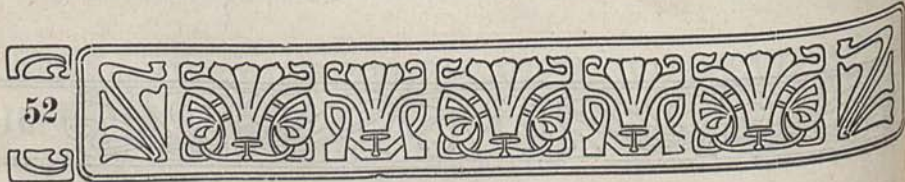
Hara Batoraho ū Bielawiežskaj pušcy.

dapaskaŭ, kab za wieru adny ludzi pryciskali druhich. Batory wiedaŭ, što inačej kirawać hasudarstwam, u katorym było kolki roznych wier, nia možna. Jezuity spierša dumali, karystajučy s pabied Batoraho nad Maskwoj, nawiarnuć na katalictwo i maskoŭskaje carstwo, a prynamsi zrabieć cerkoŭnuju uniju z maskwoj, ale dumku hetu im nie udaoŭsia prawiaŭci ŭ žyćcio. Dyj sami jezuity chutka zrazumieli, što nawiarnuć na katalictwo Maskoŭskaje Carstwo nijak nieha, zatoje jany bačyli padatny hrunt dla unii cerkwi u Bielarusi. Ciażka było žwiarnuć na katalictwo adrazu nawat bajarstwo i šlachtu, z šlachty pierachodzili ŭ katalictwo tolki kalwinisty i luteranie. Bajarstwo i šlachta bielaruskaja, katoraja nie pajšla za reformackim rucham, nie kwapiłasia pieremieniać wieru, bo karystała z usich prawoŭ, jak i kataliki. Praŭda, wyšejšyje stanowišcy ŭ hasudarstwie rozdawaŭ karol swajej ŭłaściu i pry hetym moh abminnē niekatalikoŭ, ale drabniejšyje bojary i šlachta i tak nikoli senatarskich miejsc nie zajmali, dyk i z hetaj pryčyny niebyło patreby pieremieniać wieru. Zatoje prawasłaŭnaje duchawienstwo widzielo ŭ katalictwie niebiespiečnych dla šlabie pracuŭnikoŭ, bo katalickaja cerkwa była lepš orhanizowana. Pamału pačaloŭsia i rasło zmahaŭnie za wieru, ŭ katorym niemałuju wahu mieli stany niešlachockije: mieščanie i sielanie. Papom moh stacca kožny, jak mieščanin, tak i sielanin. Wiedamości, patrebnyje dla duchoŭnaho, stanu prawasłaŭnym lačej było zdabyć, bo nia treba było wučycca łaciny i druhich nawuk; chwatało umieć čytać pa sławiansku i znać abrazy, kab stacca prawasłaŭnym świaščenikam. Dziela hetaho prawasłaŭnaje bielaruskaje duchawienstwo nie addzielałoŭsia ad swajho narodu, bo jano wychodziło z hetaho ž samaho narodu i było z im mocna zwiazano, da taho i 500-letniaja prawasłaŭnaja tradycija ŭ samym narodzie była wialikaj siłaj.

Dobra uciamili ŭsie hetyje warunki jezuity i woš, zamiasta nawaračywać Bielarusoŭ adrazu na katalictwo, padniali iznoŭ dumku ab cerkoŭnaj Unii z Rymam. Polski jezuit Piotr Skarha, padchwaćciušy dumku ab unii, napisau i wydaŭ knižku „Ab jednaŭci cerkwi Bo ŭ a j“ (1577 hoda), ŭ katoraj pisaŭ jon, što Wołodzimir, kniaź kijeŭski, pryjmaŭ chryścijanstwo ŭ toj čas, kali patryarch Konstantynopolski sw. Ihnat byŭ u jednaŭci z Rymam, dyk značyć i nowaja cerkwa ŭ Rusi naradziłasia i žyła ŭ jednaŭci z Rymam praz

doňhije časy. Kali ũ 1054 hadu konstantynopolski patryarch Michaił Cerularyj addzieliłsia sašsim ad Rymu (heta druhi raz, a pieršy razryŭ z Rymam byŭ pry patryarchu Fotiju, ale pašla cerkwy iznoŭ zjednalisia), Ruš admowiłasia pryznać hety razryŭ. A Jarosłaŭ Wialiki, kniaź kijeŭski, hašciŭ u siabie rymskich pašoŭ, katoryje, kinuŭšy prakłacie na M. Cerularaho, waročalisia u Rym.

Batory kirawašsia da taho, kab s Polščy zrabieć mocnaje hasudarstwo, a heta mahło być tolki tady, kalib wa ũsim hasudarstwie była adna wiera; dziela hetaho jon wielmi spahadaŭ i dumkam ab cerkoŭnaj unii. Ale kanca hetaj sprawy nie dačekašsia, bo ũ 1586 hadu pamior u Hrodnie. Pašla śmierci Batoraho Sejm wybraŭ za polskaho karala šwedzkaho karalewiča Žygimonta Wazu (katory ličyŭsia ũ Polščy III, a ũ Litwie i Rusi IV). Žygimont IV byŭ čelawiekam niedalnozorkim; budučy sam katolikom, spahadaŭ katalictwu i pazwalaŭ panujučaj wiery rabić kryŭdu druhim wieram — asabliwa prawasłaŭnaj. Sielski narod, katory nienaležaŭ da reformackaho ruchu, mocna pačuŭ kryŭdu, jakaja rabiłasia jamu. Znajšoŭšy padmohu u mieščan, sielanie pačali zlučacca u bractwy dla abarony swajej wiery

Bohdan Stetkiewič.

Pačatak bractwoŭ ũ Bielarusi siehaje pahanskich časoŭ. S pačatku heta byli sabie skromnyje sielskije i haradzkije orhanizacii najbołš remiešlennyje i profesionalnyje, ale, kali pačašsia reformacki ruch, jon zachapiŭ i hetyje brackije orhanizacii, katoryje pačuili patrebu nawuki. Pad naciskam katalictwa pačaŭ hety ruch što raz šyiej

cerkwy, swoje szkoły, a nawet prawa patronatu nad kolkimi cerkwami i manastyrami. Členy bractwa schadzilisia u naznaženyje dni na ahulnyje sabrańnia i, tam razabraušy sprawy swajho bractwa, pierechadzili da ahulnych spraŭ cerkwy. Remiešniki, kupcy, sielanie i bajary razam railisja, jak paprawić abvčai, šyryc ašwietu i t. d. Ad sloŭ skora pryjšo da żywoj pracy. Bractwo wilenskaje skora ũžo mieło swaje školy, drukarni, swaich pramoŭcoŭ i wučyciełoŭ, wypisanych z zahranicy.

Wa ũsich wialikšykh bractwach pa wialikšykh haradoch i ũ bahaciejšykh manastyrach miež bratčykami znajšlisia ludzi enerhičnyje, razumnyje i wučonyje, katoryje kirawali ũsiej brackaj rabotaj. Jany bralisia za piero i drukarski stanok, katory staŭ najbołšym aružžem ũ ich rukach. Dwa magnaty: Chodkiewič i Ostrožski nia mała pryčynilisia da šyreńnia drukareŭ u Bielarusi. Spierša wydańnickaja praca bractw ahrańičywałasia drukawańniem bohasłužebnych knih. Drukawali tak sama i pišańna św. ajcoŭ cerkwy, pierekładajučy ich na bielaruskuju mowu.

Hryhory Chodkiewič.

Razhon reformackaho ruchu pad kaniec XVI wieka pačynaje słabieć; adnačašnie z hetym i zmahańnie pamiež prawa-słaŭjem i katalictwam wysowywaje jak z adnej, tak i z druhoj starany šcyrych staronikoŭ toj abo druhoj religii, chacia poboč z hetym ludzi spakojnaho charakteru hatowy byli zaŭsiahdy miryceca. Tak pamału rasła partija, žedaŭšaja mira. Na hruncie toj reakcii, jakaja što raz šyrej razrastajecca ũ hetym časie miež hramadzianstwam, katoramu da śmierci zdakučyli biezkaniečnyje spory i swarki za wieru, wyra-

stała dumka ab religijnaj Unii. Dy i ũ lonie samaj prawasłaŭnaj cerkwi ũ Bielarusi išło zmahańnie pamieź bractwami i wyšejšym duchawienstwam. Bractwy časta zahledali ũ prywatnaje žyćcio władyk, a waźniejšyje bractwy, začwierdženyje konstantinopolskim patryarcham, mieli prawa nawat pazywać władyk na swoj bracki sud. Pałažeńnie wyšejšaha prawasłaŭnaha duchawienstwa stanawilošia trudnym. Haława ũsiej prawasłaŭnaj cerkwi, Patryarch, katory žyŭ u Konstantinopoli pad ũlašciu tureckaha Sułtana, pawinien byŭ płacić wielikije padatki tureckamu ũradu, dzieła hetaha jamu zaŭsiahdy potrebnы byli hrošy, i za imi pasylaŭ jon u Ruš. Patryaršyje pasłancy časam nakładali wysokije płaty na Ruskich władyk, katoryje sami pasabie nie byli ludźmi bahatymi, i im heta było niemałym ciežaram. Władyka, haława miejscowaj cerkwy, byŭ zaležny ad prostych siełan i remiešnikoŭ, katoryje praz swaich deputatoŭ na sabory wykazywali publična niedostatki i winy władyk, pisali danosy patryarchu. Heta zaležnaść duchawienstwa ad prywatnych ludziej zjawilašia ũ Bielarusi nie raptam, a była staroj formaj zachodna ruskaj cerkwy, dy tolki ciapier usie hetyje „pospolityje“ ludzi z bractwoŭ pačali šyroka karystać z swajho prawa. U toj-že samy čas jezuit Skarga srednik pamieź Boham i ludźmi, za katorym świeckije ludzi pawinny išci, jak awiečki za pastyram, i niedapuskać nawat dumki ab kantroli nad haławoj cerkwy. Takije dumki padabalisia władykam. Dumka cerkoŭnaj Unii, jak užo wyšej było skazano, naturalna wyrastała z zlažyŭšahosia pałažeńnia ũ Rusi.

Taki wiadomy stęp i apora prawasłaŭaja, jak kniaź Ostrožski, ščyra dumaŭ u swaim časie ab cerkoŭnaj Unii. Tolki pryčyna, patoraj Ostrožski chacieŭ Unii cerkwiej, rožniłašia ad tych pryčyn, jakije mieli na heta prawasłaŭnyje zachodna-ruskije władyki. Dumki Ostrožskaha, jak možna ũbačyć z sejmowaha zmahańnia šlachty za Uniju, padtrymywało i widniejšaje bajarstwo. Pryčynaj pryčilnašci da Unii cerkwiej dla Ostrožskaha i jaho staronnikoŭ była dumka ab mocnaj nacionalnaj cerkwi, katoraja, zbližajučysia da Zachodnaj Eiiropy, hetym samym maħla by stapić u sabie ũsie reformackije sekty i zabiespiečycca proci raboty jezuitoŭ. Prawasłaŭnyje ũ Bielarusi nieraz lučylisia z reformatami, kab zmahacca proci katalictwa. Takim

sposobam my bačym u sprawie Unii dwa kirunki: adzin—wyšejšaho duchawienstwa, katoraje žedało niezaležnaści ad świeckaj ūtaści, i druhi kirunak—nacionalny. Pieršy kirunak umeće swajej mieš bols asabistuju karysé i hatoŭ być na ūsio; druhi stajaŭ na nacionalnym hruncie, i kali rabiŭ ustupki, to trebowaŭ i sabie ustupak,—staronnik hetaho kirunku darnahalisia jaŭnaho saboru s prawam naležać da jaho ludziam świeckim. Sprawaj zlučeŭnia cerkziej zajmalisia jezuity, i jany vybrali staranu bols sabie padatnuju — wyšejšaje duchawienstwo, na katorym i pastanawili apiracca, prawodziacy ū žycio Uniju. Ale jezuity mocna pamytilisia, rachujučy na duchawienstwo, bo nacionalnaje samopačućcie żyło ješče ū narodzie, i ūwies narod pajsci za duchawienstwam nia moh, bo jano samo świadoma išo pad kamandu jezuitoŭ. Dyj i kniaź Konstantin Ostrožski, bačučy, što jezuity hladziac na Uniju nie jak na zlučeŭnie roŭnaho z roŭnym, stanū proci Unii. Ostrožski, kali chacieŭ, to chacieŭ Unii, jak wiery hasudarstwienaj, nacionalnaj, i nia moh nikoli chaciec Unii, jak pierechodnaj tolki stupieni s prawasłaŭja na katalictwo. Jezuity za sprawami wiery nia bačyli nikoli sprawy nacionalnaj.

Bresekaja Unija 1596 hoda adbyłasia na sabraŭni jak staronnikoŭ wyšejšaho duchawienstwa, tak i staronnikoŭ partii Ostrožskaho. Ahulnaho saboru nie było, staronniki i praciŭniki Unii žbiralisia i radzilisia asobna. Ličba staronnikoŭ duchawienstwa była niewialikaja, kali pryraŭnawać jaje da ličby asob, pryjechaŭšych na sabraŭnie praciŭnikoŭ. Dyj na sabraŭnie praciŭnikoŭ zjechałosia aprača duchownych šmat asob zšlachty, deputatoŭ ad pawietoŭ i bractwoŭ. Sabraŭnie staronnikoŭ Unii abwieściło zjednaŭnie cerkziej; sabraŭnie-ž praciŭnikoŭ nie pryznało hetaho zjednaŭnia dziela toho, što na zjednaŭnie cerkziej narod nie dawaŭ swajej zhody, i nie było pazwaleŭnia konstantinopolskaho patryarcha. Abodwy sabory razjechałisia, adličušy pierad hetym adzin druhoha ad cerkwy.

Takim sposobam ū lonie prawasłaŭnaj Ruskaj cerkwy wyjšo razdwajeŭnie. Polski ūrad stanū na staranie unijatou, pryznaŭšy ich predstavicielami prawasłaŭnaj cerkwy, i addaŭ unijatam ūsio cerkoŭnaje dabro; ale u wladyk unijackich mała było wiernych, i bolszaja časć bahatych manastyroŭ stajala pustaja. Tym časam prawasłaŭaje, straciŭšy swaich mitropolitoŭ i biskupoŭ, pačynaje pry pomošcy bractwoŭ kipučuju rabotu nad prašwietaj. Heta rabota pastawiła

prawasłaŭnaje hramadzianstwo na niebywałuju moralnuju i kulturnuju wyšyniu. I woś historyja Zachodniaj Rusi z hetaho času robić historyjej narodnaho ruchu. Kulturnaja rabota haradzkoŭha nasieleńnia razwiwajecca, adbiwajučysia i na sielskim nasieleńni. Sierod šlachty sprawy stajali tak: taja časć šlachty, katoraja nie pajšla za reformackim rucham, a stul u katalictwo, brałasia za rabotu ŭ bractwach, była palityčnaj predstaŭnicaj prawasłaŭja, padtrymywała prawasłaŭnuju cerkwu afiarami, budawała nowyje manastyry. A ŭ toj-že samy čas šlachta, katoraja nie naležała da bractwoŭ, hramadami pierעהo džiła na katalictwo. Jak heta rabiłosia, što dzieci prawasłaŭnaj šlachty stawalisia katalikami,—možem zrazumieć z adnaho dajšoŭsaho da našych časoŭ dakumentu: heta testament (atkaz spadčyny) niejkaha Zahoroŭskaha, prawasłaŭnaha Wałynskaha pana, katory papaŭsia niawolu k tatarom i s Krymu rabiŭ rasparadžeńnia swaim dabrom. Zahoroŭski horača prosić apiekunoŭ pakłapacicca, kab dzieci jaho „nie zabyłisia swajho ruskaho piśma, swajej mowy, „česnych i pakornych zwyčajoŭ i wiery“, ale razam s tym jon prosić pasłać ieh u Wilniu da jezuitoŭ dzieła taho, što, „chwalac tamačnije školy“, i choče, kab dzieci astalisia u jezuitoŭ, nie wychodziačy z školy praz siem hadoŭ, bo tolki takim sposabam mohuć jany „adpolerawacca“. Nia trudna zrazumieć, što praz siem hadoŭ rabiła taja „polerouka“ z biełaruskaj šlachty! Na katalictwo pierējašli nawat syny Konstantina Ostrožskaha, a ŭnučka jaho tak ščyra spahadała katalictwu, što dla pašyreńnia jaho nawat kryŭdžiła prawasłaŭnych. Pamału šlachta pakidaje ŭsio rodnaje, biełaruskaje, zabywaje ab sprawie nacionalnaj, miejsca katoraj zajmaje sprawa šlachoctwa. Tak zliwalaŭsia biełaruskaja šlachta s polskaj, adrywajučysia ad rodnaj hleby, stanawilaŭsia čužoju u rod

Mieletij Smotrycki.

nym kraju, pamirała dla nacionalnaj sprawy. Hetu śmierć piekna api-
sał Mielecij Smotrycki ũ 1610 hadu u knizie „Фринось“. (Lament
Uschodniaje cerkwy): „Hdzie ciapier toj biezcenny kamień, katory
nasila ja razam z druhimi brylantami na majej haławie u wianku, jak
sonce miż zor, — hdzie ciapier dom kniaziej Ostrožskich? Hdzie
i druhije biazcennyje kamieńnia wienka majho, słaŭnyje rody ruskich
kniazioŭ, maje šairy i djamenty: kniazi Słuckije, Zasaŭskije, Zba-
raŭskije, Wišniewieckije, Sanguški?... (wylićaje ješće 42 znatnyje
rody). Wy, złyje ludzi, (renegactwam swaim) abnażyli mianie z hetaj
darahoj rzyzy majej i ciapier naśmiechajeciesia nad biazmocnym ciełam
maim, s katoraho adnako wy ũsie wyjšli. Ale pamiatajcie: praklat toj,
chto atkrywaje nahatu matki swajej! Praklaty budzecie i wy ũsie,
katoryje naśmiechajeciesia z nahaty majej, ciešyciesia z hetaho. Pryj-
dzie čas, što ũsie wy paŭstydajeciesia spraŭ swaich?“ Astalisia na
warcie narodnaj sprawy tolki „z chudych i niesłaŭnych“.

Ale „chudyje i niesłaŭnyje“ z šlachty ũsioŭ-tki byli šlachtaj
i mieli palityčnuju siłu, mieli hołas skazać na sejmie swajo „Veto“
(nie chaću, nie pazwalaju). Dziela hetaho, nia hledziaćy na fanatyč-
naje nastrajeńnie i ahramadnuju siłu katalickaj partii, sejm nia moh
wydać niwodnaho zakona proci prawasłaŭja. Kali byŭ dziek, to
wyŭ jon nie s prawa, ale z siły.

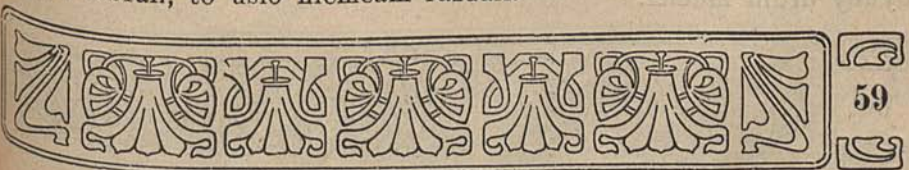
Dla charakterystyki časou i ludziej kanca XVI stalećcia nie
małuju wahu maje niżej padanaja mowa kaštelana (pawietowy daŭ-
niejšy čyn) Smalenskaho, Mieleški, katoruju jon kazaŭ pa biełarusku
pieraed adkryćciem sejmu ũ Warszawie ũ 1589 hadu za karala Žygi-
monta III.

„Najjaśniejšy, Miłaściwy Karalu i na mianie łaskawyje Panowie
Bracia!

„Wyjechaŭšy z domu Bohuješmy ja pamaliŭ, kab k wam zdarou
pryjechaŭ, dy i wašu miłość zdarowych ahlėdaŭ, dy i prywitaŭ.

„Pryšo mnie z waŭni radzici, a ja na hetakich źjezdach nikoli
nie bywaŭ i z Karalom Jaho Miłośćciju nikoli nie zasiedaŭ; tolki za
wojewodami bywali. Sentencyi hetych nie bywało, pa prostu prawym
sercam hawaryli. Palityki nie znali, a u rot praŭdaju jak solej u woćy
kidywali.

„Skoroŭ karali bołš niemcoŭ čym nas ulubili, zaraz što staryje,
našyje, sabrali, to ũsio niemcam razdali.

„Našyje haspadary, proč Żygimonta Ałhusta Karala (taho niečo ho i ũ ludzi ličyci) bo toj Padlasie i Wałyń wynišcyŭ Lacham mienučysia. Ale Żygimonta pierwaho sałodkaja pamiać Jaho! bo toj niemoŭ coŭ jak sabak nie lubiŭ i lachoŭ z ich chitrościeju wielmi nielubiŭ. Ale Litwu našu i Ruś lubicielno miłowaŭ i harazdo lepsz našyje za jaho mielalisia. Chacia ũ tak darahich switkach nie chadżywali. Druhije bies nahawic jak Bernardyn hulali, a saročki aź da kostak, a šapki aź da samaho pajasa našywali... Daj Boże iznoŭ takoj hadziny daždaci i ciapier. Ja sam kali pa damowa mu ubirajusia to Jejmość pani Mścisłaŭskaja małżonka maja, naciešycisia i nahladziecisia na mianie nia może.

„Nadto, užo ahledzimosia na ũsio toje Miłaściwyje Panowie Bracia i na tuju nuźdu niämieckuju štuku što nabroili. A koliź to u ich bywało?—Ŭ sukniach pierestych chodziać, a hrašej biez čysła majuć — a što haradoŭ i miest dzieržać to nie chychi! da wun jak i zamiešalisia, i pa polsku z nami usie harazdo umiejuć hawaryci i ũsio lichoje karalom Panam i Rečypospalitaj jak tut było bałamuciać. A kali sam niemčyno idzie ci žena jeho pastupaje, to cierez skurku skrypić, šelaścić i darahim piźmam woniajeć. Kaliź da ciabie paničyk pryjedzie častuj-že jaho dastatkam, da ješće i žonku swaju podle jaho pasadzi—a jon siadzić jak bies naduŭšysia, markujeć, šapkaj ci kapielušom pierekryŭlajeć i z žonkaju našeptuwajeć dy i ũ dałońku skrabić. Dy kaliźby hetakoho čorta kułakom u mordu ci pa licam, ci pa chrypcie tak, kab korol Jaho Miłasć nia słuchać, niechajby mordy takoj pahanaj nie nadymaŭ.

„Pomniu ja karala Henryka, katory z zamorskaj i niämieckaj starany byŭ, dy zrazumieŭ što my Jamu nia mnoha dawali srebunkawaci, a Niemcy jaho nia wielmi pierekrykawali. tak i jon paznaŭšy što to nie štuka, dy i sam nikomu nie akazaŭšysia proč pajechać aŭ u swaju staranu, aź za more skiknuŭ.

„Kažućy praŭdu, nie tak winawat karol, jak hetyje radnyje bałamuty, što pry jom sidziać dy kručiać... Mnoha tutaka takich jostaŭ što choć našaja kostka, adnak sabačym miasam abrasła i wanijaje.

„Tyje što nas dziaruć i hubiuć, a za ich bałamutniami našy-niec pażywicisia možeć. Rečypospolituju hubiać i Wałyń z Padlasie siem prapaŭ. Znaju! nam prystupiło što chodzim jak padwarenyje bo sia ich baimo i praŭdy nia mowimo, ješće z pachlebnymi jazykami potakiwajemo. A kalib hetakoha biesa kułakom u mordu, za byŭby druhi mucici.

„I to Miłościwyje Panowie nie małaja škoda: słuhi chawajemo Lachi. Dawajże jamu sukniu chwalen—dyfzowuju, karmiż jaho słasna (łasa) a z ich służby ničoha niemaš; i tolki ubraušysia na wysokich padkoŭkach da dziewak dyble, z wialikaho kufła trubić. Ty panie za stoł, a słuha sabie za stoł, ty barščyk, a słuha lach na pakutniku štuku miasa—ty za flašu, a jon za druhuju, a kali słabo dzierżyš to jon i z ruk wyrwie; tolki pilnuje skora z domu ty, to jon maŭčkom pryłaskajecca da žonki; i takoha čortapałocha z niemcami wyhnaci što da nas ūleziłi prociŭko prawu našamu...

„O starożytnyje našy pakłony (padatki) Smolenskije predzirajcie wočy, lepsz čym o Inflanty, bo tyje miečniki (maskali) jak ūlezuć, to ich i zublom nia wykuryš, jak pčoly ad miodu.

„To ūsie pahawaryli ješmo ab roznych utratach našych, a i heta nie małaja štuka: koni dryhanty na stajni chawaci — dawajże im i ūleto i ū zimie awios i sieno — padšciłaj-že ich što noć — chawaj-že dla ich słuhu—lacha kaniušaho i maštalera, a z ich nijakoj służby nie pytaj, a kaliž ž ješče Lach jak žerebiec budzie ržać kala dziewok, jak dryhant kala kabył; pry miż k jamu dwoch litwinoŭ na straż, bo i sam didko nie ūpilnuje.

„I to na świecie durnina—hadzinniki nam mieci: mnie prytra-piłosia na tandecie ū Kijawie kupici; dališmo za jaho try kapy hrošej, a jak ješmo da Wilna na naprawu pasłali, ažno na piatuju kapu kru-cić złodziej zamorščyk. Dobry to naš hadzinnik piatuch! što niechy-bnie, a paŭnočy kukarakuje! I to wielni strašnaja škoda hołohudz-kije kury chawaci, ich dastatkam wialikim żywici i innyje ptaški smażyci. Torty hetyje cynamonam migdałami bahataho cukrawaci. A za majej pamiaci prysmakoŭ hetych nie bywało. Dobra była hus-ka z hrybkami, kačka z pierčykam, piačonka z cybulej ci z česnakom, a kali na pierepyšnyje dastatki kaša ryżowaja z šafranam. Wina wen-hierskaho nie zażywali piered tym. Małmaziju skromna piwali, miadok i harełočku dziubali—ale hrošy paddastatkam miewali, mury silnyje murawali i wajnu słaŭnuju krepko i lepsz dzieržali jak ciepier.

„I to nie do rečy. Ū bahatych sukniach pani chodziać; nieznali piered tym hetych portuhali ci fortuhali!... — a padałok ruchajecca a kala padałka čepłajecca, a dwaranin u nożku jak sokał zahledaje, kab hdzie ščupnuci sałodka miasa. Tož ja radziŭby niechaj bieła-žonki našyje ū zapinanyje daŭnyje ubieralisia kazakiny, šnurowanyje

—na zadzie nasili rasporcki, a k tamu kab z niemiecka zarywali plu-dryki, nie tak by skora lubicielnu skradywali bredniu. A ciapier, chacia z rohatynoju na waci stoj ũ żywyje woćy, takoha biesa nie upilnuješ!..

„Dalej a čym radzici nie znaju. To Wašaj Miłasci prypaminaju, ɣab zaŭsiahdy (kolki) senataroŭ (panoŭ polskich tolki) i panoŭ Litoŭskich pry karalu Jaho Miłasci było.

„(Mo) byŭby i ja, tolki karaleuščyny nie maju, bo piered dru-himi nie ũchapiŭ.

„A što ješmo kazali ũsio praŭda.

„A Uršulu karaleŭnu (daćku) Jaho Miłasci. mileńko ũ rućku całujem, jak (i) druhije małodšyje senatorčyki. Nie dziwiciesie Pa-nowie Bracia!—Wiek wiakom skazywaje: — „siwizna ũ baradzie i čort u liedźwiah za pajasom“—i—„charošaje widannie kusić“.

„Nia tolka u Smaleńsku, ale i ũ Mozyry uwieš pawiet a tym daŭno radziŭ, kaho-b mudraho da was na toj źjezd (sejm) k toj sen-tencyi wyprawici.—Mianie wiadomaha tych spraŭ da Wašej Miłasci (pasłali) i kab Haspodź Boh daŭ umieci piered karalom Jaho Miła-šcieju i Wami Panowie Bracia, adkryci našyje rady.

„(Niechaj) skazaŭby chto z was lepš, tolka nie bałamuciačy i ja na tym pierestanu.

Jak wiadoma, Bresckaja Unija adbyłasia pry poŭnym razhľadzie u hran.adzianstwie i pajsła pa darozie, katoraja nia mieła ničoha supolnaho z nacionalnaj sprawaj. Heta była wialikaja abmyłka. Jaje zrazumieli nawet paźniejšyje katalickije historyki i narekajuć na ta-chočasnych „misioneroŭ“, kažućy, što jany byli zusim niezdatny da pracy sierod biełarusoŭ, bo nie apiralisia na nacionalnaje paćučcie narodu, ale jaho apalaćywali. Ksiondz Kalinka u pradmowie da „žyć-cia św. Jozefata“ piše: „i da ciapierašnich časoŭ siered katalickaho duchawienstwa redka spatkaješ čelawieka, što šanawaŭ by abrad i na-cionalnašć taho narodu, siered katoraho pracuje. Im zdajecca, što zrabieć čelawieka italjancam abo francuzam (a u nas palakam)—heta najlepšy sposab nawiarnuć jaho. Heta fałšywy pohlad. Usie narody srtworeny Boham, miły Bohu, dy ũsie jany, nie traciačy swajho na-cionalnaho paćučcia, mohuć pryłućycca da ũsiešwietnaj cerkwi. Chto ab hetym zabywaje, tyje i sabie, i sprawie wiery škodziać, bo siejuć

sa starany palakoŭ, piered katorymi byli biezsilny, i badaj tut pieršy raz zauważyli, što sprawa wiery i nacii heta nie adno i toje samaje; mohuć być džwie nawat zrodnyje sabie nacii adnej wiery, ale jany zašsiahdy astanucca dwumia roznyimi nacijami. Na Uniju hladzieli jak na pierchodnjuu stupień u katalictwo; dajšo da taho, što šlachta pierchodziła prosta ũ katalictwo i, zamiesta nacionalnaj sprawy, stawila sabie metaj u żyćci sprawu šlachoctwa, a katalickije biskupy časta panižali biskupoŭ Unijackich. Bielaruskaje duchawienstwo, rozdzielenaje Bresckaj Unijej na worohije sabie čašci, wiało pamiž saboj niešta padobnaje na wajnu; duchoŭnyje adbirali adny ad druhich cerkwy i miehnie. Ŭ hetym zmahańni časta zdaralisia z abodwych staron kryŭdy i niepraŭdy; ũ 1623 hadu prawasłaŭnyje, aburenyje na biskupa Połackaho, Jozefata Kuncewiča, za gwałty, jakije jon čyniŭ, dachodziačy ad prawasłaŭnych cerkoŭnych majontkoŭ dla unijatoŭ, uzbuntawalisia proci jaho i zabili ũ Witebsku. Jozefata, jak mučenika za Uniju, unijackaja cerkwa zaličyła da liku ŭświatych. I z hetaho ũžo času Unija, awiejanaja mučeničestwam, pačynaje razšyracca na Bielarusi. Tymčasam „dyzunity“ (prawasłaŭnyje), cisnutyje za wieru ũ Bielarusi, pačynajuć uciekać na Ukrainu da tamtejšych wolnych kazackich družyn, niesučy tudy klič zmahańnia za wieru. Kazaki z dawion—daŭna żyli na pahraniččy Polskaj Rečypospolitaj i Turcii; składalisia jany z wolnaho narodu, katory nia znaŭ nad saboj nijakoj ŭłaści. Jany żyli z wajny, ad času da času napadajučy na Turkoŭ i Tataroŭ i wyzywajučy hetym wojny pamiž Polščaj i Turcijej. Turcija, wywiezienaja s ciarpieńnia kazackimi napaściami, nieraz hatawałasia da wialikaj wajny s Polščaj, chočučy zwawajewać zaadno i Polšču, i jaje kazakoŭ. Wajna s Tureččynaju hety čas była niebiespiečnaj dla Polščy aslablenaj religijnymi swarkami. Kab niedapuścić da wajny, Polšča pastanawila pryčisnuć kazakoŭ, adbirajučy im prywilei karala Batoraho i ŭsie tyje prawy, jakije jany dahetul mieli. Tady kazaki ŭzbuntawalisia i napali na Polšču. Ale hetman Żołkiewski razbiŭ ich. Ŭ niawolu papaŭ hetman kazacki Nalewajko i, nia hledziačy na abiecanki palakoŭ nie rabić jamu nijakaj kryŭdy, „što i wołas z haławy nie upadzie“, ŭsio-ž-taki jaho zamučyli ũ Warsawie štrašennaj śmiercju. Šlachta, dumajučy, što kazackuju siłu ũžo zusim zništożyli, pastanawila na sejmie ũ Warsawie ličyé buntoŭščykami ŭsich kazakoŭ, katoryje stajali za swaje prawy i wieru, prosty narod zapisać u paddanstwo,

a ukraínskaj prawasłaŭnaj ŝlachcie pastawili warunak, ŝto jana pawinna abo pryňać Uniju, abo adrečysia swajho mieńnia, katoraje ad dawali polskim panom. Prawasłaŭnyje cerkwy adny pazačyniali, druhije addali u arendu żydom. Kali prychođzilosia atpraŭlać bohosłużeńnie, charanić, ci chryścić, treba było iŝci da żyda i płacić hroŝy za toje, kab jon atčyniŭ dźwiery cerkwy. Wolny dahetul kazak, katory nie chacieŭ pryjmać Unii, ličyŭsia ciapier biespraŭnym razbojnikami; a kali pryjmaŭ jaje, dyk pawinien byŭ stacca niawolnym mŭžykom i adbywać pryhon. Adwaŝny kazak i ŝwietły čelawiek hetman kazacki Sahajdačy patrapiŭ na niejki čas zlahodzić adnosiny Polskaj Rečypospolitaj da kazakoŭ, ale paŝla jaho ŝmierci iznoŭ pačali zdziakawacca nad kazakami. Palaki ŭziatych u niawolu kazakoŭ straŝenna mučyli, a z hetmanoŭ ich Pauluka i Ostranicy z żywych dzierli pajasami skuru. Kazaki staralisia adpłačywać tym samym żydom i palakom.

Z hetaho času Ukrajna stanowicca miejscem, kudy uciekajuć usie niezdawolenyje polskim uradam: „dyzunity“, sielanie katoryje uciekali ad paddsnstwa i dr.; jany pačynajuć wystupać, jak abaroney prawasłaŭnaj wiery. Takim sposabam pahŭmleńnie nacionalnaj sprawy na Bresckaj Unii dawiało da kazackich wojen, a z imi pamału i da ruiny Polskaj Reč, pospolitaj.

Ŭ 1632 hadu pamior Žygimont IV; paŝla jaho ŝmierci wybrany byŭ za polskaho Karala Žygimontoŭ syn Władysłaŭ IV. Władysłaŭ na hasudarstwienyje sprawy hladzieŭ ŝyrej, čym jaho bačka; jon chacieŭ pierebudawać unutreny paradak hasudarstwa, nie chacieŭ nikoha prycieŝniać za wieru i nawat pastaraŭsia dabicca ad sejmu niekatorych palahčeńnioŭ dla dyzunitoŭ (prawasłaŭnych). Władysłaŭ razumieŭ usie tyje kryŭdy, jakije čynilisia kazakam na Ukrainie, i mieŭ wialikuju achwotu zdawolić ŝadańnia kazakoŭ, ale karalu nie dawaŭ woli sejm, zloženy z ŝlachty. Dyk chacia karol spahađaŭ Rusi, usio-ŝ i pry im tak sama, jak i raniej. rabilisia biezpraŭja, a kazackije wojuy z Rečypospolitaj nie kančalisia. Inačej i być nie mahło; bo ŭ tyje časy ŝlachcie za čelawieka ličyŭ tolki ŝlachcica, kryŭda nieŝlachcicu nie ličyŭlasia kryŭdaj. Ale pry ūsim hetym ŭŝioŝtki ŝlachta byŭla tolki sotnaj častkaj usiaho narodu, katory stahnaŭ pad uciskam ŝlachockaj samawoli, pad ciaŝkaj paŝčynaj. Nawat sam karol nia mieŭ nijakaj swabody, byŭ niawolnikom ŝlachty. ŝlach-

cie jon moh dawac prywilei, ale, kali pamykausia zrabic choć najmienszaje palahceńnie ũ doli samoha narodu, to hetaho nie pazwalala šlachta, bo koźnaje takoje palahceńnie abmiežywało prawy, a lepiej samawolu šlachty.

Władysłaŭ spahadaŭ kazakam i ũsiamu Ruskamu narodu, ale nia moh jamu ni ũ čym pamahčy; woš, kali adnaho razu kazaki žalilisia jamu na ucisk, jon skazaŭ im: „majecie šabli, dachodźcie sami prawou swaich!“—i hetym daŭ znać kazakam, što jedzinaja daroha da swobody—heta paŭstańnie. Kazaki wieryli karalu Władysławu i lubili jaho, dyk što raz hałasniej pačali kazać, što jany choćuc ratawać siabie i karala z „Lašskaj niawoli“.

Za hod piered śmierćiu Władysława zdaryłosia na Ukrainie samo pa sabie małoje zdareńnie, ale jano było toj iskraj, s katoraj pašla zaniausia wialiki pažar. Adzin šlachcic, Čapliński, słuha wialikich panoŭ Koniecpolskich, adabraŭ siłaj u rejestrowaho kazaka i šlachcica herboŭnaho Bahdana Chmielnickaho zaścienak (jaho baćkoŭščynu) i, padmanuŭšy, wywiez jaho žonku k sabie, a syna Chmielnickaho wybiŭ publična na rynku. Chacia ũ Polšcy ũsia šlachta—biednyje ci bahatyje—ličyłasia raŭnij, ale papraŭdzi silniejšyje pany časta kryŭdzili swaich słabiejšych bratoŭ i tyje nihdzie nie mahli znajšci na ich suda. Tak było i ciapier. Chmielnicki nihdzie nia moh znajšci sprawiedliwaho suda na Pana Čaplinskaho. Tady, bačučy ũžo zdaŭna tolki kryŭdy dy niepraŭdy, jakije polskije pany čynili ũsim słabiejšym, pastanawiŭ adamścić hetym panom za siabie i za swoj narod. Z hetaj dumkaj jon pajechaŭ u kazackuju Sič i, padbuntawaŭšy kazakoŭ, pasłaŭ hancoŭ na ũsie starony, kab klikali narod da wialikaho paŭstańnia proci Panoŭ. Narod usiudy z radašciu pryjmaŭ hancoŭ Chmielnickaho, i ludzi, hodnyje da aružža, wyprahali z soch swaich kaniej dy paspiočali ũ Sič. Sabraŭšy šmat sił, Chmielnicki kinuusia na krepasć Kudak i dabyŭ jaje. Z Kudaku Chmielnicki pisaŭ da karala Władysława pišmy, dachodzjačy piered im kazackich kryŭd, ale Władysłaŭ jak-raz u tym časi pamior (ũ 1648 h.) unosiačy z saboj apošni zwiazak kazakoŭ z Polščaj.

Na miesta Władysława palaki vybrali za karala Jana Kazimira. Tymčasam Chmielnicki, zazwaŭšy na pomać sabie Tataroŭ, mieŭ ũžo blizka poŭmiljona wojska, katoraje pryznawało jaho swaim hetmanam; z hetkim ahramadnym wojskam išoŭ jon u Polšču mścić za

swaju i narodnyje kryždy. Ništo nie mahło apiercisia jaho hroznaj sile. Razbiŭ jon polskaje wojska pry Žoŭtych Wodach; pad Korsuniem oziaŭ u niawolu polskich hetmanoŭ: Kalinoŭskaho i Potockaho. Palaki, bačučy, što siła kazackaja—hroznaja, pastanawili pajści

„pospolitym rušenniem“ na kazakoŭ, ale niedaceniwali ich siły. I woś Chmielnicki ješće raz razbiŭ palakoŭ pad Piławicami. Hetuju bitwu polski historyk Kubala apisywaje woś jak: „šlachta wystupiła z bleskam, na jaki Rečpospolitaja zdabycca mahła tolki pa doŭhim spakoju. Uziali z skarbcoŭ najdaražejšaje aružže, opratku z rysich i sabolich skur; zabrali purpurnyje z załatymi uzłami rydwany i skarbnyje wazy, poŭnoyje darahich apratak, zołata sierebra, darahich kámieniŭ, a šmat chto z rycaroŭ pradaŭ apošnimi dabytak, kab daraŭniać druhim u blesku. Tak stanulo pad Lwowam 40 tysiać šlachty, prybranaj, jakby na wiasielny bankiet. Mihacieli ũ hramadzje srebram tkanyje adamaš-

ki, aksamity, załacistyje pajasy, sierebrystyje pancyry, i hełmy; šumieli sakolije krylla, chistalisia na wietry brylantowyje kity, a koni mihacieli ũ załacistaj zbrui, ũ šaukowych sietkach, zwanili pasrebrnymi padkowami. Išoŭ na Ukraju pachod, jak na koronaciju. Dźwie tysiačy słuž z lohkim aružžem stupało za wojskam razam z naličenym likam wazoŭ i karet pańskich. Chacieli pakazać zbuntawanym mužykam, što iduć pany... Šlachta hołasna kazała, što nie šablami, ale bizunami buduć wajewać z mužykami“. Tymčasam

Bohdan Chmielnicki hetman kazacki.

„...wojsko Rečypospolitaj, stanušy pad Piławicami, nia biušysia s kazakami, uciakło ũ najbojšym biezładździ. Načalniki pieršyje uciakli ũ nočy z abozu. Za imi pajšło wojsko, pakinuušy ũwieś aboz kazakam“.

Pašla hetaho Chmielnicki pajšoŭ na Lwoŭ; uziaušy z hetaho horadu bahaty okup, pakirawaušia na Warsawu. U Zamości pryńiaŭ karaleŭskich pasłoŭ. Karaleŭskim pastom Chmielnicki pastawiŭ woś takije warunki zhody: kab siłaj nie prymušali pierechadzić narod u katalictwo; kab żydoŭ i jezuitoŭ, katorych Chmielnicki nazywaŭ „Wizuwitami“, ũziali palaki nazad k sabie ũ Polšču; kab Mitropolit Ki-jeŭski zasiedaŭ u polskim Senacie i ũsie ũrady na Ukrainie addawalisia tolki prawasłaŭnym, dy kab 40 tysiač kazakoŭ Rečpospolitaja trymała pad aružžem swaim koštam; a nakaniec, kab wydali jamu Čaplinskaho. Jak z hetaho widać, warunki Chmielnickaho byli zusim sprawiedliwyje, tymčasam šlachta na sejmie atkinuła ich i pastanawila dalej wajewać. Wajna heta ciahnułasia biezmała 6 hadoŭ i skončyłasia tym, što kazaki, jak niezalezny narod, padalisia pad apieku Maskwy ũ 1654 hadu, pry care Aleksieju Michajłowiču.

Kali paŭstali za swaje prawy Ukrainskije kazaki, pačaŭ waruchacca narod i u nas na Bielarusi. hdzie hancy ad Chmielnickaho paddawali niemała achwoty da hetaho. Ale tutaka ruch byŭ šmat slabiejšy, bo na Bielarusi u toj čas stajało mocnaje wojsko, katoraje pryhatawała Rečpospolitaja, spadziwajučysia napaści Maskwy.

Pieršy na Bielarusi pačaŭ paŭstaŭnie Anton Niebaba, namat-lajučy sielan i mieščan, prycisnutych tak sama, jak kazaki, paŭstać na abaronu swaich prawoŭ. Pašla pryłučylisia da jaho pałkoŭniki kazackije Niepulič i Chweško, katoryje praz karotki čas patrapili sarbrać kala siabie blizka 30 tysiač čelawiek. Bielaruskaje sielanstwo witało kazackaje wojsko chlebam i sollu i hramadami pryłučalosia da jaho. Staradub, Homiel, Łojeŭ i Brahın atčynili im swaje bramy.

Pry pieršaj čutcy ab paŭstaŭni na Bielarusi, hetman Radziwiłł pasłaŭ proti kazakoŭ wialikaje wojsko i, spatkaušy ich za Prypiećciu, razbiŭ. Polskije „žoŭniery“ išli na kazakoŭ, bytcam na abławu, pa lesoch i bałotach, schworastu i bałota wyciahiwali ich i rezali biez miłasierdzia. Adna hramada kazakoŭ z 200 ludziej, zasiekšysia na kupinie, doŭha baraniłasia protiŭ regularnaho wojska; chacia hetman aceniwajučy ich bahatyrstwo, darowywaŭ im žyćcio, ale jany hetaj

afiary nie pryniali i, na znak swajho pastanauleńnia nie paddacca żywymi, ũsie hrošy piered wačyma polskaho wojska ũ wadu kinuli, a sami z niawidanaj adwahaj kidalisia na niepryjacieloŭ, dy tolki piechota patrapila wypierci ich z zarubcŭ i ũwahnać u bałoto. I tam lany nie chacieli paddacca; stojučy pa pajas u bałocie, baranilisia da pašledku. Niekatoryje s kazakoŭ začynilisia ũ Pinsku; tady Pinsk byŭ uziat prystupam i zrujnowany da ščentu razam z žycielami. Ab hetym pryypadku ũ Pinsku ješće da siahonniašnich dzion pijaie biełaruski narod:

Iz pad Słucka, iz řad Klecka

Jedzie družba maładziecka

Ad kniaźaci iz pad Minska

Wajewaci Miasta Pinska, —

Miasta Pinska wajewaci,

Od Lachou abaraniaci.

Choć pryjšli—nia dali rady,

Ŭsie pahinuli ad zdrady.

A ja pajdu post wialiki

Da Turowa da Władyki,

Kab malebien adsluźyci,

Dy pakajuš za hrechci,

Dzień i noć budu malici,

Dzień i noć budu prasici,

Kab zahinuli Lachi.

Pašla razbićcia Radziwiłłam kazakoŭ nad Prypiećciu i zništažeńnia Pinska, paŭstańnie na Bielarusi na niejki čas uspakoifosia, ale nie na doŭha: jano razharełosia ješće z bolšaj siłaj, kali razyjšłasia wiestka ab razbićci polskaho wojska kazakami pad Piławicami. Prosty narod—sielanie pačali schadzićca na rady pa lesoch, orhanizawać zbrojnyje družyny, katoryje z dnia na dzień pawialičywalisia świeżymi siłami. Pa siolach i wioskach zjaŭlalisia niema wiedama skul starcy—lirniki, katoryje apiewali narodu jaho niadolu, pabiedy kazakoŭ i blizkuju hibel panou. Pamiž narodam pačali chadzić dziŭnyje i niepadobnyje da praŭdy čutki, byteam ślachta zbuntawałasia proci karala, dy manicca wyrezać mużykoŭ, a kazaki paŭstali za karala. Z wioski ũ wiosku pieredawali listy Chmielnickaho, ũ katorych pišalo-sia toje-ž samaje.

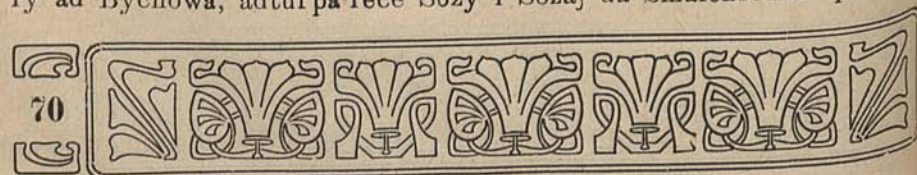
Narod sluchaŭ lirnikoŭ, sluchaŭ bytcam „karaleŭskich“ listoŭ; zbiraŭsia, radziŭsia i ũ kancy braŭ kasu, rohacinu, tapor na doŭhim čeranie i išoŭ u les zlučacca z družynami. Družyny rašli, dachodzili wialikich sił i pamykalisia zdabywać nawat dobra ũmacawanyje harady, jakimi Słuck i Bychoŭ byli ũ tyje časy.

Sprawy rabilisia ũsio bolš i bolš hroznymi. Radziwiłł z wojskam patrapiu da wosieni (1648) adabrać ad paŭstancoŭ Černobyl, Haradok, Mohileŭ i kolki druhich haradoŭ za Dnieprom, dabytych pierš paŭstancami. Ale Rečyca i Mozyr baranilisia da ũpadu. U Mozyry ŭżycieli,—chacia im abiecali ũsirn da adnaho darawać winu, kali jany addaduć aruŭŭe,—nie pajšli na zhodu i ũsie da apoŭniaho byli wyhubleny, a pałkoŭnika Michalenku pakarali haniebnaj ũmierćcu za toje, što jon razam z ŭżycielami baraniŭ Mozyra.—ŭżycieli Babrujska pad kamandaj Podubiča druhi raz padnialisia, ale, pierepuŭaŭšysia pryjezdu samoha hetmana, zhodzilisia wydać začynšcykoŭ paŭstaŭnia, katoryje, kab zbwawicca ad haniebnaj ũmierci, začyniŭšysia ũ swaich chatach, sami siabie padpalili.

Jak mocna buntawaŭsia tady narod, lepiej za ũsio widać sa sloŭ adnaho s tahočasnych polskich historykoŭ, katory dziwujecca, što ũ tyje časy, kali ũrad ledźwie moh znajsci sabie „ŭoŭnieroŭ“ za darahije hrošy, paŭstancy, nie bierućy ni platy, ni charčoŭ, swajej achwotaj zbirajucca wialikimi hramadami i ũsiaho majuć paddastatkam. A druhi historyk pryraŭniwaje muŭcykaje paŭstaŭnie da ŭmieja, katoramu, zamiesta adnej adsiečenaj haławy, wyrastaje kolki nowych hałoŭ.

Chacia ũ haradoch i bylo zdušeno paŭstaŭnie, ũsioŭ taki jano nie zusim zacichło: ũ roznym miejscoch Bielarusi chadzili zbrojnyje hramady, a Chmielnicki ad siabie prysylaŭ padmohu paŭstancam. Tak, pałkoŭnik Krečkoŭski pryjšoŭ na pomać s 14 tysiacami kazakoŭ, ale byŭ raŭbity pad Łojewym; tady, adstupiŭšy da Dniepra, zasieŭ jon siered bałot i doŭha niepakoiŭ regularnaje wojsko, ale ũ kancy i jon i jaho kazaki pahinuli što da adnaho. Tojeŭ samaje bylo i s pałkoŭnikom Podubajłom, katory wioz z saboj u čoŭnach kala 12 tysiac kazakoŭ; usie jany razam z im zhinuli.

Ulaħlosia zusim paŭstaŭnie tolki pašla Zboroŭskaj zhody, na katoraj ũlacha abiecalasia zdawolić ŭedaŭnia kazakoŭ. U hetym časie pašla Zboroŭskaj zhody, adyjšla da Ukrainy i časć Bielarusi: pa Dniepry ad Bychowa, adtul pa rece Soŭy i Soŭaj da Smalenskaho pawietu.

Hetmanu Radziwiłłu za jeho starannie kala uspakajennia państwa na Bielarusi sejm addaŭ na wiečnyje časy Nowel i Siebiež z wako-
licami.

Pryjmajučy pad swaju ũlašć kazakoŭ, Maskoŭski Car Aleksiej Michajłowič dobra rozumieŭ što Polšča biez wajny nie pryznaje jeho prawoŭ na Ukrajinu; woš, kab prymusić ich da hetaho, jon sam pieršy wyjšoŭ proti ich zabramadnym, blizka dwuch-sottysiačnym wojskam. Wojsko hetaje było rozdzieleno na čatyry čaści: hłaŭnyje sily—pad kirunkam samoha Cara—išli k Smalensku; druhaja čaść—pad kirunkam Šeremietiewa — pasuwałasia pa uz Dźwińniu k Połacku praz usiu ciapierašniuju Witebskuju huberniu; trećciaja —pad kirunkam Trubieckoha —išla na Mohileŭ, a kazaki pušcilisia ũ zadnieproŭskije bielaruskije ziemi.

6 traŭnia (maja) 1654 h. carskaje wojsko prystupilo k Smalensku, katory, začy- niŭšysia, nažydaŭ niepryja- ciela. Horad byŭ dobra uma- cawany i mieŭ paddastatkam usiakich zapasoŭ,—jak wajen- nych, tak i charčoŭ,—dyk moh doŭhi čas trymacca, tym bolš, što ũ ho- radzie było, aprača 4 tysiač šlachockaho wojska, ješče džwie tysiačy niemieckaj artileryi z harmatami, nad katorymi staršym byŭ prak- tyčny wajaka niemiec Wilhelm Korf, — dy ješče šmat miešćanskaho wojska—tak zwanaj „Smalenskaj družyny“. Aleksiej Michajłowič ch ut- ka ũciamiŭ, što horad uziać siłaj trudna, dyk pačaŭ prabawać inšych daroh. Smalenskim Wojewodaj pad toj čas byŭ Pilip Obuchowič, če-

Car Aleksiej Michajłowič.

ławiek małodušny i pierekupny. Jamu maskoŭcy i zrabili posuŭ, kab jon zdaŭ im horad za dobryje padarki. Obuchowiču hetaho dwa razy kazać nia treba było: jon prystaŭ na zdaču horada, i horad chutko zdaŭsia, chacia na heta wielmi narekali jak samo wojsko, tak i mieščanie, katoryje rwalisia da abarony. Zdača Smalenska naścież atkryła maskoŭskamu wojsku waroty wa ūsiu Bielaruś, i Car Aleksiej Michajłowič, nie čekajučy, skarystaŭ z hetaho. Zdača Smalenska maskoŭcam aburyła ūwieś kraj i wyzwała niemało napaściej na Obuchowiča, ab čym ūwiedčać nam roznyje historyki.

Z dakumentoi, datykajučych hetych zdarennioŭ, dla nas maje niemałuju cenu list Komuniaki da Obuchowiča, pisanyj pa bielarusku, katoraho ūmat kopij razchodzilisia pa kraju. Niżej drukujem hety list, trymajučysia tekstu kopii, piereschowanaj u Krakowie ū „Narodowym muzeum“ (z tek Emeryka Čapskiego 8 rękopisu cz. I Varia); papraŭileny jon pawedłub druhoj kopii, katoraja praznačena dla Bielaruskaho nacionalnaho muzeuma i pakul-što znachodzicca u prywatnych rukach.

„Miłaściwy Panie Obuchowič, moj łaskawy Panie.

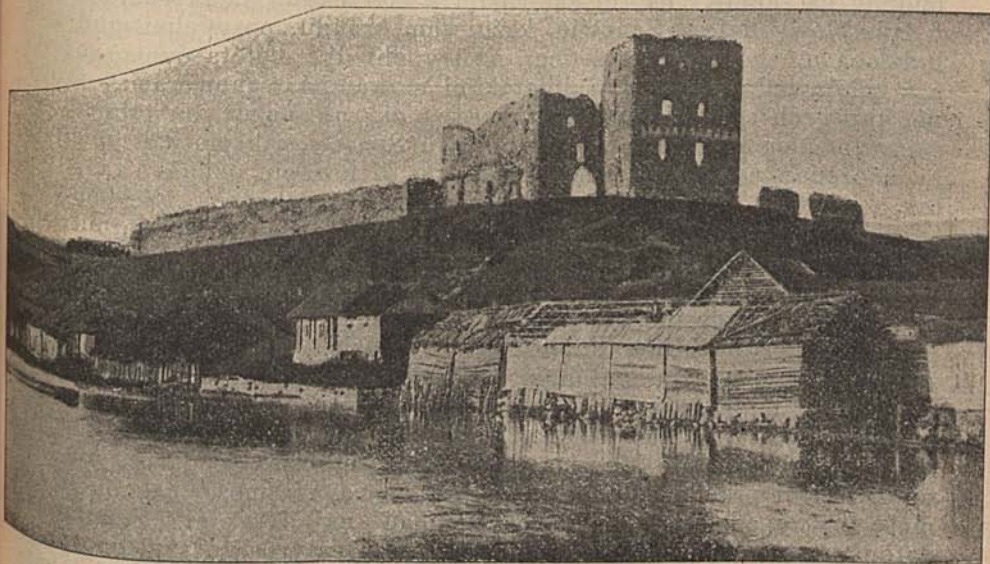
„Z umysłu pasyłaju słuźku našaho, Pana Joachima Howorku, ab wieszcājucy dobreje zdarouje Wašmości oi niezdarouje, ū jakim to čas Hospod chować račyc paśla taho pierepudu Maskoŭskaho; i ja tak znaju, što trudno Wašmości ūsim na żywacie. Da nia hniewajsia, Hospodaru, na mienie, što ja tytułu wojewodzkiego nie dołożyŭ. Bo napisaušy Wojewodaju Smolenskim, toby ja sołhaŭ; napisaušy biez wojewodzkiem, toby Wašmość zahniewaŭ, choć niezašto. Bo mnie bačyceca, kali Wašmość Smolensk pradali, to i tytuł addali. Mnoha ludziej zwieščali (ab tym), što i Wašmości ludzi hrošy pabrali (ad maskaloŭ). Lepiej było panie Filipie siadzieć tabie u Lipie. Uwalaŭsia Wašmość u wialikuju sławu, jak ūwiŭnia u hraź, horš taho kali čto papadzie u nowym koźusie u hustoje bałoto. Ot nam zatoje, što dziošawa Maskwa soboli pradawała, ūsiu Ruś z ludźmi zabrała, — my, ubačyŭšy hustyje sobolije kaŭniery, paznali ješmy, što chuda budno bićsia i našyje žoŭniery, a što my biednyje u kaźuchoch siem let Smalenska dabywali, to wy mudrejšyje ū sabolach za čatynadcać niadziel addali. Bajusia ja wielmi, što za toje baba kamu pupa nia rezala—za mienšnju winu, kaźuē ludzi, Pana Ościka niaboščyka napałochaŭ kat u Wilni, aź miasa jaho wałakłasia, što adno kartačku pi-

saŭ da Maskwy nieaścierožna, a My i Cara u nohu caławali, i brošy pabrali, ale bolš nam toje tak nie miniecca. Pan Gosiewski nie mnoha pa łacinsku umieŭ, a z mienšym ludam i aparatam wajennym i żyŭnošciu Smolenska dadzieržaŭ. Mudraśc wailika, kažuć ludzi, jak taja świnią: kali mnoho jaje chto zażywajeć, toj ničoha nie dbajeć,— a kali čelawiek nadta kusić i pastahnać musić i chwastu bywaje niepakoj. Zofija filozofja sudziła siadzieć wysoka, hawaryć hłyboka. Kudziela, panie, žanockaja reč, dy štoć piekła harazd oładki. — Jośc

Ruiny zamčyšča ŭ Lucynie.

u mienie staryje knihi u nowym kucie, zašiody ja tam mnoha wyčytaŭ žanockaj psoty, jakowaj z wuma zwodzjać ludzi mudrych, mnohich i światych, a štoć jak nas hrešnych k lichu nie prywiali. A kalib datul Wašmośc pisarom byŭ, tob čelawiekam słyŭ, i toho-b z nas hodzi było za našaje lichoje šalbierstwo. Pakazujuć ludzie

i toje na Wašmości, jakoby do wymyślenia podymnaho nichto nie byŭ pryčynoju, tolki Wašmoś, katorym wykuryli našyeh muzykoŭ, jak wierabjoŭ z wienikoŭ — biezmało z mudrych oracijoŭ nia budzie mnoha racijoŭ, posłom zостаўшы mnoha praŭdy nie haworycie, tolki bierecie kopy (daŭniej hrošy ličyli na kopy), deputatam kopy, kamisaram kopy, a tyje kopy pastryhuć nie adnaho u chłopy, a jon niet wiedama hdzie budzieć. — U Gdańsku joś tam kamu wały sypaci i biez nas, što ludzi staryje mowili, to ũsio praŭda i harazd u pamiaci maju, kali byŭ pan Mieleška Kaštelanam Smolenskim, to ja, budućy na sejmie, na toj čas za im z kordzikom stajaŭ—jaho mowa ũ tyje słowy była.—Panowie, kažu wam praŭdu, po wielmi mudrych ludziach ničoha na siem świeci, za try chwili z bołota čyniac zoloto, a z zolota bołoto swoimi šalbierskimi mowami i razhoworami, što by nas prostych ašukać i ũ błażny postryhei, ale pakul jon taho dokazeć, sam kiepom zostanieć. Nadušsia ũ Senacie, jak pietuch gałagucki, a praŭdy nie pytaj, usio bałamutnia. Z hurboju dzierżyć tak, tak, tak, a kali mowie toje nie tak i pisknuci nia choćeć. Nie bajašsia tak Karala Ichmości Zygmunta (Aŭhusta) i ũsich senatoroŭ ani umieŭ bolejšy tolki časoŭnik i psaltyr pierечеć, po mnohich knihach zbłudzišsia, ciepieraćny rozum, jak kaza pa lesie, a na praŭdu šwiatuju ni ad kaho zdarowaho niet, adno bałamutnia, i sami pohibnuć i nas pahubiac, koždy Mości Panie używać budzie. Jak Ciuniec moj byŭ z synami u miastečku Pałonnaj z kurmi (z Rykunieju) na torhu, čuŭ od kahoś i mnie zwiestno, što Lachy na Wašmoci wielmi pazakrućywali chwasty, adnob tolki sejm dajšoŭ, bo jany choćuć Wašmości ab toje turbować nie kiepsko, daj to Boże štošsia toje darmo nie minuło, i to li praŭda čyli nie pokazywajuć na Wašmości jakoby Wašmoś u dwanadziesiat piechoty zjechaŭ na adzyskanie Smolenska, daremno to Wašmości staraŭnie, majućy čatyrnadsot piechoty do abarony Smolenska, ludziej zacnych i dobrych pry żyŭności i haracie, dy nie chacieŭ baranici, a ciapier tolki majućy hreblu ũ majetnaści Pałonnaj sypaci pazwalajuć, a (nie) Smolenska nazad odzyskiwajuć. Oj panie, hodzi darma (?) wilać, jak siiža ũ Nieman upuścić, nie zaŭtra ũžo toje budzie, ludzi i toje kažuć dowodnie wo ũsich šturmach Wašmości tolki adnaho tkača zabito i to nie wielmi znamienitaho, chtoś powiedził, jakoby Wašmości wojewodztwo krajoŭskie Karol Jeho Miłoś u nahradu Smolenska maje daci, bojać.

sia Lachy wielmi štoby Twaja Miłaśé Wenhrom onych nie prodaū.— Niešto panie oto rodóm doma dziejecca. — Dzień Twajej Miłaści kali Jenerałam byū u Mozyry, to słyū, što za małyje hrošy niepraūdu pradawaū. — Pan ociec Wašmości sudždziou budučy Mozyrskim za majej pamiaci u kaho bolš uziaū, taho choroše osudziū. Kali niabošcyk z taho šwieta ustupiū, Mozyranie wielmi rady byli, a kali Wašmośé dahetul za praūdaju chadziū, tob i Boh pamahaū, dadušy to mnie dziūno, što Wašmości trysta padwod pod adau paściel Maskwa dała, tob heta nie paściel była tak wielmi ciazkaja, chiba každaja pieryna abiernułasia ũ čyrwonyje załatyje, siak tak nahorodyšsia Wašmości pud Maskoūki. Kali b hetakuju kuču hnoju daū wywieźci iz Smolenska Chmielnickomu do Čehryna, i tob nie biez škody było. Panie, u mienie hetaj bredni jośé niemała, adnych pieryn dziewiać aproč drobných paduśak, i to adna kabyła wozić, hdzie toj bredni patreba. Mieūby i bolejš što do Wašmości pisaci, zlenawašsia duže i stać nie mahu. Da nie hniewajsia Hospodarū, a chtož kaho ościerežeć, kali nie miły swoj daūny druh.

Dan s Tulan dnia 6 Junija 1655 hodu.

Zdabyćcie Smalenska, jak užo wyšej było skazano, adkrywało naściež darohu u hłyb biełaruska-litoŭskich ziamiel maskoŭskamu wojsku, katoraje šybka pasuwałosia napierad, zdabywajučy adzin za adnym harady „litoŭskije“. Za kolki miesiacoŭ wajny ũ rukach Aleksieja Michajłowiča byli užo: Witebsk, Mohiloŭ, Minsk, Koŭna, Hrodna i Wilnia. Usiaho było ũziato bolš za 200 haradoŭ, miasteček i zamkoŭ. Zdabyūšy Wilniu i časé litoŭskich ziamiel, Car Aleksiej Michajłowič pačaŭ, pieršy z caroŭ Maskoŭskich, nazywać siabie „всѣя Великія. Малыя и Бѣлыя Россіи Самодержца“.

Dalniejšy pachod Maskoŭskaho wojska u hłyb kraju zatrymali Šwedy, katoryje ũ toj čas z druhoj starany napali na Polskuju Rečypospolitaju. Dumka ab niezaležnaści „Litwy“ pry tahočasnaj ruinie Rečypospolitaj iznoŭ zašwitala ũ haławach mahnatoŭ i kniazioŭ „litoŭskich“. Kniaź Januš Radziwiłł z swaimi staronnikami uradzili pieredać Litwu pad apieku Šwedzkaho Karala na tych samych warunkach, na jakich jana była zlučena dahetul s Polščaj. Heta była apošniaja pamanka Bielaruska-litoŭskich ziamiel wyłamacca z zaležnaści ad Polšcy. Bolšaja častka tahočasnaj šlachty nie razumiela dumki kniazia Radziwiłła i dziela hetaho nie pajšla za im. Inšyje dumajuć,

što Radziwiłł paddašsia Šwedam dziela taho, što nie było jak baranica; heta niepraŭda. Šwedzkaho wojska ũ „Litwie“ było pad toj čas usiaho tolki 3 tysiačy, — litoŭskaho-ž było 30 tysiač, a maŭło być i šmat bolejš, kali-b pazwali tutejšaje sielanstwo. Može pastupkami kniazia Januša Radziwiłła kirawała i asabistaje žadańnie stacca udzielnym Litoŭskim kniazem, ale wa ũsim hetym była i zdarowaja hasudarstwienaja dumka adbudawać niezaleźnaje „Litoŭskaje“ hasudarstwo.

Tymčasam Maskoŭskamu wojsku ũ Bielarusi pierestało šancawać; pryčyna hetaho była woš jakaja. Kali Ukrainskije kazaki pieredalisia pad Cara Maskoŭskaho, jany dumali zoajšci ũ Maskoŭskim hasudarstwie blizki sabie prawasłaŭny narod; toje samaje dumali i prawasłaŭnyje ũ bielaruska-litoŭskich ziemiach i Maskoŭskaho Cara ličyli apiekunom swajej wiery. Tymčasam bližejšaje znajomstwo pakazało ũsiu roźnicu zrodnych, ale ad wiekoŭ roźnych kultur bielaruskaj i maskoŭskaj. Pry hetym akazałosia, što Bielarusy i maskoŭcy roźniaca wa ũsim, dy nawat i ũ samoj wiery prawasłaŭnaj. Dla Maskwy Bielarusy nie byli ruskim narodam, ale „Litwoj“; u Maskwie dumali, što ruskaje — heta toje samaje, što maskoŭskaje, a ũsio inšaje — chacia i ruskaje, ale što wytwarjłosia asobnymi warunkami žyćcia, — značyci toje, što wytwarjła bielaruskaja kulturnaja rabota, što było swaim dla bielarusŭ, maskoŭcy ličyli litoŭskim, abo i polskim, „łacinstwujucym“, — nie ruskim. Nawat čystaje prawasłaŭje Zachodniaj Rusi było dla maskoŭskich ludziej „łacinstwujucym“, a časam „litoŭskaj jerešju“. Z hetaj dryčyny nieraz pamiž bielaruskimi i maskoŭskimi ludźmi padyjmalisia wojstryje sprečki i swarki. Bielaruś, katoraja pierš dobraj achwotaj chinułasja da Maswy, ciapier, padobna Ukrainskim kazakam, starałasja wybicca s-pad jaje ũłasci. Nawat jaryje abaronyce prawasłaŭja chutka adstyli da Maskwy. Harady adzin za adnym pačali waročacca pad ũlaşć Polskaj Rečypospolitaj. Maskoŭskaja hranica što raz dalej i dalej adstupala na uschod k Dniepru. U 1656 hadu caru Aleksieju Michajłowiču pryjšłosia prystać na mir s Polščaj, zdaleŭsy dabicca taho, što palaki našlednikam polskaho pasadu pašla śmierci karala Jana Kazimira pryznali Aleksieja Michajłowiča.

Chcć Maskoŭskaje Carstwo nie zdaleło utrymać za saboj usie zawajewanyje ũ Bielarusi ziemli, zatoje šmat pačerpnulo adhetul

moralnych i naukowych sił dla swajho adradžeńnia. Praz doŭhi čas Tatarskaj niawoli Uŭschodniaja Ruś zatrymałasja ŭ swaim razwićci i daloka adstała ad swaich pabratymcoŭ Ukraincoŭ i Bielaruscoŭ; hra-matnaść pamiż maskoŭcami była wielmi słabaja, szkoł zusim nie było. Nawat duchoŭnaje žyćcio zusim upało, tak što ŭ 1654 hadu Patryarch Nikon, ustroiŭszy Iwierski manastyr, piereciahnuŭ k sabie časć ma-nachoŭ i nastajaciela Kuteinskaho manastyra, Joiła Trucewiča, dla pomačy sabie ŭ pierebudowie maskoŭskaho prawasłaŭja i dla prykła-du swaim ziemlakom, jak treba ustraiwać manastyrskaje žyćcio. Tru-cewič, pierenjeżdżajučy ŭ Iwierskij manastyr, pierenios tudy i Kute-inskiju drukarniu. U 1664 hadu piereciahnuli s Połacka ŭ Maskwu Jeromonacha Simona Sitnjanowiča. Sitnjanowič wychowywaŭ carewiča Fiodara Aleksiejewiča i jon pieršy załażyŭ u Maskwie fundament ŭskolnaj prašwiety, pakinuŭszy pośle siabie šmat jakich naukowych prac. Z hetaho času pačynajuć maskoŭcy rabić pierekłady roznych kni-h z bielaruskaj i polskaj mowy na swaju mowu. Takim paradkam nad pačatkam nawuki i literatury ŭ Rasijskaj mowie pracawali wu-čonyje Bielarusy i Ukraincy, kładučy mocny fundament da dalejšaho jaje razwićcia.

U polskaj Rečypospolitaj zaraz pašla Maskoŭskich wojen zaha-rajceca iznoŭ zmaħannie roznych wier. Ale ciapier hetaje zmaħannie ma-je zusim inšy charakter, čym daŭniej pry panawañni linii kniazioŭ z Jahajłowaho rodu. Katalictwo za hety čas zrabiłosja wieraj polskaj i zusim zliłosja s paniaćciem polskaj narodañci, tak što palak i ka-talik heta pačali ličyć užo za adno.

Katalictwo ŭ tym časie pačynaje kirawacca da taho, kab wy-cisnuć u Bielaruskich ziemlach užo nia tolki samo prawasłaŭje, ale i unijactwo, i hetaje apoŭniaje časta-husta cierpić ucisk katalikoŭ — „palakoŭ“. U druhoj paławinie XVII stalećcia bielaruskaja ŭslachta biezmała ŭsia užo pierejšla ŭ katalictwo i zusim adarwałasja ad swaj-ho narodu, zahłušyŭszy ŭ sabie polskaćciu bielaruskaje nacionalnaje pačućcie. Katalictwo stałosja užo polskaj, panskaj wieraj, a prawa-słaŭje i Unijactwo—wieraj prostactwa, „chamskaj wieraj“. Unijactwo, nia hledziačy na starañnia jezuitoŭ, usiož-tki daloka nie adyjšło ad prawasłaŭja, a dziela hetaho i nie karystałosja pryčhilnaćciu polsko-katalikoŭ, katoryje žadali bačyć Unijactwo nie jak wieru samu pa sabie, ale tolki jak pierechodnuju stupieñ u katalictwo; dziela hetaho

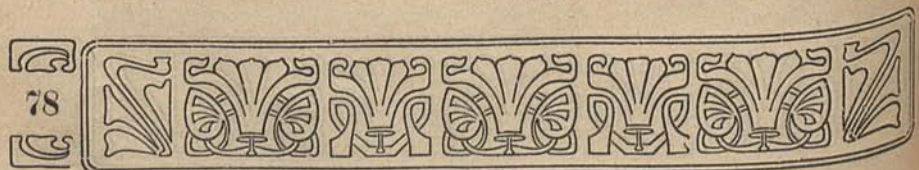
unijackim papom zakon nie dawał abiecanych prawoŭ. Dachody ruskich papoŭ—prawasłaŭnych i unijackich—byli takije małyje, što paprochu (nastajacielu prychoða), kab prakarmić swaju siamju, prychoðziłosia, tak sama jak i prostamu mużyku, abrałać swoj kawalak ziamli.

Takaje pałażeńnie źwiertało uwahu nawat polskich karaloŭ i, jak świedčyć sam Jak-Kazimir, miejscowyje pany prymušali ruskich duchownych asob, adbywać pryhon razam z sielanami, a także sudzili ich swaim sudom i paddawali kary. Ŭ kancy kataliki damahalisia nawat skasawańnia asobnaj Unijackaj jerarchii i pryłučeńnia unijatŭ da katalictwa. „Żalacca unijackije biskupy piered Boham, piered światym ajcom i św. Rymskaj cerkwaj,—pisaŭ u 1664 hadu Unijacki biskup Jakub Suša u Rym da papieža, — žalacca, z zadziŭleńniem bačučy, što ŭsiudy ŭ našaj baćkoŭščynie znachodzićca ci mała panŭŭ łacinnikoŭ, katoryje damahajucca piered światoj Stalicaj Apostalskaj taho, kab nas, unijackich biskupoŭ, skasawać, kab mieńnia našy pryłučyć da katalickich biskupstwoŭ i kab pakinuć nam tolki manachŭŭ i biełych papoŭ, ale paddaŭšy ich pad ŭłaşć łacinnikoŭ“.

Ŭ 1697 hadu, bytcam dziela taho, kab zraŭnawać prawy „Litwy“ s Polščaj, było pastanoŭleno, kab wa ŭsiech sudach wialikaho kniaźstwa litoŭskaho ŭżywali polskaj mowy zamiasta biełaruskaj, katoraja z najdaŭniejšych časoŭ była mowaj uradowaj (hasudarstwienaj). Z hetaho času ŭžo naša „polskaja“ šlachta družna pačynaje wycieśniać swaju spradwiečnuju mowu s publičnaho ŭżytku, dy pakidać jaje adno dla prywatnych patreb, ŭżywajučy tolki u znosinach i hutarecy z sielanami.

Kala 1717 hodu zjawiŭsia tajny prajekt, kab skasawać „ruskiju“ wieru i narodnaść u hranicach Polščy; hety prajekt maniŭsia s'asawać nia tolki prawasłaŭje, ale i Uniju, katoraja ŭsiož-tki była ruskaj wieraj.

Z Bazyljanskimi manachami palaki mirylisia, bo patrapili skarystać z ich pomačy dla apalačywańnia biełarušoŭ, ale za toje wielmi nie lubili świeckaje „biełaje“ duchawienstwo. Časta spatykajem my u Polskich piśmiennikoŭ cełyje chwalebnyje hymny ab swabodzie, jakaj panawała ŭ Polščy, ale tut zjaŭlajecca pytańnie: dla kaho i jakaj była heta swaboda? Swaboda wiery, praŭda, była ŭ Polščy ŭ čacie panawańnia kniazioŭ z rodu Jahajły, abo, inačej kažučy, była

Belarusy pačatku XIX stuleččia (Barysoŭcy).

ŭ toj čas, kali naša biełarusko-Litoŭskaja linija kniazioŭ panawała ŭ Polščy; značyć, pakul u polskim żyćci mieli siłu „Litoŭskije“ listy, datul była i swaboda wiery. Było i tady zmahańnie za wierny, ale hetaje zmahańnie z hasudarstwam ničoha supolnaha nia mieło, heta było zmahańnie partij. Roŭna s tym časam, kali palaki, dziakujućy Lublinskaj Unii, zabrali ŭ swaje ruki ŭntrenaje żyćcio ŭsiaho hasudarstwa, — značyć i litoŭska-biełaruskich ziamiel, — hinie i ŭsiakaj swaboda ŭ Polščy.

Heta nie hołasłoŭnaja kazka, ale praŭda, katoruju dawodziła pastanaŭleńnia sejmoŭ i tysiačy sudowych aktoŭ. Naprykład, paśla śmierci Aŭgusta II na konfederacii 1732 hodu było pastanaŭleńnie „kaścioł katalicki nie pawinien ciarpieć kala siebie druhich wier; ludziam druhich wier—prawasłaŭnym i protestantom—adbirajecca prawy być wybranymi ŭ deputaty na sejmy, trybunały (sudy) i wa ŭsiakich asobnych komisijach, ustanawiajemyje dla jakich-niebudź spraŭ. Prawy ich zraŭniwajuca s prawami żydoŭ. Duchoŭnyje ich nie pawinny chadzić jaŭna pa wulicach sa światymi darami (sakramentami); chryścianynie ad katalickaho ksiendza, dyj to za ustancilenuju platu. Pa charych z charugwiami i narodam ludziam druhich wier zabaraniajuca; jany pawinny charanić niaboščykoŭ u nočy. Ŭ haradoch inawiercy pawinny bywać na katalickich procesijach; u siolach nia majuć prawa mieć zwany pry cerkwach. Dzieci, katoryje rodziacca z miejsanych śluboŭ, pawinny być katalikami, i nawat prawasłaŭnyje pa synki wotčyma—katalika pawinny pryjmać katalictwo“. U 1747 hodu wyjšoŭ karaleŭski ukaz, kab u karaleŭskich majontkach paśla pamieršych prawasłaŭnych i unijaŭskich papoŭ nie naznačali na ich miejsce nowych biez pazwalenńia samoha karala. Na Sejmie 1764 hadu pastanaŭleno było karać śmierciu tych, katoryje piarojduć s katalictwa u druhuju jakuju wiery, i pastanaŭleno było zapisywać u padanstwo synoŭ papoŭskich, kali jany da 15 hadoŭ nie nawučaćy jakoj specijalnaści. U 1766 hadu biskup krakoŭski, Sołtyk, padaŭ sejmu dumku, kab koźnaho, chto aśmielicca skazać na sejmie mowa na karyść inawiercoŭ, abjaŭlać worahom hasudarstwa. Sejm dumku hetu pryniaŭ z radaściu i zrabioŭ jaje zakonam.

Kali my ŭsie heta razhledzim, tady zrazumiejem, čamu biełaruskaje prawasłaŭnaje duchawienstwo šukało apieki u maskoŭskich

caroŭ: Polšča dla ich była mačychaj, dyj złoŭ mačychaj. Tojež sama-
 je rabili i protestanty, zwiertajučysia za apiekaj u Niemiečcy nu.
 Dziela hetaho susiednije s Polščaj hasudarstwy pačali miešacca ŭ unu-
 trenaje žyćcio polskaho hasudarstwa i što raz bolej i bolej stali ki-
 rawać hetym žyćciom. K hetamu pry wybary koźnaho nowaho ka-
 rala ŭ Polšcy składalisia roznyje partii, katoryje stajali koźnaja za
 swajho kandydata, ciahnuli ŭ roznyje baki i tak sama prasili pomačy

Bielarusy kanca XIX stалеćcia. (Stuččanie).

susiednich hasndarstwoŭ. Karol že, vybrany jakoj niebudź partijej, nia
 mieŭ nijakich prawoŭ, bo ūsio ležało na sejmach, a sejmy adzin za
 druhim zrywała sama šlachta, karystajučy s prawa „veto“ (nie pazwalaju).

Pad kaniec XVIII stалеćcia nieparadki ŭ unutrennym žyćci
 Polskaho hasudarstwa pawieličywajucca ješče damowymi swarkami

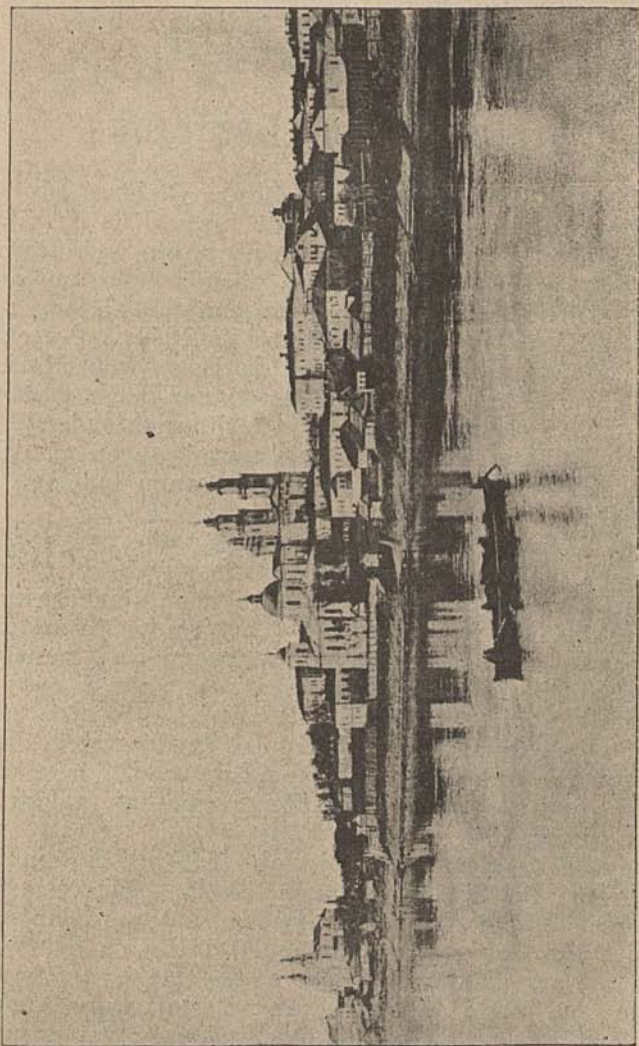
i wojnami. Ad doŭhich wojen z Maskwoj, a pašla sa Swedami narod zusim zhaleŭ, k tamu-ŭ narod hety ŭsie swaje rozumnyje siły addawaŭ nie na budowu nowaho ŭŭčicia, ale na relihijnaje i partijnaje zmahańnie. Nawuka, pieriejšoŭšy zusim u ruki duchawienstwa, stajala na wielmi nizekaj stupieni, dy na pieršym miejsce stawila relihijnaje pytańnia. Pry takich warunkach razwićcie narodu nie jšło napiered, ale nawat padało ŭniž, jak u palakoŭ, tak i u biełarusoŭ. Prycisnieńnia za wieru niekatalikoŭ, jak uŭo wyšej było skazano, dawali susiednim s Polščaj hasudarstwam prawo miešacca ŭ jaje unutrenaje ŭŭčicio, a nawat pry pomačy padkuplenych abo padstaŭlenych ludziej kirawać hetym ŭŭčiciom.

U 1767 hadu „dyssydenty“ (kalwinisty i luteranie) zrabili sajuz — tak zwanuju „Sluckuju konfederaciju“, da katoraj paźniej daŭčyli sia i prawasłaŭnyje z biełaruskim archiepiskopam Hryhoram Kouiskim. Konfederacija heta dabiwałasia dla dyssydentoŭ roŭnych prawoŭ s katalikami, a jak dla rasiejskaj palityki było karysna, kab a Polščy była zawirucha, dyk rasiejski ŭrad padtrymliwaŭ hetu konfederaciju, a Impieratryca Kacieryna II dabiłasia ad polskaho ŭrada roŭnych prawoŭ dla inowiercoŭ, dy hetym ješče bolejš razdražniła staronnikoŭ ahrańičeńnia prawoŭ dyssydentoŭ. Siła Rasiei ŭ Polščy z hodu na hod uzrastała, i Rasieja kirawała bliska ŭsim jaje unutrennym ŭŭčiciom; heta niepadabałasia polskim patryotam, i jany dla abarony Polščy ad Rasiei zrabili tak sama swoj sajuz — Barskuju konfederaciju (s katolikoŭ). Konfederackaja wajna blizka čatyry hady trywoŭyla Polšču i ŭciahnuła Rasieju ŭ wajnu s Turkami. Pašla hetaj wajny nastupiŭ pieršy razdzieł Polščy ŭ 1772 hadu. Pa hetamu razdziełu da Rasiei adyjšło: Inflanckaje wojewodztwo i Biełarus aŭ da reki Dŭwiny, Dručy i Dniepra. Čuŭaziemnaje wojsko uwajšło ŭ adrezanyje čaści Polščy, i sejm začwierdziŭ hety razdzieł. Ale palakini nie mahli spakojna hladzieć na razdzieł swajho hasudarstwa; zrazumieŭšy što ŭsie heta zrabiołasia ad taho biezładdzia, jakoje panawało ŭ Polščy, jany, kab paprawić biadu, zadumali zawieści u siebie konstytuciju. Partija, katoraja chacieła adnaŭleńnia Polščy, jakoj kirawaŭ hraf Potocki, dajšła swajho: konstytucija była začwierdzana 3 maja 1791 hadu. Nastaŭ nowy ład u Polščy, ale skora znajšli sia niezdawolenyje jak hetym paradkam, tak i tym, što na sejmie skasawali prawo „veto“. Hetym adnym słowam daŭniej koŭny ślachcic moh sarwać choć jakoje pastanaŭleńnia sejmu. Woš, hetyje niezdawolenyje

je zlučylisia u konfederaciju pad kirunkam Ščasneho Potockaho, Branickaho i Żewuskaho i zwiarnulisia za padmohaj da carycy Kacieryny. Caryca wysłała im na pomač swajo wojsko, a proti ich wystupili staronniki hasudarstwienaha ľadu pad kamandaj Poniatoŭskaho i Kościuŭski; ale rasijskaje wojsko razbiło ich. Kacieryna pryma-

Potack u kancy XIX stolecia.

sia karala polskaho Stanisława adrečysia konstytucii i pryľnyčcya na konfederatoŭ. Tady za zhadaj Prusii зроблены byŭ druhi razdział Polščy 23 studnia 1793 hodu. Tady adyjšła rešta Biełarusi a Palešsiam, Wałyń i Padolle, a 25 listapada 1795 hodu adbyŭsia trećci i apošni razdział Polščy.

Časé piataja

Bielarus pad Rasiejej.

Skončylosia palityčnaje žyćcio Polščy, i Bielarus adyjšla da Rasiei,—spoñiłosia nakaniec toje, da čaho kirawalisia Wasili, Iwany, Aleksiej Michajłowič i ũsie maskoŭskije cary, nie wyklučajučy i Pietra I, za što tyło pralito mnoha krywi, dzieła čaho nieščasnaja Bielarus bliska 200 hadoŭ byla wiečnym wajennym boiščem; zmahañnie pačataje ješčé ũ Xl stalećci pamiež Kijeŭskaj Rusju i Połackam, skončylosia pryłučeñniem adnych i druhich da Uschodniaj Rusi. Jak dañniej pry Aleksieju Michajłowiču bielaruski narod dla maskoŭcoŭ byŭ „litoŭskim“,—tak i ciapier byŭ jon dla rasiejских ludziej nacionalno zusim čužym. Bielarus dla ũradu byla nowaj staronkaj z mužykami, katoryje byli tolki materjałam dla razdačy swaim ludziam u nahradu za roznyje zasluhi.

Palityka daŭnych časoŭ mało rupilasja ab „prostym“ narodzie i jaho patrebach. Narodam u hasudarstwie ličyŭsia pierš rycarskim wajenny stan; pašla toj-že same stan zrabiŭsia šlachockim, dwaranskim, ci bajaskim, ale rožnica byla tolki ũ samym nazwañni: wyšejšy stan kirawaŭ hasudarstwiennymi sprawami, a „prosty“ narod byŭ tolki słužebnaj siłaj. U Bielarnsi saŭsim zhinuŭ swoj bielaruski rycarski, ci wajenny stan; astaŭsia tolki narod u panskaj niawoli, ab katorym nihto nia dumaŭ, nie ličyŭsia, i jon nia mieŭ zusim ni hołas, ni prawoŭ hramadzkich. Takoje pałažehñnie bielaruskaho „prostaho“ narodu bylo ũ apošñije časy Rečypospolitaj, takim jano astałosia i pad Rasiejej.

Časta my spatykajem u Rasiejских historykoŭ dumki, bytcani jednašci z bielarusami i chaciela wyzwolić hety „ruski“ narod s-pad ucisku Polščy; ale, kali my pryhledzimsia bližej da hetaj sprawy, to ũbačym, što tut ani plmiennoje, ani nacionalnaje, ani nawat relihijonaje pačućcie nia mieło nijakaj wahi: Rasieja tady, tak sama jak i Polšča, byla ũ rukach šlachty — dwaranstwa, i narod tam byŭ tak sama ũ niawoli, a kožnaje slovo, kinutaje za narod, za jaho cižkuju

dolu, ciazka karalosa. Nie mahli že adny i tyje samyje ludzi być adnačasnie „krepstnikami“ u swajej bačkouščynie, a liberalami i demokratami ũ nowa-dabytym kraju. Dyk nia znali tady ũ Rasiei, chto i što takoje Bielarus i bielaruski narod; nawuka naahuł stajała nizka, a tym bolš etnografija i historyja susiedniaho hasudarstwa. Rasiejskaje prawicielstwo, praŭda, padyjmało pytańnia relihijnyje: abaronu dyssydentuŭ i prawasłaŭnych,—tolki rabiło heta dziela palityčnych met, hlaŭnym čynam dziela skasawańnia niespakojnaho susieda—Połšcy.

Što Bielarus papała pad Rasieju, a nie pad jakoje inšaje hasudarstwo, heta byŭ zwyczajny pryhadak; najbolšaj pryčynaj hetamu było geografičnaje pałažennie našaho kraju, bo pa toj že samaj geografičnaj pryčynie Haličyna papała pad Austryju. A tam tak sama żyło dwatry miljony ruskaho prawasłaŭnaho narodu, zusim takoha, jak na Padolli i Wałyni, tym časam Rasiei i ũ haławu nie pryjšło dabiwacca Haličyny, chacia, kab chaciela, mahła by lohka zamianić jaje na tuju časć Połšcy, katoraja Rasieja dastała pry razdzieli jaje.

Dastaŭšy pad swaju ũlašć bielaruskije ziemli, Rasieja hawaryła zahranicaj, što narod tut čysta ruski, a pobač wydawalisia cyrkulary, ũ katorych hawaryłosa ab patrebie abrusieńnia hetaho narodu. Dla abrusieńnia za Kacieryny było šmat čaho зробleno. Kab umacawać rasjejcoŭ u Bielarusi, prawicielstwo razdawało konfiskawanyje i karaleŭskije majontki rasjejskim ludziam, naznačało rasjejskich čynoŭnikoŭ; byŭ skasawany i Litoŭski Statut. Zakony, spisanyje ũ Litoŭskim Statucie, wyrabilisia, jak my ũžo wiedajem, z zwyczajowaho prawa Zachodniaj Rusi i ustanuŭ Witaŭta; paźniej, jak razwiwałosa samo žyćcio, tudy prypisywalisia pastanaŭleńnia sejmoŭ. Litoŭski Statut byŭ šmat lepiej apracawany i dapasawany da žyćcia kraju, čym „Ułoženija Caria Aleksieja Michajlowiča“, katorymi jaho zamianili. Hetyje „Ułoženija“ nie zdawoliwali nawat patreb rasjejskaho žyćcia, hdziej ich zawiali ũžo z daŭnych časoŭ, bo sotni pazniejšych „Ukazoŭ“, katorymi dapaŭnialisia „Ułoženija“, rabili ich tak niejasnymi, što ũsio addawałosa samawoli čynoŭnikoŭ, a tyje tłumačyli ich, jak sami chacieli.

Nasieleńnie kraju pašla razdzielu Połšcy składałosa z dwuch časćiej: da pieršaj, wialikšaj naležało ũsio sielanstwo i časć mieščanstwa—heta hruppa pa wiery dzieliłasia na prawasłaŭnych i unijatoŭ,

a pa mowie była čysta biełaruskaja,—a druhaja, mienšaja časé składałasia z apalačenyh bajar biełaruskich (šlachty), polskich pieresielencoŭ i tak sama s častki mieščan, dyj pa wiery była jana katolickaj, a pa mowie polskaj.

Caryca Kacieryna ličyła ũsiu šlachtu Polskaj, a biełaruski narod — čysta rasiejskim, — takim samym, jakim jošé rasiejski narod u Maskoŭskaj abo Tulskej huberni; wiedama, što taki pahlad niesprawiedliwy. Na dwaroch caroŭ Rasiejskich mocna trymaŭsia ũ tyje časy zwyčaj, što pahladu panujučej asoby pawinny byli trymacca i wyšejšyje čynoŭniki, a ad wyšejšych jon pierechodziŭ i da mienšych. U nowodabytym kraju ũrad zaŭsiody pawinien mieé sabie pryčilnikoŭ, na katorych apiraje swaju palityku. Tak i ũ Biełarusi pašla rozdziełu Polščy rasiejski ũrad pawinien byŭ wybraé sabie ludziej, na katorych moh apiercisia, i hetym razam jon wybraŭ prawasłaŭnaje duchawienstwo, katoraje, pačuŭšy za saboj siłu, starałasia wykazaé jaje na unijatach, a časam i na katalikoch, spahaniajučy daŭnyje kryŭdy. Pry hetym starannašé ich bywała nawat lišnie wialika, bo ažno s Picierburha prawicielstwo pawinno było strymliwae ich relihijny razhon.

U 1793 hadu Caryca Kacieryna dla pašyreńnia prawasłaŭja ũ Biełarusi i Ukrainie załažyła missijnaje tawarystwo. Kirawaŭ hetym tawarystwam minski archiepiskop Sadkoŭski; na utrymańnie missionieroŭ wyznačałasia 20 tysiaé rubloŭ u hod z hasudarstwienaj kassy dy ješče, kali budzie potreba, pomaé wajennaj siły. U Polščy, jak my ũžo pisali, apošnimi časami byli wialikije pryčisnieńnia dla druhich wier, dyk u katalietwo i unijactwo, katoraje usiož-tki mieło siakije takije prawy, jak wiera greko-katalickaja, pierechodzili ludzi i biez pierekonання, a nawat s prymusu. Dyk, pašla atkryćcia takoha missijnaho tawarystwa, hetkije ludzi kinulisia pierechadzić u prawasłaŭje, i da 1795 h. ich pierejšło bolšaj čašciu na Ukrainie i ũ Uschodniaj čašci Biełarusi blizka try miljony; ale hetym i skončylosia čyšlo tych, katoryje chacieli swajej achwotaj pieriejści u prawasłaŭje. Tym časam u Biełarus naznačalisia z Rasiei nowyje prawasłaŭnyje duchoŭnyje, katoryje chacieli imka ũziacca za sprawu.

Pakul ješče nowyje rasiejskije paradki nie umacawalisia ũ Biełarusi, to i pryłučennie unijatoŭ adbywałasia tak, jak daŭniej — za časoŭ Polščy—adbywałasia prymusowaje pryłučennie da Unii prawa-

staŭnych. Dawiedaŭšysia, što ŭ jakoj parochii joŭe ludzi, katoryje žadajuć pieriejści u prawasłaŭje, lechali tudy świaścieniki z dziakami i swaimi ludźmi. Tady kala cerkwy zbiralisia staronniki prawasłaŭja; kali ich było ŭmat — bolš, čym unijatoŭ, tady aswiaćali cerkwu, i prychoď ličyŭsia ŭžo prawasłaŭnym; a kali žadaŭšych pieriejści było mało, tady unijaty prahaniali ich i dalej astawalisia pry Unii.

Takim paradkam pryłučeńnie („wozsojedinienie“) Bielaruskich ziamiel nieło tolki palityčny charakter. Jak taħočasnyje rasiejcy nia ličyli ani ziamli, ani narodu bielaruskaho rasiejskim, tak i miešcowyje ludzi nie mahli ad razu stracić swajej asobnaści i zrabicca rasiejcami. Kali byŭ kirunak da abrusieńnia, to jon nie jšoŭ z surjoznaho pačućcia nacionalnaj jednaści, bo takoj papraŭdzi i nie było, ale heta było skarej, jak kaŭže Pypin, «kazionnaje stremlenie da adnaformlennaści“, katoraje nia moŭe dapuścić, kab pobač żyło niešta niezaleŭnaje, samabytnaje. Dziela hetaħo dla ŭsiaħo našaħo kraju nie mało rabiłosia škody

Bielarusy kanca XIX stulecía (Palešuki).

dziela karyści čysta palityčnych met. Šlachocki stan, choć jon i był polskim, ale ũsioŕtki astaũsia tym samym, čym jon był i za časoũ Polšćy; dola-ŕ „prostaho“ narodu—biełaruskaho dy nawat prawasłaũnaho,—za katory nieraz stolki rabiũsia huku, nia tolki nie palahćela pad Rasiejej, ale stała ješće horšaj, bo rasiejskaja administracija ũzmoćniła pansćynnju niawolu mužykoũ.

Pry Impieratorach Pawle i Aleksandry I pahlad Rasiejcoũ na Bielarus̄ zusim pieremianiũsia: u toj čas pad naciskam panujućych asob, katoryje spahadali palakam i šanawali ich kulturu, paturali im i razšyrali ich prawy, rasiejskije čynoũniki hladzieli na Bielarus̄, jak na čysta polski kraj. Jak mała rasiejcy wiedali ab bielarusach, widać z zapisak wućonaho rasiejskaho akademika Siewiergina.

Prajeŕdŕajućy praz Bielarus̄, Siewiergin spatykaũ tut prawasłaũnyje cerkwy i, uhledajućysia na bohosłuŕebstwo ũ hetych cerkwach, šćyra dziwiũsia, što ryzy na duchoũnych **duŕa padobny** da greko-rasiejskich, dyj čytajuć jany s knih slawianskich; ale pry hetym Siewiergin nie nazywaje ich prawasłaũnymi, a „syzmatykami“.

Z ustupleńniem na pasad Cara Paũla I byli ješće bolš razšyreny prawy polskaj šlachty nad bielaruskim narodom. A katalickamu duchawienstwu dany byli takije wialikije prawy nad unijatami, jakich jany nikoli nia mieli i za časoũ Polšćy. Zrabiũsia heta zatym, što akurat u hetym časie u Francii kipiela rewolucija, i adtul wolnadumstwo rasšyraũsia pa ũsiej Eũropie, nahanajućy nie mały upud na prawicielstwy i duchawienstwo. Dla zmahańnia z wolnadumstwam na Zachodzie Eũropy staralisia zbirać u adno ũsie konserwatyũnyje sity—jak hasudarstwienyje, tak i relihijnyje, nia robiaćy pry hetym roŕnicy, chto jakoj trymaũsia wiery; toje samaje rabiũ i Car Pawieł I. Apraća hetaho Pawieł I mieũ dumku ab tym, kab dać swabodu wiery ũsim, dyk i rabota nad pašyreńniem prawasłaũja ũ Bielarusi na niejki čas zatrymaũsia. Pry Cary Paũle byla зробlena adna wielmi karysnaja reć dla Bielarusi: heta ustanaũleńnie nanowa Litoũskaho Statuta.

Pry Aleksandry I u 1803 hadu wilenskuju jezuickuju akademiju piererabili na Uniwersytet. Polskaje adradŕeńnie, paćataje ũ Polšćy, wystupilo tut z niebywaļaj siļaj, zachwatywajućy na swaju ka-

rysć miejscowyje litoŭskije i biełaruskije siły, a z razwióciem literatury i aświety u kraju pačala zjaŭlaćca i cikawaść da samoha narodu, katory nia byŭ polskim, chacia takim i ličyli jaho palaki. Poboč z hetym żyła i luboŭ da biełaruskaho narodu i kraju, da jaho abyčajoŭ, u katorych uzrašli miejscowyje palaki, a nawat da mowy, katoraja nie była im čužoŭ, bo znali jaje zmałku ad nianiek i sielanstwa, a niekatoryje i da apošnich časoŭ užywali jaje u štodziennym żyćci, jak swaju rodnuju. Ślachta, chacia hawaryła pa polsku i ličyla siabie palakami, adnak u stasunkach s praŭdziwymi palakami nazywała siabie „litoŭskaj“, chacia z rodu litoŭskaj mowy nia znała. Pamiež imi żyło, choć užo nieświadmaje, pačućcie historyčnaj asobnaści. Heta ŭsio razam i było pryčynaj taho, što wučonyje z Wilenskaho Uniwersytetu pačali nadta cikawicca biełaruskim narodom, jaho piešniaj, kazkaj i abyčajami, i tak pamału pačala uzrastać naukowaja polskaja literatura ab biełarusach.

Pry care Aleksandry I ŭ 1812 hadu praz Bielaruś dwojčy prachodzili Francuzy. Pieršy raz—idučy na Maskwu, a druhi raz—wierčajučysia nazad. Wajna 1812 hodu prypomniła Bielarusi strašnyje časy maskoŭskich i šwedzkich wojen. Biezprestannyje pierchody wojsk, hrabiežstw, pažary i dr. dawiali kraj da hoładu. Byli prypadki, što ahrablenyje z usiaho wioski wymirali z hoładu. Pašla hetych wojen biełaruski narod doŭha nia moh aprawicca, a pamiać ab ich żywie ješče ŭ narodzie i pa siahoŭniašni dzień.

Raskazywajuć, što kali Napoleon išoŭ pad Maskwu, jon niejdzie na darozie sustreŭ biełaruskuju babu i zahadaŭ zatrymać jaje i wyptać, jak jana choće: ci kab francuz pabiŭ rasjejca, ci kab rasjejec pabiŭ francuza? Baba, paskrebaŭšysia ŭ haławie, skazała: „dy ja-b, kaže, chacieła, kab francuz, zaniaŭšy Maskwu, pahnau, pahnau, dy i sam nie wiarnušsia!..“ Francuzy spraŭdzi spierša pahnali rasjejcoŭ, ale tolki chutko wiarnulisia u strašnym biezładździ. Zamiesta strojnych pałkoŭ za Napoleonam biehli abdziertyje, hałodnyje i zziabłyje bramady, pakrytyje ranami, pamaroženyje i chworyje, značučy śled swoj trupami. Francuzy patrapili być takimi samymi dla narodu, jak wojski Trubieckoha i druhich pry Aleksieju Michajłowiču i Pietru I.

U časie francuskaj wajny časć palakoŭ panahała Napoleonu; heta było pryčynaj taho, što pad kaniec panawaŭnia Aleksandra I pačynajucoa pieramieny ŭ palityce s palakami Zachodniaho kraju,

a, jak zašisiody bywaje ũ takich prypradkach, ni ũ čym niepawinnamu „prostamu“ narodu najbołš dastajecca.

Ŭstupajučy na Pašad, Car Mikałaj I mieũ užo hatowy plan ab Unii. Polskaje paŭstańnie 1831 hodu ješče bołš uzmočniło jaho dumki, bo unijaty padtrymliwali paŭstańnie.

U časie paŭstańnia 1831 hodu rasiejskije čynoŭniki ũciamili, što biełarusy mohuć być dobraj aporaj dla prawicielstwienaj palityki ũ Bielarusi u sprawie zmahańnia s palakami, dyk u samy haračy čas paŭstańnia rasiejski hłaŭnokamandujučy Osten-Sakien šyryŭ pamieč sielan adozwy, ũ katorych klikaŭ ich na pomač sabie i abiecaŭ, što jany ũžo nikoli nia buduć naležać da panou. Adnak, jak tolki prajšla bura, zabyllisia ab hetym, i sielanie iznoŭ astalisia ũ daŭnaj zaležnašci ad panou. Zhłumiŭšy paŭstańnie, prawicielstwo pačalo dumać iznoŭ nad sposabami abrusieńnia Bielarusi. Pačalosia ad zakryćcia polskich škol, katorych u tyje časy bylo šmat u kraju, ale zamiesta ich nowych nijakich nie atkrywali, a ũ 1834 hadu lik kazionnych škol zmienšyli na paławinu; nakaniec druhi i apošni ũžo raz byŭ skasawan ę Litoŭski Statut. Adnoŭleny byli missii i iznoŭ pačalosia pierewaračywanie unijatoŭ na prawasłaŭje. Tolki ciapier užo sprawa wieriasia inačej: pastanawili zusim skasawać Uniju. U tym časie pad kirkam unijackaho jepiskopa Josifa Siemaški byŭ zawiedzien tajny kamitet, katory pawinien byŭ zbližać pamału unijactwo z prawasłaŭjem, kab pazniej zusim zlučyć ich u adno. Pačali piererablać wyhlad unijackich cerkziej na maskoŭskuju spadobu, zawadzić ikonostasy, a hłaŭnaje zamianili daŭniejšyje biełaruskije „słužebniki“ u cerkwach maskoŭskimi słužebnikami. Apornym papom adbirali parafii, a inšych nawat wywozili u hlyb Rasiei. Byŭ adzin moment, kali zdawałosia, byteam urad choče iznoŭ padtrymać Uniju, bo pazwoliŭ wyšwiacić adrazu kolki unijackich jepiskopoŭ. Ale ũsia heta sprawa była raniej dobra abdumana na toje, kab lahčej prawiašci zlučenne unijatoŭ. U jepiskopy wybrany byli takije ludzi, katoryje pracawali razam z uradami (prawicielstwam) na karyšć prawasłaŭja, i takim paradkam prawicielstwo mieło na swajej staranie wyšejšaje unijackaje duchawienstwo. Ciapier užo možna bylo prystupić da zlučennia cerkziej, ale praciwušia hetamu stary unijacki mitropolit Jazep Bułhak i Iozafat Łarski; tolki abodwy jany chutka pamierli. Z ich šmierćiu ũsie prawasłaŭskody zhinuli. Tady try unijackije jepiskopy — staronniki prawasłaŭja

zjechalisia ũ Połacku ũ 1839 hadu i sastawili saborny akt ab zlu-
 ceñni unijackaj cerkwy s prawasłaŭnaj i, kab pakazać, što robiac heta
 swajej achwotaj, wysłali da Cara ad imieni unijatoŭ pawiedamleñnie
 i prošbu ab pazwaleñni pryłučycca da prawasłaŭja. 25 marca tahož
 samaho hodu pryjšio pazwaleñnie. U hetym-ž, 1839 hadu ũrad (pra-
 wicielstwo) Carskim ukazam zabara-
 niŭ uŭywać białaruskaj mowy u
 cerkwach i kaściołach, bo dahetul
 kazañnia dla prostaho narodu zaŭ-
 siahdy hawarylisia pa białaruskę,
 asabliwa ũ cerkwach unijackich, hdzie
 dañniej, pakul nie zamianili na mas-
 koŭskije, uŭywalisia pry bohosłužeb-
 stwie i liturhičnyje knihi ũ białarus-
 kaj mowie.

Unijackaja cerkwa trywała ũ Bie-
 łarusi 243 hady. Za hety čas jana
 pierażyla šmat pieramien i ũ kancy
 stałasja zapraŭdnaj narodnaj wieraj;
 narod z joj zŭyŭsia i zrodniŭsia, dyk
 i skasawañnie jaje nia ŭsiudy radas-
 na witaŭ.

ũ 1861 h. wyjšoŭ wiadomy ma-
 nifest ab skasawañni pañščyny, ale
 prawiedzieny byŭ jon u ŭžycio kry-
 cłu paźniej. A tym časam u 1863 ha-
 du pačałosja druhoje poľskaje paŭ-
 stañnie. Raniej prawicielstwo duma-
 ło apiercisia na białaruskaje nasie-
 leñnie, dzieła hetaho piered paŭstañ-
 niem ũ piecierburskich hazetach hawaryłosja ab patrebie drukawać
 knihi pa białaruskę. A kali pryjeŭdŭaŭ u Wilniu Car Aleksandr II,
 jon łaskawa pryniaŭ wieršy ũ białaruskaj mowie, napisanyje na jaho
 spatkañnie białaruskim paetam Korotyńskim. Ale paŭstañnie udałosja
 lohka zŭłumić, i ũ Rasiei razam prypomnili, što Białaruś—heta čysta
 ruski kraj, chacia ješće za hod da paŭstañnia nihdzie ab hetym i nie
 pisalosja. Prypomniŭšy ab tym, što tut čysta ruski narod, miejsco-

W. Dunin-Marcinkewič.

wyje ũlaſci pad kamandaj Murawjowa pačali „возстановить русскую народность“, niſčučy ũsio, ſto nie byſo padobnym da maskoŭskaho i wielikaruskaho. Pryſtanyje s Piecierburha i hłybi Rasiei ludzi nia znali zusim ani tutejšaho kraju, ani jaho historyi i ad wiekoŭ usta-nawiuſychsia paradkoŭ, dyj nie chacieli znać ani padtrymliwać. Uſie ſiły hetych ludziej byli zwiernuty na toje, kab zacierci ũsio tutejša-je, kab jak možna bolſ wysunuć wielikaruskaje. Jany mieli metaj swajej zniſtożyć u kraju polskaſć, ale achwotna niſčyli i miejscowaje bielaruskaje. Heta aburywaſo nawat bolſ ſwietlych ruskich ludziej, katorym dawialoſia ũ tyje časy żyć u naſym kraju. Ab literatury, ũ katoraj, jak u lustry, adbiwalisia pohlady rasiejskaho hramadzian-ſtwa, Pypin każe: „Literatura 60-tych hadoŭ, pryswoiuſaja ſabie wy-klučno patryotyčnuju rolu, adznačalaſia palityčnym ckawańniem, za-hubiſzym usiakaje moralnaje pačućcie, i ũ kancy kancoŭ pakinuła pa ſabie ſkodnyje ſledy jak dla Bielarusi, tak i dla rasiejskaho hrama-dzianſtwa“. Z represij proci bielarusoŭ u 60 tych hadach treba ad-značyć zabaronu drukawańnia knižok u bielaruskaj mowie.

Ŭ 1905 hadu, razam z inſnymi swabodami, dadziennymi nasieleńniu Rasiei, i bielarusom byſo pazwoleno drukawać knihi i hazety u swa-jej rodnaj mowie.

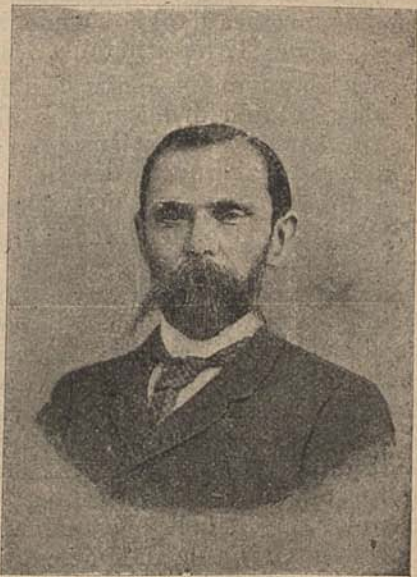

Kančajučy karotki prahlad historyi naſaj baćkoŭſčyny, kinie-m wokam jeſće raz u dalokuju minuſſčynu i pahlanie-m, jak razwiwa-łaſia kultura ũ naſym narodzie. Praſwieta pačala raſſyracca u naſ s pryńaćciem chryſcijanſtwa i razam z im ſyryłaſia nia tolki siered kniazioŭ i duchawieńſtwa, ale dachodziła i da „prostaho“ narodu. Ci chryſcijanſtwa da naſ pryjſło praz Kijeŭ, kali pryńiaŭ jaho Woło-dzimir, ci mo ſmat raniej praz Skandynawiju,—heta jeſće nie razha-dano, ale toje peŭna, ſto ũ Połacku i Turowie jeparchii zjawiliſia wielmi rana, a ũ čas chryſćeńnia Rusi Kijeŭskaj u naſ znali chryſ-cijanskije dohmaty, byli ũžo manastyry. Kafiedra jepiskopskaja u Sma-lensku založena byſa ſmat paźniej, ſto pakazywaje na nižejšuju aſ-kuju jak na tyje časy kultura. Lepiej za ũsio widać heta z biohrafii Klimenta Smolaciča. Jak każe letapis, Kliment „byŭ knižnikom, jak redka“. Ŭ 1147 hadu ſabor paſwiaciŭ jaho ũ mitropolity za jaho wu-

čonašć. Kliment šmat pišaŭ knih, ale da našaho času atkryli tolki adzin jaho list, pisany da staraho tawaryša, smalenskaho papa Fomy. Z listu my bačym, ab čym i jak dumali tahočasnyje ašwiečonyje ludzi u Smalensku. Wychodzić, što Kliment i jaho staronniki, kab ab-jasnić swiatoje pišańnie, apiralisia na twory hreckich piśmiennikoŭ i filosofoŭ: Homera, Platona, Ary-stotela i dr. Proci ich wystupaŭ niechta Hryhory, tak sama Smalen-ski „knižnik“, katory try-maŭsia słowo ũ słowo swiatoha pi-sańnia i wolnaho tłumačeńnia nie dapuskaŭ. Jak adna, tak i druhaja starana čytali u oryhinale (pa hrec-ku) roznych hreckich piśmiennikoŭ. Adnym słowam, u XII stalećci bie-laruskaja kultura stajała nadta wy-soka. S taho času jana ješće wielmi doŭha nia tolki nia padała, ale ũsio razwiwałasja, tak što, kali Bielaruś uzjednałasja z Litwoj, Litwa, nia majučy swajej, pryniała bielaruskuju kulturu, i starašwieckaja bielaruskaja mowa zrabilaśia dla Litwy tym, čym ciapier dla našych panoŭ jość mowa polskaja: pa bielarusku hawaryli kniazi, bajary, hetaj mowaj pisalisia dakumenty, adbywalisia sudy; ũ joj-že znosilisia z zahranicaj, u joj pi-salisia zakony. I tak było ažno da XVII stalećcia. Ŭžo ũ XVII stalećci bielaruskaja šlachta, adyj-šoŭšaja da polskaj kultury, nie rupilaśia ab swaju, a pazwalała ũsia-mu rodnamu, jak staroj budoŭli, padać pamału. Praz usio hetaje sta-lećcie bielaruskaja mowa tracić swaje prawy, i ažno dajšło da taho, što ũ 1696 hadu Sejm pastanawiŭ bielaruskuju mowu wykinać z ha-sudarstwienaho nżytku. Adnak bielaruskaja mowa astałasja doŭha je-šće ũ cerkwi i kašcieli i zabaroniena była, jak my ũžo wiedajem, Ukazam 1839 hodu.

F. Bohušewič.

Najlepšaj mierkaj kultury kožnaho kraju służyće ašwieta; woś, kali paŭhledajemosia na čyślo wydanych kniżok dla našaho kraju i zrodnaj nam Ukrainy, razam s katoraj z najdaŭniejšych časoŭ i da XVIII, a nawat pačatkoŭ XIX stalećcia karystali my! z supolnaj literatury, to pawedłuŭ čyśła wydanych kniżok, jak abličaje wiadomy bibliograf Estrejcher, zajmajem my nie apośniaje miejsce. Tak, da zawiedziennia hraždanki wydano było knih sławianskimi literami (kirylicaj) usiaho 1737; z hetaho čyśła było drukou:

drukawanych pa biełarusku i ukrainsku	. 897
sławianskich drukawanych dla Biełarusi i Ukrainy	. 144
pa rasijsku i sławianskich, drukawanych dla Rasiei	. 556
dla paŭdziennych sławian	. 140

Najbolšy razčwiet biełaruskaj literatury (cerkoŭnaj) prypadaje na XVI i XVII stalećcia. Paźniej biełaruščyna była wycisnuta polščynaj.

Staŭšy mowaj sielanstwa, katoraje ŭžo nia mieło swajej intelihiencii (—a nawat i duchawienstwa, bo jano pierš za ślachtetaj ciahnułosia da polščyny, a pašla da rasijsčyny), mowa biełaruskaja pačala pamalu marnieć i tracić swaju daŭnuju hładkaś i bahaćcie. Pad kaniec XVIII stalećcia ŭsie tyje pieramieny, jakije pierazywała Biełarus, złažylisia na pawarot da swajho rodnaho, na pačatak narodnaho adradźinnia. Ŭ pačatku XIX stalećcia pajaŭlajecca ŭžo rukapisnaja biełaruskaja literatura, katoraja, chodziačy ŭ sotniach pierapisanych egzemplaroŭ, budźła nacionalnaje pačućcie; ale ciażkije warunki, ŭ jakich żyŭ kraj, nie dali hetym začatkam razwinucca ŭ ruch da nacionalnaho adradźeńnia. Ŭsie żywyje sily kraju zachwačeny byli zmahańniem za interesy to polskaj, to rasijskaj nacji, abo prawasłaŭja i katalietwa, i hetaje zmahańnie dzialilo biełaruski narod na dzwie nieprzyjaznienyje partii z wialikaj škodaj dla nacionalnaj świedo- maści.

„Ŭ mory hetych nacionalno-relihiynych zmahańnioŭ, — piše nia-bošcyk S. Połujau u swajej niedakončenaj pracy: „Biełaruskaja literatura ŭ jaje typowych predstaŭnikach“, — ignorowali biełaruski narod, i ŭsie proby da nacionalnaho samowyznačennia tonuli ŭ hetym mory, jak niepamietnaja „cieča“ (ciačeńnie). Bo kožnaja z zainteresowanych staron siliłasia naukowymi dowodami uzmoćnić swaje pretensii na

Biełarus. Adhetul wyciekała cikaŭaśe da ũsiaho biełaruskaho. A raz ũžo wyklikanaja cikaŭaśe nie chaciela na zaũsiody astawacca słuŭkaj u rukach zainteresowanaj starany; jana pačynała ŭyć sama pa sabie, niezaleŭnaja ad nijakich tendencij“.

Pieršym wialikšym tworom u biełaruskaj narodnaj mowie, jak i na Ukrainie, zjawiłasia pierelicowanaja „Eneida“, napisanaja Mańkoŭskim; spraŭdzi nie była heta literatura, spraŭdzi nie była heta literatura, ale bytcam dalej iŭšla jeŭŭe taja samaja „etnografija“. Da nas dajćoŭ tolki niewialički adrywak hetaj poemny, dyj to nadta drenna zapisany, bo — zamiesta biełaruskaj čystaj mowy, ũ jakoj miełasia być napisana heta reč, dajćoŭŭaja da nas zapis predstaŭlaje saboj niejki „ŭarhon“ biez nijakaj literaturnaj wałtaści. Pisana heta reč była kala 1790 hodu u Smalenŭčynie. — U čaŭsie polskich paŭstaŭnioŭ paŭstancy zwiertal sia da biełaruskaho narodu, — jak da pa waŭznaj siły, latoraja maħła stać im u pryhodzie, — z adozwami ũ biełaruskaj mowie. ũ 1840 hadu ũ Pa-ryŭŭy wyjŭŭla kniŭŭka Rypinskaho „Biełarus“. Kniŭŭka heta ũ swaich pohladach zusim polskaja, ale aŭtor terytoryaĺna ličyŭ siabie za biełarusa. Za kolki hod iznoŭ hety-ŭ same aŭtor wydaje druhuju kniŭŭku „Nia-čyŭŭceik, ballada białoruska“. — Dalej, wiadomy biełaruski etnograf Jan Čečot u Wilni ũ 1844 i 1847 hadu wydaje dŭwie cikawyje kniŭŭečki, ũ ktorych daŭ kolki oryhinalnych piesieŭ u biełaruskaj mowie („Piosnki wieŭŭniacze z nad Niemna i Dŭwiny“). Ale heta ũŭio byli tolki proby. Papatraŭdzi, baćkam nowaho biełaruskaho piŭŭmienstwa byŭ Dunin Marcinkiewič, katory ŭyŭ ũ piaćdziesiątych hadach minulaħo stalećcia.

Janka Lučyna (Niestuchowski).

Jon pieršy pačaŭ pisać čystaj biełaruskaj mowaj, i ŭ hetym jaho wialikaj zasłuha, hetym jon sabie prydbaŭ bezsmiertnaje imia ŭ biełaruskaj literatury. Adnu z pjes, katoruju napisaŭ Marcinkiewicz pa biełarusku, ŭ piaćdziesiątych hadach ihrali ŭ minskim teatry; heta była „Sielanka“, kamedija ŭ 2 źjawach (wydana ŭ Wilni ŭ 1846 hadu. Muzyku napisaŭ da jaje Moniuško). Aprača hetaho napisaŭ jon **Ha-pon** „Wiečarnicy“, „Kupallu“, „Ščyroŭskije dažynki“ i pierekłaŭ s polskaho „Pana Tadeuša“. U hetym časie aprača Marcinkiewića pisali pa biełarusku Dareŭski-Weryha, Barščeŭski, Syrokomla (Kon-dratowič), K. Bujnicki, W. Korotynskij i dr. Ale hołas usich hetych piśmiennikoŭ nia byŭ hołasam narodu, dzieła hetaho, aprača tworoił Marcinkiewića, twory druhich piśmiennikoŭ stanowiąc wialikuju red-kašę i zusim niewiadomy šyrejšamu hramadźianstwu.

Praŭdziwym narodnym pieśniarom-paetam byŭ **F. Bohušewič**. Žyŭ jon u časie najbołšaho zacišša ŭ hramadźianskim žyćci, adnak nie paddaŭsia ahulnamu nastroju i staraŭsia budzić swoj narod, za-klikajučy haračym słowam „nie zamierci“. Drukawać tady ŭ Rasiei biełaruskich knižok nielha było, dyk aŭtor „Biełaruskaju Dudku“ swaju drukawaŭ zahranicaj. Padnimaŭ jon u swaich wieršach, zdawa-łosia, takije prostyje, takije štodziennyje rečy, ale temy jaho byli toj żywoj ranaj, katoraja baleła biełarusa, jak bahataho, tak i biedna-ho; dzieła hetaho twory Bohušewiča ŭ tysiačach pierepisanych eg-zemplaroŭ razychodzilisia pa ŭsiej Biełarusi, i ciapier niema takoha kutka ŭ našym kraju, hdzie-b nia znali jaho wieršoŭ, jak: „Chreźbiny Maciuka“, „U sudzie“ i inšyje. S knižok, wydanych Bohušewičem, najbołšuju popularnašę maje „Biełaruskaja Dudka“, katoraja wytry-mała dwa wydańnia zahranicaj i adno ŭ Rasiei; za joj idzie „Šmyk biełaruski“, „Skrypačka“ i „Tralalonačka“.

Fr. Bohušewič — heta pieršy artysta biełaruskaho słowa; drugi pašla jaho pieśniar artystyčnaho pakroju — heta **Janka Lučyna** (Nie-słuchoŭski). S tworoił jaho wyjšła niewialičkaja knižečka „Wiazanka“. Hetyje dwa pieśniary: Fr. Bohušewič i Niesłuchoŭski, kładuč užo mocny fundament dla dalejšaho razwićcia biełaruskaj literatury.

Tak mała-pamału pačaŭ razrastacca biełaruski nacionalny ruch. U 70 hadach mińałaŭho stalećcia pačynajuć drukawacca zahranicaj

Bielaŕuskije socialistyčnyje knižki ũ Šwejcarij i Anhlji. U 80 hadach užo ũ bolšych haradoch, hdzie jość uniwersytety, pačynajuć orhaniazawacca bielaŕuskije studenckije hramady, jak, naprykład, u Piecierburzie, Maskwie, Charkowie, Ryzie. Maskoŭski hurtok ũ 80 hadach wydaŭ nawat knižečku „Syhnať“, pierekład z rasiejskaho (Garšyna). U 90 hadach robiacca proby stwaryć popularnuju literaturu dla naroda. Ale zapraŭdny bielaŕuski ruch pačynajecca tolki s 1903—4 hadoŭ, kali jakby nowy wiecier pawiejaŭ nad Rasiejej i nawiewaŭ luboŭ da narodu, jaho žyćcia, a u bielaŕusoŭ i da jaho historyi, mowy. I woś spamiež bielaŕusoŭ studentoŭ u Piecierburzie spaćatku adzinkije ludzi paćali uwichacca, kab wydawać hazetku. Hazety wydawać lehalna nie było zmohi, dyk wypuskali dwa razy na hod „Kaladnuju i „Wielikodnuju pišanu“, katoraja, chacia spraŭdzi nie maħła zdawolic duchoŭnych patreb ani hramadzianstwa, aui maładzieży, ale dawała, klić, „što żywie Bielaŕuś“, zbirala kala siabie ludziej, katoryje spobilisia da zmaħannia za swajo niezaleźnaje kulturnaje žyćcio, budziła luboŭ da rodnaho słowa, rodnaho zahnanaho narodu. I kali ũ 1905 h. pazwoleno było wydawać hazetu, da raboty prystupila adrazu hramada ŭwiadomych ludziej, kab zmaħacca za nacionalnuju budućynu i nacionalnuju kulturu s ćwiordaj wieraj, što 8 miljonny bielaŕuski narod praćniecca s wiekawiećnaho snu i sam pojdzie za kulturnaj dabyćaj, sam zbuduje sabie lepšuju dolu i nie jak zahnany pasynak, ale jak roŭny i rodny brat zasiadzie kaliś u siamji sławianskaj.

Dapiski da rysunkou.

Str. 7. Hraničny kameň kniažstwa Poľackaho. Hety kameň la-
žyč u Mahileŭskaj huberni pamiež miastečkam Kachanowym i Orša
(7 wiorst ad Kachanowa i 24 wiarsty ad Oršy kala wioski Lišci-
nowa). Kameň hety maje 4 kroki u doūžki i 3 kroki u šyrki, wy-
staje z ziamli na 3—4 cali. Napisana na im: „w leto 6679 (1171) mie-
siaca maja w 7 dzień dospien (ustrojen) krest sij. Hospodi pomozl
rabu swojemu Wasiliju w kreščenii imieniem Rohwołodu synu Bory-
sowu“. Poľacki kniaź Rohwołod Barysowič (chryścijanskaje imia jaho
Wasil) byŭ kniazem Poľackim, Słuckim i Druckim; pamior u 1223 ha-
du na 69 hadu žyčcia u hor. Jurjewie (Dorpacie). Druhi padobny ka-
mieň ležaŭ kala hor. Dzisny u staranie Dryssy (7 wiorst ad Dzisny
kala wioski Asisnoŭki.)

Str. 8 Ruiny zamka ŭ Kokienhaūzenie. Paľudziennaja časť
Liwonii (Łatyškaho kraju) z daŭnych časou byŭ ŭ zaležnaści ad Po-
ľacka. Kukiejnoski (ciapier) Kokienhaūzen) zamak ad poľackaho kniazia
adabrali kryžaki i z hetaho času jon byŭ užo ŭ ich rukach.

Str. 9. Ruiny zamka ŭ Nowahrudku. Nowahrudak — adzin ŭ
najstarejšych Krywíčanskicah haradoŭ. Nowahrudzkaje kniažstwo ŭ daŭ-
nyje časy nasilo nazwaŭnie Čornaj Rusi. Zamak, katoraho ruiny ba-
čym my na hetym rysunku, pastrojeny byŭ u XI stalecci na hramad-
nym da-histarycznym haradziščy. Čto hety zamak budawaŭ — niet
wiedama. Pad 1128 hodam letapisi uspaminajuč ab Nowahrudku, jak
a stalicy udzielnaho kniažstwa, a pad 1227 uspaminajecca udzielnij
Nowahrudzki kniaź Iziasłaŭ. U 1240 hadu tatary zrujnowali horad
i zamak. Jak piše letapiš Bychoŭca, Nowahrudak kala 1235 hodu
byŭ stalicaj Litoŭska-Ruskaho hasudarstwa. My užo wiedajem ab tym,
jakoje vysokaje značeŭnie mieŭ hety horad za časou Mindoŭha. Ū 1260
hadu ŭ Nowahrudku chryściusia na katalika kniaź Mindoŭha. Ū 1260
i karanawaŭsia na Litoŭskaho karala karonaj, katoruju prysłaŭ jamu
Papiež Inocenty III. Kali wialiki kniaź Giedymin pasialiusia u Tro-

kach, a pašla pierewioŭ wialikokniažeckuju stalicu ŭ Wilniu, Nowahrudak staŭ iznoŭ udzielnym kniaźstwam. Za časou Witoŭta Nowahrudak ličyŭsia ješče staroj stalicaj Litoŭska-Ruskaho hasudarstwa. Niekatoryje waźniejšyje hasudarstwienyje akty pisalisia ŭ hetaj staroj stalicy; tak, naprykład, u 1415 hadu zasnawaŭnie biełaruskaj mitropolii adbyłosia ŭ Nowahrudku Karol Jahajło ŭ 1432 hadu tut wienčaŭsia i spraułaŭ wiasialle s kniaźnoj Sonkaj Hołšanskaj. U 1444 hadu wialikokniažeckaja stalica była zamieniena na hłaŭny wojewodzki horad, da katoraho byli dałučeny Woukawysk, Słonim i Stuck. U 1448 hadu tut adbyŭsia sejm wialikaho kniaźstwa Litoŭskaho. Horad šmat pierenios ad tatarskiah napašciej, kryźackich i maskoŭskich. Maskwa wołodzieła Nowahrudkam s 1654 da 1660 hodu. S 1581 da 1775 hodu tut praz koźnyje dwa hady zbiraŭsia trybunał (hłaŭny sud ŭ Litoŭsk. has.). U 1651 hadu paźar wyniščyŭ bołšuju časę horada, z hetaho času Nowahrudak straciŭ daŭnaje swaje značeńnie staličnaho miesta, schodziačy pamału na stupeń małoha haradka. Pašla pryłučeńnia Bielarusi da Rasiei, Nowahrudak staŭ pawietowym horadam Słonimskaho namiestnictwa, a ŭ 1797 hadu — Litoŭskaj huberni, u 1801 Hrodzienskaj i, nakaniec, u 1842 hadu pawietowym horadam Minskaj huberni.

Str. 10. Piečatka kn. Mindouha. Piečatka heta znachodzičca u prywatnych rukach i naleźyč da zboroŭ redkašciej, naznačenyh u biełaruski nawukowy muzej. Literoŭ, wyrezanyh na hetaj piečatcy, dašetul nihto nia moh pračytač.

Str. 12. Ruiny Trockaho zamka. Trok jošė dwoje: Staryje Nowyje Troki. Staryje Troki naleźač da najdaŭniejšykh haradzišč ŭ Litoŭska-Biełaruskaj ziamli. Užo u X stalećci Troki byli udzielnym kniaźstwam. U XIV stalećci kryźaki zniščyli zamak u Starych Trokach, ale šled jaho widač ješče i ciapier. Ciap'er heta niowialijaje miastečka.

Nowyje Troki załožený Giedyminam. Tut była druhaja pašla Nowahrudka stalica, kniaźstwa Litoŭska-Ruskaho. Troki leźač na poŭnawostrowi, bo s troch staron jaho achapili waziory, i tolki z stany wilenskaj darohi wuzki pierašyjek wiadzie ŭ horad. Na bierezi woziiera Giedymin pabudawaŭ zamak, s katoraho zachawalisia dźwie krasy i častka ściany. Jošė i ŭchod u padziamiella. Ale sława Trok — heta razwaliny zamka (pakazanyje na hetym rysunku), katory byŭ pabu-

dawany na wostrowie woziera Galwa. Zamak zajmaŭ uwieś wostroŭ—kala dźwuch dzies. ziamli. Zamak byŭ zbudawany ŭ čystym gotyckim stylu; ścieny jaho nadta hrubyje. Budawany jon pry Kiejstucie. Tut żyli: Kiejstut, Olhierd, Witoŭt, Kazimir i Aleksandr Jahajłowičy. Da poŭnaj ruiny dajšoŭ zamac u 1655 hadu paśla pażaru za panawannia Jana Kazimira.

Str. 13. Piečatki kn. Kiejstuta.

Str. 15. Władysłaŭ-Jakoŭ Jahajło. Jahajło byŭ synam Olhierda z druhoj żonki, Juljany, kniażny Twierskoj. Pry bačku Jahajło byŭ udzielnym kniazem u Witebsku, a paśla śmierci swajho bački staŭ wialikim kniazem Litoŭskim (1377 — 1386). U 1386 hadu Jahajło pryńiaŭ katalictwo (dziciaciej ješče jon byŭ chryšćon pawedlub uschodniaho hreckaho abrađu imieniem Jakoŭ) i druhoje imia Władysłaŭ dy abwieńčaŭsia u Krakowie z Jadwihaj, karalewaj polskaj, i tam astaŭsia karalom polskim (1386 — 1434). Druhoj żonkaj paśla śmierci Jadwihy była Sofija, kniażna Hołšanskaja.

Tut hoże budzie skazać, što Jahajło, budučy karalom polskim, nie umieŭ zusim hawaryć pa polsku; hawaryŭ jon pa biełarusk. (Hl. ab hetym: A. W. Maciejowski: Pamiętniki o dziejach, pišmiennictwie i prawodawstwie Słowian, t. 1, str. 340 i Первольфъ Славяне... III, č. II, str. 161 (wynoska).

Rysunak hety зробleny z abrazka, roblenaho na škle; padpisana pad im: „Rys. F. Szotomicki 10 Septembra 1849 r. w Olsie“. Niżej wialikimi literami: „Vladislaus Jagiełło. Fun.: Ecclesiae et monasterii istius Anno Domini 1409“.

Str. 18 i 24. Wialiki kniaz Witoŭt. Zrodny brat Jahajły, syn Kiejstuta (Kiejstut rodny brat Olhierda). Witoŭt byŭ wialikim kniazem s 1392 da 1430 hodu. (Hl. tekst.)

Str. 20. Bielaruskaja kronika (letapiś) ab wialikich kniazioch Litoŭska-Ruskich. Jak my ŭžo wiedajem, mowa biełaruskaja była hasudarstwienuj mowaj u kniaźstwie Litoŭskim. Na hetym rysunku adbita stranica (naturalnaj wieličyni) „Litoŭskaj“ kroniki; jak my bačym, pisana jana kirylicaj pa biełarusk u nawarotam na cerkoŭna-sławianskuju mowu, bo tahočasnyje wučonyje ličyli jaje prykrasaj i staralisia jak maha bołš pisać pa wučonamu. Kronika heta znachodzičea ŭ biblioteci Krasinskih u Wařawie (№ 408) (3701 l. 73). Pisana jana ŭ XVI stalećci.

Str. 22. Na hetaj stranicy addity zniimak druhoj Litoŭskaj kroniki; hetu kroniku pisaŭ manach Awraamka ŭ 1495 hadu. Kronika znachodzicca ŭ Wilenskaj publičnaj bibliotecey (№ 440 b).

Str. 26. Stranica z biełaruskaho psawtyra XVI wieka. Psawtyr hety znachodzicca ŭ Maskwie ŭ Rumianceŭskim muzei (№ 335).

Str. 28. **Kn. Kazimir Jahajłowič**, syn Jahajły i Sofji, kniaźny Hołšańskaj (druhoj žonki). S 1440 da 1447 hodu byŭ jon wialikim kniazim „Litoŭskim“, a z 1447 da 1492 hodu byŭ razam i karalom polskim. Ž zwyčajoŭ hetaho kniazia hoże prykmiecié, što jon lubiŭ prostuju biełaruskaju adziežu, ŭ jakoj zaŭsiody chadziŭ.

Str. 29. Ruiny zamka ŭ Miry. Mir pabudowany na rečce Mironcey. Zamak wiadomy z XVI stалеccia. Zamak wielmi cikawy dzieje swajej gotyckaj architektury i hramadnaj wieličyni. Najdaŭniejšyje wołodzieieli zamka — Illiničy, a pašla jon pierješoŭ da rodu Niešwižskich Radziwiłłoŭ. U Miry była daŭniej stalica cyhanskaho karala. Apošnim cyhanskim karalom byŭ Marcinkiewič, dzied biełaruskaho paety, katory pamior u 1790 hadu.

Str. 35. **Dawidharadok.** Dawidhradok lažyć nad rekoj Horyńniu i naležyć do wielmi starych sialib Biełaruskaho kraju. Kaliści ŭwies hety kraj byŭ wielmi ludny i bahaty i mieŭ šmat haradoŭ. Letapisi nie ŭspaminajuć nazwańnioŭ hetych haradoŭ pa asobku, ale hurtam nazywajuć „pohoryńskije harady“. Jośe skaz, byteam założeny jon byŭ Dawidam, kniazim turoŭskim. Ŭ XVI wieku Dawidharadok naležaŭ da Pinskaho kniaźstwa.

Str. 36. **Kniaz Žyhimont II.** U Polšcy jaho nazywajuć pieršym; ale, jak kniaz litoŭski, jon Žyhimont II,—pieršy Žyhimont byŭ brat Jahajły. Karalewaŭ jon s 1506 da 1548 hodu. Pry hetym kniazim i razam karalu polskim šlachta za prykładom Niemiečcy i Polšcy pačala zawadzić u nas pańšcynu; spierša nalažyli pawinnaśe rabić ahzin dzień u tydzień na pana. Raniej pańšcyny sielanie nia znali i nikomu nie pawinny byli pracawać darma; mieli jany swaje sudy, swaich „starcoŭ“; u kaznu płacili tolki padaťak. (Гладзи Довнаръ-Занольскі — „Очерки по організації Літовскаго государства при Ягеллоннахъ“).

Str. 40. **Kn. Žyhimont-Aŭhust III.** Byŭ jon karalom s 1548 da 1572 hodu. Na im i skončyŭsia rod Jahajłowičoŭ.

Sr. 43. **Adrywak Litoŭskaho statuta 1588 hodu.** Statut hety byŭ napisany asobnaj komisijej pad kirunkam Wialikaho Litoŭskaho kanclera Lwa Sapiehi. Pisany jon biełaruskaj mowaj i wydany ŭ

1588 hadu. Pašla jaho pierekłali na polskuju mowu i ješče kolki razoŭ wydawali. Pa wysočajšamu zahadu ũ 1828 hadu Litoŭski statut z biełaruskaho wydańnia 1588 h. pierekładzieny i nadrukawany byŭ ũ troch mowach: biełaruskaj, polskaj i rasiejskaj. Litoŭskim statutam upraŭlalisia ũ Bielarusi trysta dziesiać hadoŭ. Zamianili Litoŭski Statut ahulna-rasiejskimi zakonami 25 čerwienia 1840 h.

Str. 45. Mitropolit Josif Sołtan. Mitropolit J. Sołtan należaŭ da najlepšych ludziej swajho času, trymaŭ staranu swajho narodu i zmahaŭsia za prawy swajej cerkwy. Kab padniać wyšej cerkwu i ducha-wienstwo, jon na sabory ũ Wilni ũ 1509 hodu napisau prawily du-choŭnaj dyscypliny. Prawily hetyje wydany Batiuškowym (Руская Историческая библиотека Г. IV кн. I.).

Str. 47. Karol Stefan Batory. Rodam byŭ jon z Wenhroŭ i, choć byŭ karalom polskim, ale mowy polskaj nia znaŭ i palakoŭ nia lubiŭ. (Hl. Albetrrandy.—Henryk Walezyusz i Stefan Batory.—Wilno 1840 h.).

Str. 48. Płan hor. Połacka z XVI stulecía. Hladzi tekst.

Str. 51. Hara Batoraho u Bielawiežskaj pušcy. Jošć u narodzie skaz, byteam hetu haru nasypało wojska Batoraho šapkami. Hara niewysokaja, ale šyrokaja.

Str. 53. Hryhory Chodkiewiç. Hryhory Chodkiewiç byŭ słaŭnym wajakam i čelawiekam niezwyčajnaho rozumu. U trudnym časie dla biełaruskaho narodu jon zmahaŭsia za jaho prawy i abierehaŭ rodnuju mowu. Załażyuŭ ũ swaim dware Zabłudowie drukarniu, jon wydaŭ tam Ewanheliju na čysto biełaruskaj mowie („Учительное Евангелие у Заблудове 1569 года“)

Str. 55. Bohdan Stetkiewiç. Rod Stetkiewiçoŭ słyŭ u Bielarusi prywiazannašciu da swajho naroda i wiery. Stetkiewiçy stroili monastyry, zakładali bractwy i drukarni,—adnym słowam, zmahalisia, jak maha, nie dać upaści biełaruskaj hramacie i prašwiece naroda. U swaim dware Kutejnie (kala Oršy) Stetkiewiçy załażyli manastyr i drukarniu. S Kutejnskaj drukarni wyjšło 17 biełaruskich knih. Drukarnia pracawała ũ Kutejnie ad 1630 da 1654 hodu. Pašla była pierewie-dziena ũ Maskwu.

Str. 58. Mioletij Smotrycki. Mioletij Smotrycki radziŭsia ũ 1578 hadu. Pačatkowych nawuk wučyŭsia jon u hreka Łukarysa, katory byŭ paźniej Konstantynopolskim Patryarcham. Na wyšejšyje nawuki pastupiŭ u Wilenskiju jezuickuju akademiju. Pašla wučyŭsia ũ Lipskim, Witremberskim i dr. zahraničnych uniwersytetach. Wiarnu-

Bielaruś, jon zadziwiŭsia zabnanaści swajho naroda i paha-renegactwu bahatych bajarskich i kniaźeckich bielaruskich dzieła taho, što ŭ tyje časy wiera ličyłasia prykmietaj nanaści, jon z wialikim žaram ad imieni cerkwi haniŭ adstupnikoŭ „rynosie“ (Frynos značyć płač), knižcy drukawanaj u 1610 h. ŭ lni. Mieletij Smotrycki, budučy wysoka wučonym, mnoha prac-aŭ nad padniaćciem bielaruskaj aświety i sprawy nacionalnaj; jon pisaŭ i wydaŭ pieršuju bielaruskuju hramatyku, katoruju mnoha ra-koŭ pieredrukowywali. Smotrycki byŭ u 1620 hadu wybrany archi-epandrytam Wilenskaho prawasłaŭnaho Świato-Duchoŭskaho manasty-ra, a paśla połackim archijepiskopam. Budučy archijepiskopam, jon harača zmahaŭsia proci katalictwa i unii, ale, kali uzbuntowany nar-rod zabiŭ u Witebsku Iozafata Kuncewiča jakoby s pryčyny haračych pramoŭ Smotryckaho, jon u 1623 hadu pakinuŭ Połackuju archiepisko-piju i wyjechaŭ u Hreciju, hdzie abdumywaŭ, jak zlahodzić swarki i pałażyć kaniec kryŭdam, katoryje rabili sabie syny adnaho i taho-ż samaho narodu. U kancy Smotrycki pryjšoŭ da pierekonання, što he-ta može stacca tolki praz uniju cerkwy. Z hetym jon wiarnuŭsia iznoŭ nazad i na abaronu unii napisaŭ dźwie knižki „Апология“ i „Pro-test“. Pamior Smotrycki unijatam u 1635 hadu.

Str. 63. Bielaruskaja rukapisnaja biblia XVII stalećcia. Biblia heta znachodzicca ŭ Bibliotecey Tołstoha № 158. Apisaŭnie hetaj Biblii hl. „Соболевскій. Палеогр. св. съ рус. рук. XII—XVII века“ СПб. 1901.

Str. 67. Bohdan Chmielnicki, hetman kazacki. Syn kazackaho sotnika Michajła Chmielnickaho. Wučyŭsia u jezuitoŭ, paźniej staŭ hetmanam kazackim, ale nie patrapiŭ utrymać niezaležnaj Ukrainy i paddaŭsia pad apieku Ma-kwy. Pamior Chmielnicki ŭ 1657 hadu i pachawany u Subotowie, na Ukrainie.

Str. 71. Car Aleksiej Michajłowič. Bačka Pietra Pieršaho. Ra-dziŭsia ŭ 1629 hadu, pamior u 1676 hadu. U 1667 hadu, paśla wia-domych užo nam wojen u Bielarusi, Car Aleksiej Michajłowič zrabiŭ s karalom polskim Janam Sobieskim u Andrusowie zhodu, pa katoraj zachodnio-ruskuju prawasłaŭnuju cerkwu palaki addali pad ŭlašć Ma-skoŭskaho Patryarchia. Heta pryniasło nadta wialikuju škodu zachod-nij prawasłaŭnaj cerkwi, bo ŭsie lepšyje jaje siły pieremieščalisia ŭ Maskwu dla padniaćcia tam aświety i religii, a ŭ Bielaruś prysyłali staronnikoŭ Maskwy, katoryje dumali adno tolki ab palityčnaj kary-ści Maskoŭskaho Cara i staralisia šyryć swarki dy niazhodu, a ab na-

cionalnaj sprawie zusim nie było kamu rupicca. Z hetaho kmiećajecca šparki upadak biełaruskaj literatury i kultury

Str. 73. Ruiny zamka u Lucynie. Zamak hety budawster (hłaŭny načalnik) Liwonskich kryžakoŭ u pačatkach X loćcia. Ŭ 1559 hadu hety zamak pierajšoŭ da Polščy i byŭ doŭhranićnaj krepasćiu z Maskwoj.

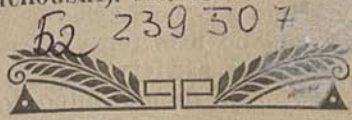
Str. 79. Bielarusy pačatkou XIX stалеćcia. Rysunek hety ŭ z wiadomaj pracy E. Tyškiewiča „Opisanie powiatu Berysowskiego Wilno 1847 r“. S prawaj starany adzieža sielanina: doŭhi kazakia z miennym pajasom; z lewaj—dwoje ŭ adzieży drobnaj šlachty.

Str. 81. Bielarusy u kaney XIX stалеćcia. Jak prapala nacionalnaja šwiedomašć u narodzie, tak nie maŭla zachawaćca i staraswiećkaja zhrabnaja jaho adzieža; na hetym rysunku baćym my sielanina ŭ bieztormiennaj i abdziertaj šwitecy; — jakaja rožoica, kali my pryraŭnujem opratku kanca da opratki pačatkoŭ XIX stалеćcia.

Str. 83. Połack u kaney XIX stалеćcia. Na hetym rysunku my baćym Połack sa starany Dźwińy. Heta adzin s samych starych biełaruskich haradoŭ. My ŭžo wiedajem, što Połack byŭ wialikokniažeckaj stalicaj Rohwołodowičot. Ale ŭ starych Skandynaŭskich pieśniach (sagach) ješće da Rohwołoda uspaminajecca Połack, jak bahaty i silny horad, katorem kirawaŭ swoj kniaź; tam-že uspaminajecca i Połacki kniaź Poltes, katory pawinien byŭ kniaźyć kala VI wieka. Połack pierėżyŭ swaju siłu i sławu stalićnaho i tarhowaho horadu i, jak sam narod biełaruski, z wialikokniažeckaj stalićy staŭ zakinu tым haradkom pawietowym. Pamiatniki daŭnaho wialičyja nie zachawalisia, tolki nazwaŭnia roznych čaściej horada šwiedcać ab sławnaj minušćynie.

Str. 87. Bielarusy kanca XIX stалеćcia. Na hetym rysunku pokazany biełarusy-sielanie z wakolic Pinska. Na Pinskih niedastupnych balotach bolš zachawalisia biełaruskaj staraswiećčyny, jak u mowie, taki ŭ opratkach. Kraj heta markotny, ale nadta cikawy, bo ješće mnoha maje ŭ sabie staroha, što druhimi wakolicami daŭno ŭžo zabyto.

Stranicy: 91, 93 i 95. W. Dunin-Marcinkiewič, F. Bohušewič i Janka Lućyna (Niestuchouski). Hl. tekst.

Дзяржаўная
бібліятэка БССР
імя У. І. Леніна

591 20

Бел. изд-во
Аўтамат.

